

A MAGYAR REGÉNY ELŐZMÉNYEI.

(Első közlemény.)

I.

A századfordulót megelőző és követő évtizedeknek — látszólagos jelentéktelensége ellenére is — a román¹ a legjellemzőbb irodalmi maradványa. A közönségnek a szellemi hatásokra megrezzenő fogékonyságát és magatartását benne szemlélhethük legjobban. Manapság, amikor regény nélkül el sem tudjuk képzelni az irodalmat, nehéz beleélnünk magunkat azokba az időkbe, amikor annyira újszerű volt ez a műfaj, hogy idegenül, sőt ellenséges szemmel nézték besurranását és valósággal tolaikodó visszaélésnek tekintették térfoglalását.

Megfelelő eszközökhöz kellett nyúlnia, hogy a hangulatot magához édesgesse s a jóindulatú érdeklődést megnyerje. A keze ügyébe eső föltűnő külsőségeket ezért okosan kihasználta. Azon kezdette, hogy mindjárt a címlappal észrevétette magát: itt hangos, kiabáló feliratokat alkalmazott. Olyan egy-egy románnak a címlapja, mint a hirdető oszlopok mai plakátja. Ajánlgatta magát s kihívóan viselkedett, akár csak mostanság az izgalmas eseményekre éhes utcai újságok szemetverő hírfeje. A lehető legritkábban érte be az egyszerű egy-két szavas megjelöléssel, hanem efféle dagályos mondattá terpeszkedett szét: *Istentelen, gonosz életű, buja és fajtalan, sőt bosszúállásnak kívánásával teljes szívet mejjében viselő mostoha anyának példája* (1786), vagy: *Palugyay története, mely az iffiú Palugyay Andrásnak Bubek Kriskával való hív szerelmét foglalja magában* (1807). Szinte kivétel nélkül kettős, sőt némelykor hármas cím került a román homlokára. Túlságosan egyszerű és lapos lett volna a románolvasó érdeklődésének megragadására, ha a címlap csak ennyit mond neki: *Adolf és Hedvig*, vagy *A szép Trézsi*, vagy *Fedor és Mária*. Hogy az idegenkedés iránta már a bemutatkozáskor barátságos viszonyra enyhüljön, ilyenformán kellett szólnia: *Adolf és Hedvig, vagy az indulatok szelvényei az emberi szívben* (1825), *A szép Trézsi, vagy a haszon és tisztesség kívánástól megvakított*

¹ Így nevezték a regényt 1836-ig. V. ö. György Lajos: *A százszentendős regény* M. Ny. 1936. 1—10. l.

szüléknek áldozatjok (1800), *Fedor es Mária, vagy a holtig tartó ritka hűség és a nagyravágyásból származott gyászos, de méltó szerencsétlenség tüköre* (1807). Még inkább meg lehetett nyerni a közönség tetszését, ha a sűrű sorokkal zsúfolt címlap elolvasásához legalább három-négy lélekzetvételtre volt szükség, vagy pedig a szerző sejtetni tudta az olvasóra váró válogatott borzalmak izgalmát, amikor a különféle nagyságú s egyenlőtlen betűsorok ilyen kilátásokkal kecsegtették: *A valóságos világban sok csudálatos történeteken keresztülment tátos, vagy fehérmájú embereknek gallériájok, vagy a régibb és újabb időkben élt tátos vagy fehérmájú embereknek rendkívül való történetjeiknek, veszedelmes utazásaiknak, emlékezetes jelenéseiknek és bűnös tetteiknek az emberi életből vett rajzolatjaik* (1818).

Valljuk meg, nem kis ügyesség kellett úgy megfogalmazni a címet, hogy a tartalom főbb vonásai benne legyenek, e mellett a képzelet se maradjon tétlenül, s az olvasás vágya is meginduljon. Már pedig a kor divatja szerint ezek nélkülözhetetlen tartozékai voltak a jó címnek, s azonfölül még afféle jókkal kellett biztatnia a jámbor románolvasót, hogy az épületesen oktató, mulatságos tanulságokkal bővelkedő, szívet vidámító, elmét ékesítő, kegyességre serkentő román az erkölcsi érzés nemesítésére, a szív jobbitására és az értelem okosítására, különbféle dolgok esméretére vezet, s ha netalán ártatlanul szenved, boldogtalan vagy követésre való jó példa nélkül szűkölködik, vigasztalást, tanácsot, hasznos útbaigazítást lel benne, s olyan történetet kap, «mely érzékenységgel nélkül nem olvastathatik».¹ Ez a hatásvadászó és érdeklődéshajhászó szokás hosszú évtizedekig, a román élete végéig tart. Csak akkor szűnik meg, amikor «regény» lesz belőle. Abafinak nemcsak a magyaros «regény» terminologiai megjelölése, hanem egyszerű új címe is — hasonlóképp már előbb a *Bélték-ház* és a *Tihámér* — szakít a múlt dagályos, cifraságszerető ízlésével, s kezdetét jelzi az új korszaknak, ahol többé már nincs szükség a plakátszerű címlap dobverésére.

A román nemcsak sokat ígérő címével, hanem azzal is kereste a föltűnést, hogy — ahol csak lehetett — a szerző tekintélyes állásával hozakodott elő.

Dugonics megmondja magáról, hogy «kegyes iskolabéli szerzetes pap», s azután terjedelmesen részletezi, hogy «a józan s egyszersmind a természeti tudományoknak oktatója, a pesti tanulmányoknak királyi mindenségében a tudáosságnak királyi oktatója, a tanultaknak egyik tagja, a jeles természeti karnak öregbika».² Báróti Sándor hasonlóképpen mindig büszkén emlegeti, hogy «magyar nemes testőrző»,³ s Kónyi János állandóan neve

¹ *Az erkölcsös feleség*, 1796.

² *Etelka*, 1788.

³ *Kassándra*, 1774.

alá biggyeszti, hogy ő «a Márs zászlója alatt vitézkedőknek egyik hű tagja, a hazának együgyű hadi szolgája, gróf Esterházy Antal regementjében strázsamester».¹ Nem kell életrajzi lexikonokban keresgelnünk, mert már a címlap megmondja, hogy Hallerkői gróf Haller Antal «császári királyi és apóstitói felségnek, második Leopoldnak az erdélyi királyi főkormányshéknél belső tanácsosa»,² «Tekintetes nemes Fejér Antal Tiszán innét való Magyarország részének s Tekintetes nemes Heves és külső Szolnok törvényesen egybekapcsolt, úgy nem különben Sáros vármegyéknek táblabírája»,³ Farkas Antal «a kassai districtusnak provincialis kommissarius»,⁴ Tordai Sámuel a kendilőnai ref. eklézsia «méltatlan lelki tanítója»,⁵ P. Csórja Ferenc «a Sz. udvarhelyi ev. reformátum nemes kollegyomban a philosophiának, mathesisnek, haza historiának, politikának, statisztikának közönséges rendes tanítója». Földesics János Lajos, előkelő titulusokat felsorolni nem tudván, legalább annyit megmond magáról, hogy «Nagy-Váradi Magyar». A román címlapjáról mindig megtudjuk, hogy a szerző orvosdoktor-e, hites ügyvéd-e, prédikátor-e vagy professzor, továbbá melyik vármegyének táblabírája, eskütette, esetleg főispánja, sőt némeiylkor arról is értesülünk, hogy milyen viszonyban van a bécsi udvarral.

Ez a címet fitogtató, dicsekvő viselkedés csak a regény-korszakban szakad meg. A kortársak jó néven veszik Jósikától, hogy *Abafi* címlapján mellőzi bárói rangját,⁶ s ezzel mintegy kifejezi, hogy az efféle süvegelésnek nem barátja. Viszont divatos dolog volt az a másik véglet is, hogy a szerző a nevét eltitkolta. Soha annyi névtelen regény nem látott napvilágot, mint ebben az időszakban. Főképen a kiadó megrendelésére készült silányabb románok hallgatták el szerzőjük nevét. Valószínűleg az illetők is érezték, hogy akkor szereznek érdemet, ha «felebaráti kimélléssel» az ismeretlenségbe rejtőznek.⁷ Néha azonban érdemesebb művek címlapjai sem jelölték meg a szerzőt, máskor csak a kezdőbetűk kitételére szorítkoztak. *Bács-megyeyjét* Kazinczy névtelenül adta ki, s Verseghy egyik románjának a címlapján sem árulta el magát. Abban az időben műve mellett a szerző egészen háttérbe tudott húzódni. Kazinczy, amikor *Adolfs Briefet* átdolgozza, egyáltalában nem törődik, hogy ki is a német román szerzője, majd Arankával és Orczy László főispánnal együtt lelkesedik a *Julia levelein*¹⁰ a nélkül, hogy sejtene is az eredetinek az íróját, aki szintén

¹ *Várta mulatság*, 1774.

² *Telemakus bujdosásának története*, 1755.

³ *Barklájus János Argenisze*, 1792.

⁴ *Erkölcsei iskola*, 1790.

⁵ *Keresztyén utazás*, II. k. 1777.

⁶ *A vékfild pap*, 1831.

⁷ *Alvina*, 1807.

⁸ Figyelmező, 1837. ápr. 25. 16. sz.

⁹ Felső Magyarországi Minerva, 1828, 1998. I.

¹⁰ *Kazinczy lev.* II. 55. 118. l.

nem nyomtatta ki nevét a francia címlapra. Az is jellemző, hogy az egyik harmadrendű német románíró (Korn) hat román-nal szerepel e korszak gyűjteményében, s megállapítható, hogy sem az olvasók, sem az írók nem tudták nevét, sőt nem is törődtek azzal, hogy kinek a műveit olvassák, illetőleg tolmácsolják. Úgy jelennek meg, terjednek s kalandoznak országokon keresztül arománok, hogyszerzőjüket nem ismerik, még nem is sejtik. A névtelenségnek, a titokzatosságnak, a találgatásnak is vonzó ereje volt a közönségre, s ez némely esetben szintén a románolvasásra csábító ötletek elmés sorozatába tartozott.

A román külsejének divatos tartozéka volt továbbá a címlapot megelőző kép. Hasonlóan érdeklődést csigázó, csábító célzatú járulék. Ez a kép a román tartalmából valami hatásos részletet szemelt ki s rendszerint gyilkosságot, üldözést, halált, kiméletesebb esetben holdvilágos tájékon epedő szerelmezt ábrázolt. Megesett azonban némelykor, hogy a címkép jelenete egyáltalában nem függött össze a román cselekvényével. A kiadónak kapóra jött, hogy az amúgy is lenézett román ékesítésére használja föl valamelyik más kiadványának megmaradt képfölöslegét. Ez épen olyan jámbor visszaélés volt, mint az, hogy a román rendszerint jóval kevesebbet nyújtott, mint amennyit nagyhangú címe ígért. Legjellemzőbb erre Bárótzinak az a posthumus románja, amely *A mostani adeptus vagy is a szabad köművesek valóságos titka* címmel jelent meg (1810). Belőle azonban nem tudjuk meg sem a szabadkőművesek igaz titkát, mert erről csak itt-ott esik szó futólagosan, sem pedig az aranycsinálás rejtelseibe be nem pillanthatunk, bár épen e két dolog miatt a nevezett titkos tudományokat szeretők annak idején keresve keresték ezt a sokat ígérő, de abból semmit be nem váltó könyvet. Ezzel a jámbor, naiv közönséggel, amely tágranyílt szemmel s lélekzet-visszafojtva tudta olvasni a legborzalmasabb és legegyügyűbb történeteket, s ahol sírni kellett, sohasem tagadta meg résztvevő könnyeit, mindent, de mindent el lehetett hitetni. Elhitte, amikor a lovagromán írója azzal áltatta, hogy elbeszélését egy félig szúrágta kéziratból másolta le. Nem ütközött meg, ha a XI—XIII. században játszódó románban saját korának érzelmi- és gondolatvilágával találkozott, sem azon, amikor a lovagromán a XI. században ágyúkat és puskákat vonultatott fel várostromra. Fejcsóválás nélkül tudta olvasni a XIV. századba helyezett lovagi történet elmélkedését arról a közkeletű kérdéstről, hogy kisasszonyaink a románokból tanulják csapodárságukat, s valószínűleg helyeslően bólintott, amikor ugyanott az író arra serkentgette a tudósokat, hogy könyvek írásával és kinyomtatásával emeljék a nemzeti műveltség előmenetelét.¹

¹ *Palugyay története*, 1807. V. ö. Tud. Gyűjt. 1818. IX. 67—70. l.

Amikor Kelet irodalmának felfedezése és Pompei feltárása sejtelmes világokra irányította az emberek képzeletét, sorozatosan jelentek meg olyan románok, amelyek azt állították magukról, hogy romok alól napfényre került kéziratok, s tudvalevő, hogy az olvasók nem is kételkedtek benne. A hellénizmus napfényes idejében azok a románok hódítottak, amelyek görög nevekre keresztelt szereplőkkel már a címlapon «görög történet»-et ígértek, s bánta is az olvasó, hogy átlátszó hazugságnak esett áldozatul.¹ Egy angol írónak archaikus stílusban szerkesztett erkölcsstana a korszak legkapósabb könyve lett, magyar nyelvre is négyszer ültették át, mert az olvasók komolyan elhitték azt a hozzáköltött ügyes mesét, hogy forrása a tibeti láma pagodájában felfedezett kézirat, amelyet egy gentleman talált meg és fordíttatott kínai nyelvre.² Bár az egykorúak már észrevették, hogy az «ügynevezett gyönyörködtető és mulattató írások ingerlő és maga felől sokat ígérő cifra feljúlírásaik első tekintettel sokszor megcsalják a vevőket és az olvasókat»,³ mégis az a benyomásunk, hogy a román azért dolgozott ilyen gyermekes eszközökkel, mert a közönség tömeges részét csak ilyen ártatlan füllentésekkel tudta magához édesgetni.

A címlappal és a címképpel nem merült ki a román reklámos berendezettsége. Az élelmességnak volt még két találós eszköze: az ajánlás és az előljáró beszéd.

«Régi bévett szokás — magyarázza az egyik románíró⁴ — új és nem minden belső érdem nélkül való könyveket előkelő személyek hatalmas pártfogása alatt világosságra bocsátani mind azért, hogy ezáltal a könyvek becse nevedjek, mind pedig azért, hogy az olvasó közönségnek ez által a könyv még inkább ajánltassék, egy szóval, hogy közhasznúvá tétessék.»

Ezek az ajánlások mindig előkelő személyekhez szóltak a dicséret, az elismerés és az alázatosság felsőfokú ömlengő hangján.

«Reménykedem azért a Tekintetes Asszonynak — így ajánlja könyvét az egyik románíró⁵ — alázza meg annyira magát, hogy ezen aprólékot egy

¹ György Lajos: *A francia hellénizmus hullámai*, 1930. 9. 15. l.

² György Lajos: *Egy állítólagos Páncsatantra-származék irodalmunkban*, 1929. 4. l.

³ *Fedor és Mária*, 1807. bev.

⁴ *Elisa*, 1803. bev.

⁵ *Szívet sebhető római mesék*. 1786. bev. Hasonlóképpen ír egy másik szerző: «Néked pedig, ki ezen munkámnak kegyes rendelője s hathatós előmozdítója méltóztattál tenni, nyilván és az egész haza előtt megteszem alázatos köszönetemet és a mellett a hív tisztelet mellett, melyet főszemélyed iránt, annak nevezetes tulajdonságai szívemben örökre felgerjesztettek, buzgó indulattal kívánom, hogy az Isteni Gondviselés hosszas időkre terjessze virágzó életedet, adjon sok még sok ily bölcs, ily nagy ítéletű s ilyen igen messze látó hazafiakat édes hazánknak és ily kinyílt elméjű és valóságos hív tanácsokat a mi jó királyunknak». V.ö. *Az igazság kiszolgáltatásának és a felebaráti szeretetnek jutalma*, 1791. 8. l.

legkisebb hívének, de legnagyobb tisztelőjének kezeiből elvenni méltóztassék. Ezt oltalmazza, másoknak is hathatósan ajánlja, s javasolja, hogy ezen munka a maga hasznait annál jobban árasztassa ki az emberekre és gyönyörködtetéssel vigye foglyul a jónak szeretetére és a gonosznak el-távoztatására». Rendszerint a személyes jókívánságokról sem feledkeztek meg. «Szerencsés boldog életet, egészséggel és nyugalommal folyó napokat kívánok — olvassuk a fent idézett ajánlás folytatásában. — A mostan élő uri törzsökök éljenek soká, s ha megöszülnek is, virágozzanak; az uri ágaknak pedig az egekből nevedést kívánok, és azok által jövődöben terjedjen azon uri ház messzére, mind a testi, mind a lelki áldás szálljon reájok.»

Ezt az áradozást a mecénások az irodalmi élet kezdetleges viszonyai között a kiadási költségek áldozatos hordozásáért még is érdemelték. Nyertek vele ők is, akik a jó hír szépségét élvezték, a szerző is, aki munkája gyümölcsét láthatta, s némelykor még az irodalomnak is jutott belőle valami: egy-két érdemesebb vagy történeti szempontból értékesebb román megjelenése.

Míg az ajánlás hálás szavakat rebegett a kegyes párt-fogónak, az elmaradhatatlan előljáró beszéd vagy, mint abban az időben nevezték¹, a «kengyelfutó» arra szolgált, hogy benne vásári kikiáltó hangon kínálgassa magát a román, mindenféle szépet és jót ígérgeessen az olvasónak, s gyakran már előre vitába kezdjen a recensensekkel. A «kengyelfutók» a hízelkedőtől csupán abban különböztek, hogy azok szóval, ezek pedig írásban ámitottak.² Annaira szerves résznek tekintették, hogy nélkülük csak ritka esetben indult meg a román.³ Védték benne a műfaj jogosultságát az ócsárlók ellen, hangsúlyozták az erkölcsi mentségeket, a morális és nevelő hatást, és tetszetős színekkel festgették, hogy az olvasó, ha rászánja magát, milyen gyönyörűségeket élvezhet és milyen különös nagy értékeket meríthet belőle.

Ritkán maradt el az efféle figyelmeztetés és buzdítás: «Ebben a könyvben sok szép jó erkölcsűeket és nemes indulatuakat látsz, — és az olyanokat kövessed. Ellenben pedig sokaknak rossz hajlandóságuk szégyenükre és veszedelmükre fordult, — és ezeket kerüljed».⁴ Máskor közelebről is rámutatott a szerző, hogy mi minden található könyvében. «Vagyon ebben miben táplálja magát gyönyörködve a szerelmes, vannak a nyelv nem

¹ Tomentsek János: *A kis tátos*, 1803. bev.

² *Vitkovics Mihály prózai művei*. NK. 6. k. 153. l.

³ Akáreszek német mintáik. «Ein Buch ohne Vorrede ist wie ein Haus ohne Eingang — írja Chr. Hnr. Korn: *Tausend u. eine Thorheit*. Ulm, 1772. l. — wie ein Poete ohne Einbildungskraft, wie eine Buhlschwester ohne Schminke, wie ein Abbe ohne Tändeleien... Sie gleicht denen musikalischen Ouvertüren der Opera, welche unsere Ohren zur Harmonie bereiten, und uns die Art und den Gegenstand des Schauspiels ankündigen».

⁴ *Mulatságos napok*, Előljáró beszéd.

csekély díszére egész beszédek, levelek, beszélgetések» — így biztatta egyik az olvasókat.¹ Ifjak — szólott a másik — ez a román arra serkent benneket, hogy a magatok erejében ne felettébb bizzatok. Ezt a könyvet olvasátok, mert ez megmutatja nektek, mely szükséges légyen az indulatokat mérsékelni és a képzelt gyönyörűségeket a valóságos kötelességeknek föláldozni.² Ez a román az olva-ót nem ragadja a képzelődés világába, hanem a valóságos életnek ritka történeteinek kellemetes előadással vezeti. Mit tehessen a természeti jó szív, a meggyökeresedett atyai oktatás, a viszonytagságok között is állhatatos lélek, az emberi érzéssel párosított hatalom s csak a jótetelekben gyönyörködő s az egész nemzetet boldogítani kívánó magas indulat: azt itt több példákban láthatni.³ Valósággal megesett történet, amelyet ez a román tartalmaz, azonkívül oly kellemetes szívindító beszélgetésekkel vagyon felékesítve, amelyekből a buzgó szeretetnek tulajdonságát voltaképen megismerni lehet.⁴ Nem a komor tudós, nem a megaggott, az ifjúság örömeire nem jó szemmel vagy sóhajtozva néző, bánatit nem érző, az indulatoktól ment kedvetlen vénség számára készült ezen tüzes képzelődés munkája. Egy fiatal, érezni tudó tiszta szív, ha kezébe veszi, felbuzdult vérrel s gyönyörködve fogja ezen külömbféle emberi indulatok lefestésében s előnkbe állításában igen is szerencsés, felemelkedett s elragadó kifejezésekkel élő szerzőt végigolvasni.⁵

Általában kifogyhatatlanok voltak a szebbnél szebb ígérgetésekben, csakhogy lépre csalhassák az olvasót. Sokszor egészen prózai indítékokat is emlegettek s affélékkel kecsegtettek, hogy meg lehet belőlük tanulni, miképen kell védekezni rablók, tolvajok, zsebmeteszők ellen, vagy

«minémű okossággal kell a hajadon személynek egy férjfiuval való esmeretségbe, szeretetbe és házasságba úgy ereszkedni, hogy előre az indulatit kitanulja».⁶ Mászor azt a kilátást nyújtotta a román, hogy a «házasságba lépett személyt» megtanítja, miképen alapíthatja meg okos magaviseletével földi szerencsését.⁷ Vedd kezedbe, jámbor olvasó, ezt az érdemes könyvet — általában ilyenformán hangzott a szokásos biztatás ha már az írónak nem volt valami különösebb mondanivalója — mert a te mulattatásodra és időöltésedre készült, közben azonban ne mulaszd el meglátni a díszes erkölcsöket s visszarettenni a fertelmes bűnöktől. Nagy előnyödre, szíved jobbítására, lelked nemesítésére lesz, ha ezt megteszed, s akkor a szerző nyugodtan elmondhatja, hogy kitűzött célját elérte, mert téged az erény virányos mezeire vezetett. Mindössze ennyi, amit tőled kér az irántad hálával és tisztelettel viseltető szerző. «Kérem az Istent: adja, hogy ne csak mulatsággal, de haszonnal olvassad».⁸

¹ Hazai Tudósítások, 1806. 351—352. l.

² *Araspes és Panthea*, 1794. bev.

³ Hasznos Multságok, 182. l. 26. l.

⁴ *Szerelmem példája*, 1787. bev.

⁵ *Erdővári Klára*, 1825. bev.

⁶ Ezt a tanulást vont le a *Kartigámból* a Magyar Hirmondó, 1794. l. 957. l.

⁷ *Montier asszony levelei*, 1793. bev.

⁸ *Multságos napok*. Előljáró beszéd.

Ennyi jónak, ilyen csábításnak ki tudott volna ellenállani? Csakugyan nem voltak hiábavalók ezek az együgyű mesterkedések. A románok befurakodtak az érdeklődésbe és lassanként tömegeket hódítottak magukhoz.

II.

A föltűnő címlappal, megkapó képpel, áradozó ajánlással és a minden jót ígérő «kengyelfutó»-val felszerelt román azután útnak indult, hogy vásárlókat keressen és olvasókat találjon. Rendkívül nehéz feladatra vállalkozott. Külseje szegényes volt, gondozatlan, kezdetlegesen egyszerű. Kopott betűk, rossz nyomás, a legközönségesebb ujságpapíros, szürke papírkötés, hanyag ortografia és ezekhez hasonló más fogyatkozások bizony nem tették lebilincselővé a föllépését. Soha egy rakáson annyi igénytelen, visszataszító kiállítású, durva megjelenésű könyv, mint a külsejükben is alantas színvonalú románok halmazában. A könyvnyomtató a könyvnek sem papírosával, sem betűivel nem akart a szemnek tetszeni, s ilyen módon a finomabb ízlés már látására elidegenedett a könyvtől.¹ «Melly betűk! melly papíros, melly ízetlenség minden tekintetben!» — kiált fel joggal Kazinczy.² Egyedül csak őt hevitette ebben a korban a csinos kiadás, csak ő küszködött a kiadókkal, hogy a titel-vignettektől a papírosig és a betűk tisztaságáig minden kifogástalan legyen könyveiben.³ Így csak kivételesen akad kezünkbe egy-két jobban gondozott román, mint pl. Aranka György *Juliája*. Ez is a Kazinczy ízlésének, gondosságának és sok fáradozásának az eredménye. Száz amatőr-példányt készíttetett belőle holland papíroson s el is dicsekedett vele, hogy «szebben még magyar munka nem jött ki, bizony még úgy könyv nem jelent meg M. országon».⁴ A kolozsvári református kollégium nyomdájában készült *Anacharsis* szintén dicséretet érdemel, a legkényesebb ízlés is meghajolhat előtte, ha tudniillik az ortografiára néhol behúnyjuk szemünket.⁵ Nyomdailag kifogástalan emléket rajtuk kívül, nagy jóakarattal, még alig egy-kettőt ha találunk. De mit is lehetett várni, mikor még Trattner, a nemzet könyvnyomtatója, sem végezte munkáját a nemzet méltóságához illő gondnal és dísszel.⁶ Egyik-másik kiadó, így különösen Kis István, szörnyű szabadságot engedett meg magának. Össze-vissza hányta a kéziratot, egyes darabokat elhagyott belőle, másoknak a sorrendjét megváltoztatta, a titulusokat

¹ A Bécsi Magyar Bibliothéca első esztendeje, 1793, 112. l.

² *Erdélyi levelek*, 87. l.

³ *Kazinczy lev.* I. 301. l.

⁴ *U. o.* II. 139. 817. l.

⁵ *Erdélyi levelek*, i. h.

⁶ *Kazinczy lev.* XV. 68. 107. 578. l.

kicsérélte s az egészet elcsúfította «seprőkóróval mázolt képekkel s megszámlálhatatlan nyomtatásbéli hibákkal». Az írók rettegtek neki ellenszegülni, mert feltek «sok kárt tehető bosszúállásától».¹ Ilyen körülmények között elképzelhetni, milyen mostoha bánásmódban részesültek a tekintélytelen helyzetük hátrányait viselő románok.

A könyvnyomtatótól kikerült románnak azonban csak akkor gyűlt meg igazán a baja, amikor az olvasó kezébe akart jutni. A közvetítő könyvkereskedelem még olyan kezdetleges állapotban tengődött, hogy támogatására számítani sem lehetett. Amikor Kazinczy 1816-ban Kolozsvárt Tilsch János üzletében megfordult, megütközve látta, hogy a kötetlen és kötött könyváru portékák a polcokon együtt álltak a «fichükkel, bijoukkal, porcellánals a piros és fehér kenőcsökkel».² Hozzá Tilsch még annyi tekintettel sem volt a magyar nyelvű városra, hogy vegyeskereskedésében legalább magyar könyvet tartott volna. Így, aki olvasnivaló könyvet akart vásárolni, jó szándékát a «sokadalom»-ra halasztotta s megvárta, hogy a könyváros milyen újdonságokat fog kirakni a ponyvára. Könyvárusi katalógusok és tudós újságok hiányában az írók nem tudtak a megjelent munkákról, nem értesültek egymás műveiről,³ s ezért többször előfordult, hogy egy románt ketten is lefordítottak.⁴ Úgy próbáltak ezen segíteni, hogy az újságokban tudósításokat tettek közzé a munkába vett művekről⁵ azzal a felszólítással, hogy «aki valamelyiket elkezdte, ne sajnálja tudtunkra adni, hogy többen azon egy munkán ne fáradjanak».⁶ Mivel a könyveket csak ott lehetett megszerezni, ahol megjelentek, nemcsak évek, hanem sok-szor évtizedek teltek el, míg egy-egy román híre messzibb tájékokra jutott. Gellert *Svédí grófnéja* már régen megjelent magyarul, nem is egy, hanem két fordításban, amikor Bessenyei *Holmíja* 1778-ban célzatosan megjegyzi, hogy «mi kár lenne benne, ha a német Gellertet is a debreceni, kecskeméti polgárnék olvashatnák magyarba?» Gróf Dessewffy József csak harminc év múlva, 1814-ben tudja meg, hogy Szilágyi

¹ U. o. IV. 509. l.

² *Erdélyi levelek*, i. b.

³ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 25. 252. l.

⁴ Dodsley híres könyve, az *Oeconomia vitae humanae*, egymásról mit sem tudó négyféle fordításban is eljutott hozzánk. Az *Oly feleség és Erkölcös feleség*, meg a *Zrini Miklós barátai* és *A három jó barátok* ugyanannak a német románnak egymástól függetlenül készült fordításai. Barclay *Argenis*ének ötféle fordítása és feldolgozása készült, Fénelon *Télémaque*jának négy fordítása és feldolgozása maradt fenn, a *Belizárius*nak pedig két fordítása jelent meg egymáshoz egészen közel, 1773-ban és 1776-ban. Gellert *Schwedische Gräfin*jét pár esztendei időközben (1772 és 1778) ketten is kiadták. Campe *Robinson*ját három készítették el magyarul stb. Valami húsz ilyen esetet lehetne össze-
számolni.

⁵ Magyar Hirmondó, 1781, 166. l.

⁶ Mindenés Gyűjtemény, 1789. II. 188. l.

Márton sárospataki tanár Xenophon *Ciropédiáját* még 1784-ben magyarra fordította, s Kazinczytól kérdezi meg, hogy csakugyan igaz-e ez a hír.¹ Kazinczy 21 év múlva, csak 1813-ban, értesül Kövesdi Boér Sándornak *Argenis*-átültetéséről. Döbrenteihez fordul, hogy a szóbeszéd valóságáról meggyőződjék. Döbrentei sem tud határozott választ adni, csak az Erdélyi Játékos Gyűjtemény hirdetéséből sejti, hogy valóban van egy ilyen című munkája Boér Sándornak, s az állítólag 1792-ben meg is jelent nyomtatásban.² A század elején a könyvforgalomban némi javulás mutatkozik, de még mindig nagyon fejletlenek a viszonyok. A vidéken, pl. Kassán, a XVIII. század utolsó évtizedeiben híre-hamva sem volt a könyvárusnak. Ha valaki nagyon megéhezett a könyvre, meglátogatta a könyvkötőt, ott néha találhatott holmi ócska darabokat.³ A könyvkötők azonban jobbára csak kalendáriumokkal bajlódtak s így a közönség bizalmába férközni nem tudtak.

Jobbról-balról zúgott a panasz, hogy nincsenek olvasók, és nincsenek könyvvásárlók. Voltaképen könyvárusok nem voltak. Akik pedig voltak, szívesebben árultak idegen könyveket, mert azokból nagyobb hasznot húztak, s a magyarok közül csupán azokat erőszakolták, amelyeket maguk adtak ki. A bizományba vett könyveket meg sem mutatták a közönségnek.⁴ Pesten a század elején, Kazinczy értesítése szerint, az volt a helyzet, hogy a «bibliopolák in plurali nem más, mint in singulari Kis István», mert Kilián, Eggenberger, Hartleben magyar könyvek árulgatásával nem bajlódott; ez pedig kényére nyúzta az írókat s csak azoknak a munkáknak az eladásában serénykedett, amelyekben a maga pénze feküdt, ezek pedig rendszerint a silányabb nemhez tartoztak.⁵ Hartleben is, Kis István is a szépre keveset hajtott s csak a *Tudós palócon*, *Hucsán*, a *Báró de Manxon* és a hozzájuk hasonló románokon kapott.⁶ Általában a nyerészkedni szerető könyvárusok nem ismertek semmi patriotizmust, s inkább kárára, mint hasznára voltak az irodalomnak. E mellett nagy ügyesen minden vállalatukat csupán haza- és tudományszeretetből származóknak kürtölték ki, sűrű érdemtömjénnel vették körül magukat s annyira óvatosak voltak, hogy magyar könyveket, ha saját hasznukat világosan nem látták, nem nyomattak ki, s még amikor hasznot reméltek is, ellenszolgáltatás nélkül vagy szót sem érdemlő tiszteletdíjjal vállalták fel saját költségükön.⁷ Így, ha az író

¹ Kazinczy lev. XI. 395. l.

² U. o. XI. 163. 183. l.

³ Kazinczy: *Pályám emlékezele*, 50. l.

⁴ Vitkovics Mihály prózai művei. NK. 6. k. 211—224. l.

⁵ Kazinczy lev IV. 46. 48. 49. l. XXII. 266—267. l.

⁶ Vitkovics Mihály művei. NK. 8. k. 81. l. Szemere Pál munkái, 1890. III. 66. l.

⁷ Kis János emlékezései, 1890. 447. l.

nem volt eléggé élelmes s pártfogó szerzésével a költségeket előteremteni nem tudta, művészi értékű érdemes románja kéziratban maradt, mint Bölöni Sándor *Werther*- és *Corinna*-fordítása, vagy pedig előfizetőkkel és íróbarátai támogatásával igyekezett a példányoknak «lábat csinálni», amint Kazinczy tette *Bácsmegyeyjének* megjelenésekor.¹

Ez pedig keserves feladat volt. Horváth Ádám, amikor 1788-ban Kazinczy megkéri, hogy terjessze a *Bácsmegyeyt*, szívesen vállalkozik rá, mert lelkiismereti kötelességének érzi, hogy segítse a «nyelvünk előmenetelén igyekező jószándékot». Mindazonáltal aggodalommal nézi a dolgot, mert nem tudni, milyen ígézet tartja fogva a magyarokat, hogy a könyvajánlgatásra csak mosolyognak, de pénzt kínálni érte senki sem hajlandó. Alig egy-két ember akad, aki nemcsak meghallgatja az ajánlgatást, hanem meg is vásárolja a könyvet.² Azonban senki sem mert vállalkozni többre, mint tíz előfizető megnyerésére, mert nincs a földkerekségen rosszabb könyv olvasó és vásárló a magyar embernél. A könyvárus több spanyolviaszt és tokajit adott el, mint könyvet,³ mert hiszen abban az időben könyvekről meg tudós dolgokról a társaságban nem beszélgettek. Legföljebb arról vitatkoztak, hogy a sárga kopó jobb-e, vagy a fekete. A henyé pipázás és a kártyázás volt minden szórakozás, az olvasást idővesztésnek tekintették.⁴ Ez a kor a henyélés, a fényűzés, a hiúságokba merülés és minden közdolog iránti tökéletes elzsibbadás és meghidegülés kora volt. Puha érzélgés, betyár szilajkodás, arisztokratikus gög, dicsőség az adóssághalmozásban, éhenhalás a köznép között, pazarlás a nagyok asztalán, a románokból és «röpkeírások»-ból vett tudóskodás, a nemzetiség neveltségessé tétele, a lebzselő örökös semmittevés, s a német nyelv mindenütt, ki a műveltek közé akart tartozni: ezek valának ennek az időnek valóságos bélyegei.⁵ Írók még csak lettek volna, de vásárlói nem termettek a könyveknek. «Szaporítsa valami Isten az olvasók és könyvvevők számát. Ha ezt érhetnénk el — mondja Kazinczy — még Akadémia sem kellene».⁶ Tele van panasszal a nyomtatók szája, irtóznak a magyar kiadványoktól, remegnek, hogy odavesz a költségük,⁷ mert a publikum érzéketlen, s a szörnyű gazdasági válság sem kedvez a könyvkiadás ügyének. «Vajha a mostani rettenetes idők ostora hamar eltávoznék, vagy legalább tágulna!

¹ Kazinczy lev. IV. 46. l.

² U. o. l. 242. l.

³ Figyelő. V. 1878. 78. l.

⁴ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 52. 88. l.

⁵ *Bölöni Farkas Sándor naplója*. Közzétette K. Papp Miklós. Kolozsvári Nagy Naptár, 1865. 64. l.

⁶ Kazinczy lev. XXI. 423. l.

⁷ U. o. l. 265. l. XV. 65. l.

Talán akkor jobb jövő nyílik jó készületű s tüzes buzgóságú literátoraink igyekezetének».¹

Így sóhajtoznak írók, kiadók, könyvkereskedők s elégedetlenségüket egymásra szórt szemrehányásokban zúgolódják el. Az író az érzéketlen kiadóra, a kiadó és a könyvtár pedig a tunya közönségre hárítja a felelősséget. Kétségtelen, hogy volt is ok a panaszra. Az a társadalmi réteg, amely előtt nyitva állt a könyvszerzés lehetősége, német és francia könyvekkel tölte meg könyvtárát, mert az volt a fölfogás, hogy a magyar könyv csak a parasztnak való.² Nemzeti nyelvünkön írt művekre ezek sehogy sem, vagy csak nyögve fizettek elő. Legföljebb kalendáriumok állongáltak dohányos asztalukon vagy ablakukban, ellenben tele volt a szobájuk cifra osztorokkal és ezüst fokosokkal.³ Rájuk vonatkozik ez az egykorú gúnyolódás:

Német s franciára fordítám az eszem,
Most azoknak minden könyveit megveszem.

A Magyar Kuriron és a Sokfélén kívül — azokat is többnyire tisztjeik olvasták — semmi olyant magukhoz nem bocsátottak, ami az untalan előrenyomuló idő haladtával értelmi súlyukat egyensúlyban tarthatta volna.⁴ Egy kissé torzított az a kép, amelyet *Szirmay Ilonájában* Gaál József festett ezeknek az időknek „könyvszenvedélyéről”, de kétségkívül vannak benne olyan vonások, amelyek találónan érzékeltetik a század elején a műveltségi és az irodalmi állapotokat.

„Nagyon magasra becsülték — úgymond — akkor a könyveket, éppen ezért a szobák legmagasabb helyére, a mestergerendára rakták fel, közvetlen szomszédságába a kenyérnek, sajtnak, kalácsnak és egyéb élelmiszereknek, alkalmasint azért, hogy a lelki és a testi táplálék oly közel legyen egymáshoz, mint a lélek és a test. A szűk mestergerenda azonban sok egyéb dologgal volt megrakva, s így nyilvánvaló, hogy a könyvekre kevés hely maradt. Mivel pedig könyveket alacsonyabb helyre tenni a tudományok meggyalázása lett volna, egy-két könyvnél többet nem tarthattak. Voltak aztán olyan gazdagabb és tehetősebb urak, akik az újabb ízlés szerint mestergerenda nélkül építették házaikat, természetes tehát, hogy ezek, mivel mestergerendájuk nem volt, könyveket nem tarthattak s következésképen nem is tartottak.»⁵

¹ U. o. XV. 65. l.

² *Kisfaludy Sándor m. munkái*, VI. 300. l. 31. vssz. Egy más helyen azt olvassuk, hogy míg egy földesúr háztartására tízezer s fürdőkre, utazásra újabb tízezer forintot költött, addig könyvtára szaporítására mindössze ötven forintot áldozott, „nevezetesen a Hazai Tudósítások húsz, Házi Barát, Honi Vezér, Hazai Vándor nyolc, Tudományos Gyűjtemény tizennégy, egyéb a literatura előmozdítására tartozó dolgok, mint papírok, spanyolviasz stb. hat forint.” V. ö. Stancsics Mihály: *Pazardi*, 1836. 59. l.

³ *Vitkovi s Mihály prózai művei*. NK. 6. k. 223. l.

⁴ P. Horváth Lázár: *Az elbujdosott*, 1836. I. 189—190. l.

⁵ Gaál József: *Szirmay Ilona*, 1836. XXVIII. l.

Ezeknek a viszonyoknak az ismerete jóval kedvezőbb színben tünteti föl a románokat, mint ahogy őket eddig látni és értékelni megszoktuk. Magában véve csak az, hogy hat évtized alatt mintegy háromszáz román többszázezer példányban széledt el s az olvasók tömegeit vonzotta magához, olyan megbecsülésre méltó érdem, amelyért el kell néznünk, sőt meg kell bocsátanunk egyéb százalmas fogyatkozásait. Tartalmi kiválóságokkal, művészi értékekkel az akkori viszonyok között nem is lehetett a szélesebb rétegek megbecsüléséhez férkőzni. A román ellenben a sokszor képtelen, de izgató cselekvényével és a tömegizlésnek hízolgó eszközeivel olyanokat is megnyert az olvasásnak, akik egyébként az irodalommal soha kapcsolatba nem kerültek volna. Természetes tehát, de érthető, ha az élelmes üzleti szellem, amely már akkor megérezte, hogy mi kell a közönségnek, vonakodott a Dayka verseit kiadni, ellenben *Erbiát*, *Zrinyi Miklós és az ő barátjait* s más efféle román-mázolásokat újabb és újabb lenyomatokban terjesztette.¹ Olyan ételeket táltak föl, amilyeneken kapott a publikum, s az íróknak is, bár érezték, hogy az olvasókat jobb ízlésre szoktatni lenne elsőrangú kötelességük, kemény kénytelenségből azt kellett csinálniok, amit a könyvtárosok kívántak.² Jogosan, de hiába méltatlankodott az igényesebb irodalmi ízlés, hogy a kiadóknak csak a «sepredék kedves».³ Az volt természetes rendje a fejlődésnek, hogy előbb az olvasással kellett megbarátkoztatni az embereket s csak fokozatosan lehetett a művészi érzéket is nevelni.

Az olvasási kedv felkeltésére a román igen alkalmasnak bizonyult. Egyik-másik soha addig nem hallott s még ma is számba jövő sikert ért el. Kis István budai és pesti könyvtáros a *Zaidból*, a Kotzebue-román Kis János-féle fordításából, egy hónap alatt 400 példányt adott el s 1803-ban az augusztusi debreceni vásáron háromezer forintot vett be. «Itt literaturánk arany századja!» — kiált fel erre a hírre a lelkesedés tüzebe jött Kazinczy⁴, pedig elveszett embernek tartotta, aki Kotzebuet olvasni és élvezni tudta. Némelyek már talán csakugyan arról ábrándoztak, hogy majd eljön az idő, «melyben a debreceni sokadalmon oly román-halom lesz, mint a lipcsein».⁵ Szenvedélyesen «elragadó érzékenységgel»⁶ tudtak az emberek ebben az időben olvasni, de csak románokat, amelyek sokszor feledhetetlen élményeket hagytak bennük. *Bácsmegyey*, amikor

¹ *Kazinczy lev.* VIII. 251—252. l.

² U. o. III. 148. l.

³ U. o. XII. 301. l.

⁴ U. o. III. 95. l.

⁵ Erdélyi Múzeum, 1817. 82. l.

⁶ *Vitkovics Mihály művei.* NK. 8. k. 80. l.

megjelent, Szentjóni Szabó Lászlót «elboszorkányította»,¹ s Guzmicsék nem bírták megvárni a román kijövetelét, hanem Trattner nyomdájából ivenként szedték ki s mohón olvasták.² *Kartigámot* «faldosva faldosták», s tudjuk róla, hogy Batsányi valósággal «imádta».³ Az *Erbiának*, a korszak egyik legnagyobb sikerű románjának, alig egy-két ép példánya maradt reánk, egyik-másik kiadásából pedig egyetlenegy sem. Valósággal szétolvasták, évtizedek múlva is szüntelen újonnan kellett nyomtatni, nem győztek vele betelni.⁴ Déryné Jászberényben a postamesterhez ment olvasnivaló könyvet kérni s kapott is kettőt, a *Kartigámot* és az *Erbiát*. «Oh Istenem — sóhajt fel édes visszaemlékezéssel — hogy elsírtam fölöttük».⁵ Még Arany János és Jókai Mór is szívesen olvasta az *Erbiát*, «mert hiszen az ember sohasem tudhatta, melyik halott fog a következő lapon feltámadni».⁶ Jósika, Tompa és irodalmunk nemzeti föllendülésének valamennyi írója ezeken a románokon nevelkedett, s ha évtizedek múltán fejlett ízlésükkel megmosolyogták is őket, az emlékezés őszinteségében többször elismerték, hogy gyermekifjú korukban nagyszerű dolgoknak tetszettek, sok megindultságot keltettek bennük,⁷ sok könnyük folyt olvasás közben s boldog ábrándokat szövögettek.⁸ Hiába, nem lekicsinylendő az a siker sem, amelyet Csery Péter híres románja, a *Bánk bánnak is forrásul szolgáló Ottó vagy a zabolátlan indulatok áldozatja* (1812), aratott a maga idejében. Utolsó példányig annyira szétkapkodták, hogy Arany János 1859-ben nyomára sem tudott akadni, s Toldy Ferenc is hiába dűlta fel érte a pesti könyvtárakat.⁹ Két kiadásából azóta is csak egy-egy példány került elő. Az összes magyar gyűjteményeket végig kell járnia annak, ki az 1799—1803 között virágzó Rózsa-Szin Gyűjtemény tíz románját és az 1832/33-ban szétkapkodott Mulattató című vállalat 12 kötetét meg akarja ismerni, s akkor is alig akad egy teljes példányra. Tudunk azután olyan románokról, amelyekből ma egyetlen darab sem ismeretes.¹⁰ Egyik-másik olyan szerencsésen sikerült, hogy a kezdetleges könyvkereskedelmi viszonyok és egyéb kedvezőtlen külső körülmények között is az élénk érdeklődés kielégítésére új kiadásokat

¹ T. i. elbájolta: akkor még ez a szó nem volt forgalomban, v. ö. Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 304. l.

² *Kazinczy lev.* XVIII. 214. l.

³ U. o. XV. 183. l.

⁴ Tud. Gyűjtemény, 1824. IV. 78. l.

⁵ *Déryné naplója*. Bayer József kiad. I. 25. l.

⁶ Jókai: *Rab Ráby*. ÖM. 51. k. 163. l.

⁷ *Arany János hátrahagyott lev.* IV. 293. l.

⁸ IK. 1913. 356. l.

⁹ *Arany János hátrahagyott munkái*, IV. 64—66. l.

¹⁰ *Ha nevetni akarsz, csak olvasd ezt a Kóbor Istók históriáját*, Komárom, 1826. és a *Halálra nevetelő könyv* 1809-i első kiadása.

kellett belőle készíteni. A magyar könyvsikerek történetébe is beletartozik, hogy az *Etelkából* három, a *Kartigából* öt s az *Erbiából* hat kiadás kelt el egymásután. Kónyi *Várta mulatságát* ötször, *Democritusát* négy évtized alatt hatszor nyomtatta le kiadója. Campe *Erkölcskönyvecskéje* hat és az *Octavianus*-román hét kiadásban terjedt el. A felsorolást még folytatni lehetne, mert elég gyakoriak a kétszer-háromszor lenyomtatott románok, de talán ennyi adat is elég annak szemléltetésére, hogy a román mindjárt megjelenése után jelentős sikerek kíséretében tört előre hódító útján.

Lehetetlen észre nem vennünk éppen a románokon keresztül a közönség és az irodalom viszonyának fokozatos javulását.

A Gellert-fordító Tordai Sámuel 1772-ben irigykedve látja, hogy a «jól pallérozott nemzetek, az angolok, franciák, németek, belgák született nyelveken minden esztendőben újabb és újabb könyveket nagy számmal nyomtatnak ki, sőt az idegen nyelveken íratott könyveknek maguk nyelvekre való fordításában is fáradhatatlanok», s ugyanakkor szomorúan kell megállapítania, hogy a magyarok közt «a könyvek olvasására nincsen kedv, nincsen olyan közönséges hajlandóság».¹ 1794-ben Kármán József még arról panaszkodik, hogy «kegyetlenség nélkül talán nem is lehet szemére vetni hazánknak az olvasás iránt való hidegséget. Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy játék kártya vagy egy üsző, azt fájdalmasan látjuk, akik a hazánkat esmérjük».² «A magyarok, fájdalom, nem igen szeretnek olvasni — mondja Vitkovics³ — s így literaturánkat is nemszeretésükkel előmentében visszarugják».

A jogos panaszra sok ok lehetett, mert mások is olyan lesujtó észrevételeket tesznek, hogy az odahaza ülő úrfiaknak többnyire puska, pipa, jó kopó vizsla, kutya és játék a beszédjük, s ha azonkívül valami nyájas társalgásra kerül sor, szép törtérik helyett semmiségeket mondanak, s mivel nem olvasnak, annyira tudatlanok, hogy a vicispánoknál és a szolgabíráknál nagyobb urakat a világon nem is ismernek szegények.⁴

Ezt a műveletlenséget és könyviszonyt rövid idő alatt a mulattató románok fordítják kedvezőbbre. Az írók javarésze azért dolgozik, hogy a szegélynivaló helyzeten segítsen. A szorgalmas Kis János, élete alkonyán visszatekintve könyvtermelő gazdag munkásságára, sok fáradozását abban a célkitűzésben összegezi, hogy kellemes időtöltésre szánt elmés nyájasságaival s más hasonló természetű mulattató írásainak nagy részével a magyar olvasást kívánta megkedveltetni oly időben, midőn az még nem igen divatozott.⁵

¹ *Svétziai grófné*, 1772. bev.

² *Uránia*, 1794. III. 305. l.

³ *Vitkovics Mihály művei*. NK. 8. k. 64. l.

⁴ *Erkölcsei iskola*, 1790. bev.

⁵ *Emlékezései*. OK. 280. sz. 440—441. l.

Másokat is ez a cél lelkesített, ebben látták a román elsőrendű hivatását. Bessenyei már 1778-ban sürgette a románok fordítását, hogy a mélységből kiemelkedjünk,¹ s Mándy Sámuel 1786-ban az a meggyőződés buzdította, hogy a magyarság a románok «szaporodásával a tudományokban való világosságnak fényesebb hajnalára jut» s a «kedvet indító mesés történeteknek olvasásával a jobb könyveknek olvasásához, melyben még eddig talán restecske volt nemzetünk, apródonként hozzá szokik».² «Mikor az ember galambot akar fogni, mézes búzát hint el» — mondotta Báróti,³ s Kazinczy is úgy látta, hogy a román «a leghathatósabb tanító», a «legszerencsésebb vehiculuma a magyarságnak»,⁴ emlékiratában pedig füljegyezte, hogy zsenge ifjúkorában Kézsmárkon Cornides egy ízetlen román-nal ajándékozta meg s abból kapott először kedvet az olvasásra.⁵ Horvát István szintén pártfogolja a «célerányos román»-t, mivel ez «az anyanyelven való olvasást legjobban megkedvelteti».⁶ Batsányit a közhaszonról való elmélkedése arra az intelemre serkenti, hogy ha hazánkfiait az olvasásra szoktatni, erkölceiket jobbitani, elméjüket világosítani akarjuk, ha alkalmatosságot keresünk nyelvünknek akármiként lehető szépítésére és pallérozására, legtanácsosabb, ha gyönyörködtető írásokat fordítgatunk. Ha egyszer ezekkel a népek kedvére találhattunk s nála az olvasást kedvessé tehetjük, önként keresi majd a hasznosakat.⁷ «Bizony csak az ilyen forma olvasásokkal lehet, s nem másokkal, az ifjaknak olvasásra vágyólását úgy felgyulasztani, hogy még a fontosabb foglalatú könyvek olvasásának se irtózzanak néki fogni».⁸ A mulattató írások sürgetése ezeknek az évtizedeknek folyton fülünkbe csengő visszhangja, mert «ezek által terjesztetik leg-sikeresebben a nyelv, élesztetik az olvasás kedve»,⁹ s a «kényesebb inyek, kik fájdalom irtóznak még a magyar könyvektől, ha több könyvek is lesznek ilyenek, rövid idő múlva a magyarra is reá fanyalodnak».¹⁰

Csakugyan abban az arányban, amint a románok szaporodni kezdenek, egy-két évtized alatt jelentős fordulat áll be az olvasási kedv fokozódásában. Míg a XVIII. század második felében még az volt az általános helyzet, hogy «könyvek nálunk csak azoknak kellettek, akiknek hivataljuk és szolgálatjuk hozta magával»,¹¹ s «akik valamennyire még az olvasásnak kedvelői, azok vagy papi emberek vagy érettebb gondolatú öregek»¹² voltak, addig a következő század elején már

¹ «Valameddig ezt a módot (a fordítást) fel nem veszzük, soha nem jövünk ki a mélységből, úgy, mint kellene» — írja a *Holmiban*.

² *Szivet sebhető római mesék*, 1786. bev.

³ *Kazinczy lev.* I. 520. l.

⁴ *U. o.* I. 440. 448. l.

⁵ *Kazinczy: Pályám emlékezete.* 15—16. l.

⁶ *A fiatal bűnbánóné* M. N. Múzeumi példányába írt sajátkezű bejegyzése. *U. o.* I. Tud. Gyűjtemény. 1826. II. 96. l.

⁷ Magyar Múzeum, 1788/89. III. negyed, toldalék.

⁸ *Amerikának feltalálásáról*, 1793. bev.

⁹ *Thaisz András: Scott Ivanhoe* ford. 1829. IX. 1.

¹⁰ *Dafnis és az Első hajós*, 1797. bev.

¹¹ *Svédziai grófné*, 1772. bev.

¹² *Kazinczy lev.* II. 169. l.

szélesebb tömegek lepték el a könyveket s mohón kaptak a románokon, «a költés combinatiójának a kifogyhatatlan productumain». ¹ A kassai kalendárium, amely számára szög volt ütve minden nemesi házban az ajtó fölött, megérte azt a szégyent, hogy imitt-amott keveselni kezdték. A közönség egy része neki vetette magát az olvasásnak, ² s a Lese Cabine-tek a vidéki városokban szemlátomást gyarapodtak, nemcsak repülő írással, hanem nagyérdemű könyvekkel is. ³

Tudatosan-e jó érzékkel, hizelgő udvariasságból-e vagy csak véletlenül, a román, mihelyt a színtéren megjelent, mindjárt a szépnem kegyeit kereste. Épen a legjobb helyen kopogtatott. Föllépése és divattá válása idején szánalmas volt a magyar nyelv helyzete és társadalmi tekintélye. A szalonokban általában a német nyelv járta, s az előkelő hölgyek magyarul csak a cselédekkel beszéltek. Magyarul szólítani meg egy magyar úrnőt, a legdurvább gorombaságok közé számított, egyértelmű volt körülbelől azzal, mint ha őt szolgálónak nézték volna. ⁴ «Büszkélkedtek a magyarul nem tudásban» s kerülték, hogy a konyhán kívül magyar szavukat hallassák. ⁵ «Vajjon nem sokkal gyönyörűbb volna-e — kérdezi Vitkovics Mihály ⁶ — ha a kerek, lágy magyar szavakat ejtenék szép nemünknek kerekded ajaki, melyeket egyedül a magyar nyelv ért met-zett a magyarok Istene?» De mit lehetett várni, «mikor a magyar anya megpofozta a leányát, ha magyarul beszélt.» ⁷ Ez a német divat ezrenként csődítette kiválasztottait idegen nyelven írott románok olvasására, de nem szenvedhette, hogy nemzeti nyelven írt könyveket olvassanak. ⁸ Egypár vonással megörökített jellemző képet találunk Szemere Pál egyik levelében. 1815-ben Berényben meglátogatta a Mihal-kovicsék jómódú kálvinista magyar házát. A ház ura nem volt otthon. Míg a derék anya a konyha körül forgolódott, Szemere a házi kisasszonnyal szórakozott. A leányka épen Campét és Kotzebuet olvasta németül, s a vendég mulattatására elmondta a falon függő Götz-, Tell- és Egmont-képek jelentését. ⁹ A Szemere Páltól rokonszenvesen bemutatott magyar leányka német irodalmi tudásáról kielégítő tudomást szerzünk, de ugyanakkor magyar irodalmi műveltségéről semmiféle megnyugtató értesülést nem kapunk. Ha aztán betekintünk az

¹ Tud. Gyűjtemény, 1824. IV. 78. l.

² Mikszáth Kálmán: *Az én halottaim*, HL. 5. k. 96. l.

³ *Kazinczy lev.* XXI. 134. l.

⁴ Jókai Mór: *És mégis mozog a föld*. ÖM. 43. k. 211. l.

⁵ *Kisfaludy Sándor m. munkái*. VI. 294. 296. l. 13. és 18. vssz.

⁶ *Próza művei* NK. 6. k. 160. l.

⁷ *Antenor utazása*, 1831. bev.

⁸ P. Horváth Lázár: *Az elbujdosott*, 1836. I. 22. l.

⁹ *Kazinczy lev.* XII. 392. l.

egykorú szalónokba, két szembenálló mahagoni tükröspolcon néhány sor igen szép kötésű könyveket látunk, közöttük messze kitűnnek aranyos címükkel Racine, Boileau, Scott, Byron, Cooper, Spindler, Mme Staël, Lady Morgan és Schopenhauer. Az ottomán előtti tágas asztalnak egyik szögletében néhány külföldi újságlevél hever, mint a Journal, meg a Petit Courier des Dames, a Voleur, a Repertory of english fashion, s a bécsi divatlapok tarka sokasága teszi észrevétlenné az egyetlen hazai Híradót, amely inkább a hazafiság fitogtatása kedvéért, mintsem olvasás végett került ide. A hattypelyhek-nél puhább sötétkék ottománon heverő hölgy előtt Rousseau János Jakabnak a nevelésről *Émile* cím alatt írt munkája van kinyitva, s mellette Morgan asszony *Book of the Boudoir*-ja látható, azonkívül még Barthelémy politikai költeményeit, Lamartine verseit, Chateaubriand *Atalaját*, Richelieu életét és a Rovigói herceg memoire-jainak harmadik részét vehetjük észre kellemes rendetlenségben elszórva asztalán.¹ Asszonyaink, habár terrarum in ultima fine, a civilizált Európa legszélsőbb határán, laktak is, mindennel a világon, épen csak a magyar szellemi élettel nem tartottak kapcsolatot. Ezekkel a képekkel tökéletesen egybevág az a máshonnan nyert tudósításunk, hogy «majdnem általában minden kisasszonyaink több német író és munkát ismernek, mint magyart». Az egykorúak szemrehányólag emlegették, hogy «akárhová megy az ember magyar lyánkáinkhoz, mindenütt német könyveket találunk azoknak asztalkájikon».² Be kell látni azonban, hogy szépeink azért olvastak német románokat, mert nem voltak eredeti jó magyar könyvek,³ s ez az oka annak is, hogy ebben az időszakban nálunk ötszörte több idegen könyv fogyott el, mint magyar.⁴

A német mulattató és szórakoztató irodalomnak ezt az uralkodó hatalmát észrevehetőleg először a magyar nyelvű románok ingatják meg. A férfiak, a műveltebbek és tanultabbak is, sajnálják idejüket a költeményes románok olvasásával vesztegetni.⁵ A nők, az asszonyok és leányok azok, akik az erősebb nemtől lenézett és férfiatlan érdeklődésnek tekintett románok előtt ajtót tárnak s olvasásuk gyönyörűségébe mélyednek. Azt mondja az egykorú leírás, hogy míg a férfiak teljesen szabadjukra lovaglással, utazással s gazdálkodással

¹ P. Horváth Lázár: *Az elbujdosott*, 1836. I. 104—108. l.

² Tud. Gyűjtemény, 1825. II. 63. l. 1826. II. 96. l.

³ Tud. Gyűjtemény, 1826. II. 90. l. — Emlékezhetünk Jókai nagyszerű korrajzából is arra a jelenetre, amikor Kálmán regényt olvas Katinka előtt, «persze német regényt», mert «hol vette volna a magyart?» *És mégis mozog a föld*. ÖM. 43. k. 219. l.

⁴ Táncsics Mihály: *Népkönyv*. 3. f. 1842. 13. l.

⁵ Erdővári Klára, 1826. bev.

töltik idejüket, addig a «leányok tánc, muzsika, éneklés, festetetés tanulásiban, holmi szerelmes románok olvasgatásában és csinos öltözködésekben gyakoroltatnak.»¹ Szinte azt lehet mondani, hogy a románírók az ő kedvükért buzdulnak fel a munkára, vagy — az egykorú kifejezéssel élve — «általok jön hozzánk románsok falkája».² Orczy Lőrinc már 1787-ben azt a tanácsot adja az íróknak, hogy

Más írásnak módját hozz a nemességnek,
Románs kell mostani Asszonyi Rendeknek,
Ki sok rétt le írja módját szerelemnek.³

Mások is úgy látják, hogy az asszonyok a szerelmes históriákat nagyon kedvelik,⁴ s ezért bárcsak mennél több volna magyar nyelvünkön is a román, annál jobb és szebb volna, hogy asszonyaink és leányaink is végre magyarul olvashatnának.⁵

A sok buzdításnak rövidesen meglesz a foganatja. Amint az «európai képzett nemzeteknél találkozunk finom ízlésű szívképző munkák, melyeket gyakran a legkoszorúsabb írók a dámák toiletjének szentelnek», úgy a magyar író is, bár a literatúrában kevés jártassággal rendelkezik, csak azért fog pennát s készít valami románfélét, hogy mulatságos szórakozást szerezzen a leghálásabb olvasóknak, a nőknek.⁶ «A szép nemnek», «a szerelmes asszonyi nemnek», «honunk szebb lelkű leányainak», «minden Rózáknak és Rózikáknak» ajánlott románok egymást kezdik váltogatni s ilyen dagályos hangon hizelegnek: «Ha a munkámnak az a szerencséje történik, hogy nektek megtetszend, ha ti azt azon kegyesen mosolygó pillantatokkal megbecsülitek, melyek a mi szíveinket tüzzel és meglelégedéssel egyszersmind betöltik, tehát hiszem, hogy a halhatatlanságnak templomában én is helyet nyerek, melyben a szeretetnek mirhától illatozó pályáján repülni fogok.»⁷

A kiadók szintén előzékenyen keresték a nők tetszését. Nem is volt túlságosan nehéz megnyerniük, hiszen akkortájt a románolvasás szorosan hozzátartozott a nők életstílusához. Ebben a divatban is ők jártak elől. Kazinczy a *Siegwart*-ról úgy szerzett tudomást, hogy «egy tiszteletre igen méltó leány megismertette az akkori idők legkedveltebb románjával» s az ő kedvéért kapott bele fordításába.⁸ A Bölöni *Werther*-fordításának indítéka és buzdítója szintén nő volt.⁹ Lidit Vitkovicshez egészen *Bácsmegyey* forrasztotta, amelyet «szerelmes olvadttság nélkül soha nem tudott olvasni».¹⁰ Románok olva-

¹ Csontos István: *Szép-nem ügyvédje*, 1830. 39. l.

² Orczy Lőrincz: *Költeményes holmi*, 1787. 8. l.

³ Orczy Lőrincz i. m. 16. l.

⁴ *Kazinczy lev.* I. 326. l.

⁵ U. o. I. 360. l.

⁶ *Klélia*, 1820. VI—IX. l.

⁷ Mészáros Ignác: *Három napkeleti történetek*, 1795. bev.

⁸ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 56. l.

⁹ *Kazinczy lev.* XVI. 281. l.

¹⁰ *Vitkovics Mihály művei*. NK. 8. k. 143. l.

sása nélkül nem is lehetett senki divatos hölgy. Aki valamieskét rátartí volt, omlott a románok olvasására.¹ Ezt a típust örököltette meg a Ponori Thewrewk József epigrammája:

Egy eleven lelkű hajadon puha pamlagon ülvé,
Bútanul idejét tölti románjaival.²

Kazinczy leveleiből lépten-nyomon értesülünk Sophie olvasmányairól. Ezek természetesen többnyire románok voltak, mégpedig azoknak a javából. Bizonyosan komoly a magva Horváth Ádám ama tréfálkozásának is, hogy felesége jobban szerette a könyvházat, mint az ágyasházat.³ Az akkori művelt magyar nő képe pompásan megmintázható volna róluk. De azért nem ők voltak az igazi modern hölgyek. A szélsőségekben tévelygő divatos dáma a románok frázisait keverte beszédébe s könyv nélkül megtanult szentimentális édességekkel kereste a föltűnést.⁴ A szerelemben olvadozó ifjacskaik és leánykaik a *Kartigámból* egész frazeológiát dolgoztak ki maguknak.⁵ El lehet képzelni, hogy mily édesdeden, mily természetellenesen társalogtak!⁶ Jól tudták, hogy a közönséges társalkodás négy elementuma közül egyik «a most olvasott román történetét elbeszélni»,⁷ tehát mindig készen állott emlékezetükben egy-két frissen «éldelt» román tartalma. A divatos dáma «olvasni Kotzebuét, Lafontainet, Schillinget, Claurent s több híres obscurus férfiakat szokott, kivéven, ha néha Van der Velde, Houwald vagy Zschokke akadtt kezeibe, sőt egyszer esős időben az ablak alatt senki nem járván, eluntában Scott Walterig eltévedt.»⁸ A románokban «nincs gondok a nyelvre, stílusra, az elme játékira, csak a szerelem kifejtődzését olvassák, nézik» s végül is «elrontják szíveket, lelkeket».⁹ Hej, abban az időben sok ifjú életét zavarta meg a román!¹⁰ Különösen a leányok annyira elmerültek bennük s úgy átélték a cselekvény minden mozzanatát, izgalmát és a

¹ Fáy András: *Házi rosta*.

² *Költői művek*, 1886. 115. l.

³ *Kazinczy lev.* I. 316. l.

⁴ U. o. IV. 278. l.

⁵ *Kazinczy: Pályám emlékezete*, 156. l.

⁶ A románok szereplői így beszélgettek: «Csillapítsd le, kérlek, kormánnyok vesztett érzésidnek háborgó habjait, s ne merítsd el fellázadott árjaikban tisztességed sajkáját». V. ö. *Máré vára*, 1824. I. 233. l. — Vagy: «Még egy csókot, kedves Izabellám! Úgy is oly régulta nem folyt már ajakidról az életnek boldogsága szívembe. Csak rajzolt képedre nyomhattam ajakimat s csak képzelődésemben innepelhettem emlékezetedet. De vajon tégedet is oly szüntelenül foglalataskodtatott-é távollévő hívedről való teprenkedésed?» V. ö. *Udvari szerelem*, 1808. 143. l.

⁷ Szikra Miklós: *Mit nevétsz?* 1834. 63. l.

⁸ Gaál József: *Rajzolatok*, 1835. 49. sz.

⁹ *Kazinczy lev.* XII. 377. l.

¹⁰ U. o. XII. 377. l.

hősök szenvedéseit, hogy képzelődésük megvesztegetve merőben rabul esett a románoknak. A románok dagályaiban és izetlen feszességeiben lelték minden gyönyörűségüket.¹ Románosan éreztek, románosan gondolkodtak, cselekedtek, néha még nevüket is romános hangzásúra cserélték. Ha követhette volna mindenki Faludi Ferencnek azt a tanácsát, hogy magas polcra rejtsek a romantzia-írásokat, ahol el nem érhetik a kisasszonyok,² sok bajnak elejét lehetett volna venni, így azonban nem kis gondjába került a szülőnek, míg a bódító román-szeszt gyermeke fejéből elpárologtatta s ismét természetes lelkűvé gyógyította.³ Voltaképen semmi sem volt ezekben a románokban, ami a legszigorúbb erkölcsbíró előtt is meg nem állhatott volna, s mégis igazuk volt azoknak, akik nagy veszedelmet láttak bennük, mert ezek az olvasmányok az ifjú érzékeny lelkét a reális élet földjéről fölvitték a beteges szentimentalizmus ködrégiójába, ahonnan nehéz volt a visszatérés.⁴ Egy valaki így kiált fel rosszalólag: «Mire valók ezek a mesés románok, melyeket a hasznos könyvek félretételével oly szorgalmasan olvas ma a nőnemű ifjúság?»⁵ Bizony olyan láz fogta meg elsősorban a nőket, majd a mindkét nembeli fiatal nemzedéket, hogy már egészen kóros tünetek kezdtek mutatkozni.

«Párizsban minden teremtes románokat vagy más szerelmes leveleket olvas, melyekben egy csep ész sincsen — mondja az egykorú tudósítás.⁶ — Ha egy béreskocsis valamely ház előtt megáll és ott neki várakozni kell, azonnal román könyvet húz ki zsebéből és olvas. Az uraságok kocsisai és inasai szintén azt cselekszik, míg urokra várakozni kell. Úton-útfélen látni asszonyokat, leányokat, ifjút, vént román könyvbe elmerülve, és a nap-számos, míg az úton ácsorog s munkára várakozik, román olvasással tölti idejét.» Más adatok is megerősítik, hogy egyáltalában nem lódtas a *Tudós palóc* elbeszélése a románolvasás szenvedélyének az illendőség határait is átlépő elharapódzásáról. «A minap Pesten egy templomban voltam — mondja az egyik helyen⁷ — ahol egy ifjú gavalléron nagyon elbámultam, látván, hogy egy szép könyvecskét tartott kezében, de közelebb menvén azt láttam, hogy nem imádságos könyv legyen, amelyet olvasott, hanem román. Az illetén olvasással még többen is mulatják magukat, kiváltképen azok, akik ex officio a templomban vannak. Azok, ha sokáig

¹ Felső Magyarországi Minerva, 1826. 696. l.

² Nemes asszony, 1787. 172. l.

³ Arvay Gergely: *A román-kórság*. Felső Magyarországi Minerva 1825. 141—155. l. Ez a tárgy Marmonet azon meséjének is, amelyet Kazinczy *A' kétség* címen magyarosított meg. V. ö. *Kazinczy Ferenc minden munkái*. Szép Literatura. 1814. I. 160—206 l.

⁴ Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyveim*, 46—47. l.

⁵ Szalay Imre: *Egyházi beszédek gyűjteménye*, 1841. II. 139. l.

⁶ Hasznos Multságok, 1822. I. 15. l.

⁷ Gaál György: *A tudós palótz*. 1803. IV. 15—16. l.

art a prédikáció, mindjárt egy románt vagy comédiás könyvet vesznek ki zsebekből és avval mellőzik el magoktól az unalmas prédikációt».

Bezzeg vége szakad a sok panasznak és az örökös siránkozásnak, hogy a könyveknek nincs olvasójuk, s a harmincas évek felé közeledve, a háborgások kezdenek megnyugodni, s már olyan hangoz hallatszanak, hogy «a magyar olvasó közönség, ha nem is hirtelen, mégis lassanként szaporodik».¹ Már afféle megállapításokat olvasunk, hogy a termelés nem elégíti ki a szükségletet, s annyira vonzó lesz a román-forma, hogy P. Horváth Ádám a történeti, földrajzi, csillagászati, metafizikai, vallásbölcseleti fejtegetéseit «tudományos román»-ba foglalja, mert olyan világban élünk — így okolja meg eljárását — hogy romános öltözet nélkül már sem a tudományok nem kellenek, sem az erkölcsi tanítások.²

Egynéhány évtized alatt a román kivívja jogait, széles rétegeket hódít meg s olvasóközönséget teremt. Ez tagadhatatlan érdeme. Jósika azt mondja, hogy akkor is megírta volna *Abafit*, ha előtte senki sem írt volna regényt. Nagyon kétséges azonban, hogy regényeivel aratott volna-e olyan nagy és gyors sikert, ha a román évtizedeken keresztül nem munkálja a talajt, nem műveli a fogékonyságot s nem tobozta az olvasókat.

GYÖRGY LAJOS.

¹ Thaisz András: Scott *Ivanhoe* ford. 1829. VIII. 1.

² *Barragóné és Zalád*, 1819. bev.

A DRÁMABÍRÁLÓ BIZOTTSÁG.

(Második, bef. közlemény.)

4.

Simontsits János teszi az első kísérletet arra, hogy a drámabírást a drámabíráló választmány kezéből kivegye s a színház hatáskörébe tegye át. Simontsits, volt pestvármegyei alispán, a színházat meglehetősen zilált állapotban vette át, s fő célja volt a rend megteremtése. A drámabíráló bizottsággal azonban nem rendelkezhetett, mert felerészben írókból állván, a színháztól független testület volt. A drámabíráló bizottságot folytonos sajtótámadások érték, s ezeket a támadásokat Simontsits azzal vélte megszüntethetőnek, ha a drámabírást új alapokra fekteti s benne idegen elemeknek nem ad helyet. Ehhez járultak személyes ellentétei a bizottság egyes tagjaival. Nagy Ignác, bár a drámabíráló választmánynak tagja volt, a Hölgyfutárban a legélesebb támadásokat közölte a Nemzeti Színház ellen, úgy-annyira, hogy Protmann rendőrfőnök vette védelmébe a magyar színházat egy magyar író támadásaival szemben.¹ Nem csodálható, ha az együttműködés ilyen körülmények közt nem látszott lehetségesnek.

Simontsits formailag megtartotta a «drámabíráló bizottmányt», amely most ezen a néven jelenik meg, lényegét azonban teljesen megváltoztatta. Minthogy a bizottságban írótagok nem vettek részt, ez olyan belső, házi, csupán színészekből álló bizottsággá alakult, mint a Comédie Française Commission de lecture-je.

A drámabíráló választmány feloszlata egy január 25-éről keltezett és a hírlapokban is közzétett nyilatkozat útján történt:

«Az eredeti drámabíráló bizottmány több tagjának elutazása után eredeti szerkezetében többé fenn nem állhatván, s a hivataláról lemondott bizottmányi jegyzőnek jelentése szerint munkálatait kellőleg nem folytathatván; az igazgatóság a bizottmány tagjainak, az eddigi minden díj nélkül csupán egyszerűtetből és a Nemzeti Színház iránti rokonszenvből folytatott működésért midőn legforróbb köszönetét fejezné ki, egyszersmind nyilvánítja, hogy az

¹ L. a budai helytartósághoz intézett, 1852. márc. 2-án kelt felterjesztését. Országos Levéltár Omer Statthaltereis Abteilung 3997/1852.

eredeti darabok megbírálása iránti közvetlen intézkedést és folytonos felügyelést az igazgatóság vette át.»

A benyújtandó darabokat egy színészekből álló öttagú bizottság fogja megbírálni; tagjait az «intézeti drámaírók tagok teljes mellőzésével» az igazgató fogja kinevezni. A drámaírók tagok — Szigeti és főképp Szigligeti — mellőzése a közvélemény megnyugtatóására történt. A drámabíró bizottságot éppen Szigligeti miatt érte a legtöbb támadás, Szigligeti tagságának tulajdonítva sok darabjának elfogadását. Pedig a színháznak sokkal inkább volt szüksége Szigligetire, mint neki a színházra; sok éven át az ő darabjai jelentették az egyedüli sikert, sőt egyáltalán az eredeti drámát.

«Az igazgatóság — hangzik a nyilatkozat megokolása — ezen általa kinevezendő tagok itéletében teljesen bízván, leginkább elválálhatni hiszi azon felelőséget, mely az eredeti darabok megválasztása és előadása által főképp az igazgatóságot terheli; ezenkívül ezen tagok az intézet érdekeit és szükségait legközelebből ismervén, s annak működését szakadatlan figyelemmel kísérvén, az igazgatóság hite szerint, választásaikban legjobb tapintattal s legcélszerűbben fogják *egyesíthetni a drámai művészet és a közönség igényeit.*»

Az új bizottság alakuló ülését 1852. febr. 5-én tartotta. Tagokul az igazgató Egressy Gábor, Fáncsy Lajos, László József, Lendvay Márton és Szentpétery Zsigmond színészeket nevezte ki. Egressy a tagságot nem fogadta el, helyébe Tóth József került. Az alakuló gyűlésen megállapították az új alapszabályokat. A legfontosabb újítás a felolvasás megszüntetése. A darabot körözik, mind az öt bíráló köteles elolvasni; az elolvasásnak 24 óra alatt meg kell történnie. A bíráló elfogadó vagy elvető szavazatát írásban, de minden megokolás nélkül köteles beadni. A bírálat alapelveit a gyűlés a következőkben szögezi le.

«Kérdésbe hozott, hogy az igazgatóság a bíráló választmány működését mely szellemi irány által kívánja vezéreltetni s az elfogadást mely művészi alapra fekteti. Fáncsy Lajos, igazgatási felügyelő az igazgatóságnak e kérdés iránti nézetét következőkben fejté ki; miszerint az igazgatóság a bírálendő színművekben a művészi becs, korszerűséget és színi hatást, de nem az erkölcsiség rovására kívánja főirányul tekintetni, azon megjegyzéssel, hogy az elvek alkalmazásában túlszigorúság által a szellem szabad mozgalmát zsibbasztani átaljában nem akarja.»

A drámabíró bizottmány az új rend alapján mindössze tizenegy ülést tartott és még ugyanennek az 1852-ik esztendőnek december havában ismét új szervezetet kapott. A gyors rendszerváltozás csak függvénye az időközben a Nemzeti Színház igazgatásában beállott átalakulásnak.

A színházat vezető Simontsits János feddhetetlen jelleme még ellenségeiben is tiszteletet keltett, erélye azonban, amellyel a Nemzeti Színháznak a zavaros idők folytán szétzilált viszo-

nyait rendezni igyekezett, sok ellenséget szerzett neki. Ellenfelei egyetlen sebezhető pontján támadták meg: a szakértelem hiányának vádját szegezték ellene. Ezért 1852 májusában megtették művezető igazgatónak a nagyműveltségű és zeneértő Festetics Leó grófot, azonban úgy, hogy mellette Simontsits János megmaradt gazdasági igazgatónak. A két igazgató állandó viszályban él; de nehéz is nagyobb ellentétet elképzelni, mint ezt a művelt, de szeszélyes arisztokratát és a talán korlátoltabb, de fegyelmezett, lelkiismeretes, igazságos és törvénytisztelő köznemet, aki minden «viszálos kedvetlenség» ellenére,¹ pusztán a nemzeti intézet iránti önzetlen szeretetből holtáig kitartott a minden fizetség nélkül vállalt munkahelyen. A két igazgató közti személyi ellentétből következett, hogy Festetics Leó Simontsitsnak lehetőleg minden intézkedését megváltoztatta. Így következett be a drámabíráló választmány gyors átszervezése is. Az újjáalakulás az 1852. dec. 20-i ülésen történt. A bírálat *alapelveiben* nem történt lényeges változás a Simontsits-féle fogalmazással szemben:

«A bírálatbani főelvül elfogadtatott az, miszerint a túlszigorúság mellőzésével, az eredeti színirodalom jelen állásához mérve az elfogadandó műveket a színpadi hatás mellett némi bensőség és művészi becs is megkívánatik, hogy a közönség ízlése nemesbítessék, s mind a színház, mind az eredeti színirodalom tekintélye emellessék.»

A választmány *személyi összetétele* visszatérést jelent a régi elvhez, amennyiben a tudósokat és írókat ismét bevonja a bírálóbizottsági működésbe.

«Festetics Leó úrnak ezen drámabíráló bizottmány összeállításában, követett azon elve, miszerint ebben mind a széptan, mind a színirodalom mind a színészet képviselve legyen, s ekképen a bírálatok több oldalúakká váljanak; a jelen voltak által is helyeseltetvén, ezen drámabíráló bizottmány meghagyatott azon osztályozásban, melybe az intendáns úr által soroztatott, mely szerint a széptant képviselendik: Ürményi József, báró Kemény Zsigmond, Czuczor Gergely, Csengery Antal és Egressi Gábor t. c. urak; a színirodalmat: Jókai Mór, Nagy Ignác, Szigligeti Eduard és Vahot t. c. urak; a színészetet pedig: Lendvai Márton, László József, Szentpéteri Zsigmond és Szigeti József t. c. urak.»

Ez a lajstrom utóbb némiképp módosult; a legfontosabb változás mindenesetre az, hogy 1854-ben a bírálok sorában — az 1854 márciusában elhunyt Nagy Ignác utódjaként — megjelenik Gyulai Pál. Gyulai azonban külföldi útja folytán már a következő évben megszakítja bíráloi tevékenységét. Irányító tényezővé csak a 60-as és 70-es években válik a drámabíráló bizottságban.

¹ Simontsitsnak 1849. aug. 7-én Szigligeti Edéhez intézett levele. Nemzeti Színház Levéltára az Országos Levéltárban.

A leglényegesebb változás azonban a *bírálati eljárás* terén történt az írásbeliség teljes bevezetésével. Ez részben a kor általános irányzata: az abszolutizmus magával hozta az összbírodalom teljes bürokratikus szerveztét és a legteljesebb írásbeliséget. Festetics Leó is a Nemzeti Színház eddigi patriarchalis ügyvitele helyébe rendes irodai kezelést léptetett¹ s ezt kiterjesztette a drámabíráló bizottságra is. A benyújtott darabokat minden szakosztályból egy, tehát összesen három bírálónak küldték meg. Ezek bírálatukat írásban adták. A többség által visszaautasított darabokat visszaadták a szerzőnek, mégpedig az elutasító bírálatok másolataival együtt. Ebből önként következett, hogy az elutasítást meg kellett okolni. A többség által elfogadott darabokat egy arra előre készült egyén a teljes ülésben felolvasta, s ez döntötte el a darab előadását. Az összes-ülésen a bíráló tagokkal és az elnökkel együtt legalább hét tagra volt szükség, hogy határozatképes legyen.

Festetics újításai mindenben beváltak. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy rendszerében a drámabíráló bizottság egész léte folyamán változás alig történt. Az alapelv az idők folyamán kialakult és kipróbált bírálati szempont volt. A személyi összetétel alig lehetett jobb. Festetics érdeme, hogy a kor legkiválóbb szellemeit bevonta a Nemzeti Színház munkájába s ezzel egyfelől fokozta az érdeklődést a Nemzeti Színház iránt; másfelől az írók és színészek dramaturgiai tanácsai, stílusbeli simításai sokban javították az elfogadott darabok színvonalát, amint ezt Jókai *Manlius Sinister* c. drámájával kapcsolatban szemléltetően láthatjuk.² Az írásban adott és megokolt bírálat a bírálókat nagyobb elmélyedésre készítette s ránk maradt bírálataik a magyar kritikai irodalom legértékesebb termékei közé sorozhatók. Nem a felolvasás, nem is egy előadás futó benyomása alatt keletkeztek s nem a nagy nyilvánosság számára készültek. Ezek a körülmények biztosítják maradandóbb értéküket a napilapok gyorsan és röpke észleletek alapján készült kritikáival szemben.³

5.

Festetics Leónak a tényekkel és lehetőségekkel egyáltalán nem számoló igazgatása csakhamar lehetetlenné tette helyzetét s kénytelen volt átadni helyét Ráday Gedeon grófnak, aki mint régi liberális mágnás és szabadsághős a nemzet szeretetét, de csodálatosképen egyúttal a kormány bizalmát is bírta.

¹ L. A *Nemzeti Színház levéltára* c. dolgozatomat. Levéltári Közlemények XVI. köt.

² V. ö. erre nézve közlésemet: *Kemény Zsigmond drámabírálatai*, IK. 1988.

³ V. ö. erre nézve Császár Elemér: *Színkritikánk a Nemzeti Színház megnyitáig*. Budapesti Szemle, 158. k. (1924) 81–97. l.

Ráday az igazgatóság átvétele után 1856. júl. 7-ére összehívja a drámabíráló bizottmányt; bár ez megállapítja, hogy «a most fennálló alapszabályokban előírt rendszer célszerűtlensége a tapasztalat által bebizonyulván, azokban vagy módosítást lenne szükséges tenni, vagy helyettök egészen újakat kellene megállapítani» — lényegében megtartja a régi elveket és csak egészen külsőleges, úgyszólván technikai módosításokat tesz rajta. A legfőbb változtatás, hogy a darab felolvasása egészen elmarad, s így a bírálati eljárás teljesen az írásbeliség terére lép.

1860-ban a Nemzeti Színház helyzete az eredeti drámákkal szemben megváltozott. Eddig az időpontig egyeduralkodó volt az eredeti drámák előadása terén. Most Molnár György budai népszínházának megnyitásával az íróknak még egy hely kínálkozott, ahol drámáikat előadhatták — s a budai népszínház a Nemzeti Színháznál visszautasított drámáirók Eldorádója lett.

A drámabíráló bizottság elleni támadások nagy lendülettel újjultak meg; a támadások hátterében Molnár György állott, aki sértett becsvágyból fakadó harcát vívta a Nemzeti Színház ellen, gárdáját a Nemzeti Színháznál visszautasított drámáirók felkarolásával erősítve. Ez a felkarolás eredménnyel kecsegtetett a közvéleménynek a drámabíráló bizottság és a Nemzeti Színház ellen való hangolásában, mert a visszautasított drámáirók egyben a legharcosabb hírlapírók is voltak. «Molnárnak nem is kellene új művekre pályázást nyitnia — írja a Napkelet¹ — hanem csak vegye elő, aminthogy teszi is, a pesti színpadról egyesek monopóliuma miatt oly igazságtalanul s erőszakosan száműzött, talán már feledésbe is ment jóhatású műveket — s meglátjuk, hogy egyszersmind igazságot is szolgáltató számításában nem fog csalatkozni.» Hirt kapunk arról, hogy Szigligetit kivéve nemsokára minden valamirevaló drámáiró ott lesz a népszínház körül, de nem csoda, mert a Nemzeti Színház bírálóbizottságának tagjai politikai lapszerkesztők és államtitkárok. Ezek aztán hónapokig hevertetik a darabokat.² Éjszaki Károly már be sem adja darabjait a Nemzeti Színházhoz, ahol *Pörös kerítés* c. darabját elvesztették.³ Most aztán magára vessen a Nemzeti Színház, mert elvesztett vele egy magvas tehetséget. S mikor Éjszaki *Cydoni almája* színrekerül Budán, mekkora a zajgás, hogy a Nemzeti Színház ezt a «remekművet» nem fogadta el.⁴

Az utókor azonban teljes mértékben igazolhatja a drámabíráló bizottságot és szentesítheti az egykorú mérsékelt sajtónak azt a véleményét, hogy ami rossz a Duna balpartján, az

¹ 1862. 1. sz.

² Fővárosi Lapok, 1867. XI. 7.

³ U. o. VIII. 13.

⁴ U. o. XII. 1.

rossz marad a jobbparton is.¹ Molnár György nem is az eredeti drámával aratta sikereit, s ha a sajtó dicsőhimnuszokkal fogadta is egyes újságíró drámaszerzők próbálkozásait, a közönség nem vezettette magát vakon a sajtótól, s a hozsannával beharangozott darabok egy-két előadás után letűntek a műsorról. Molnár színháza nem mint komoly drámai színház, hanem mint operett- és revűszínház tudott csak sikereket elérni s mint ilyen fontos szerepet is játszott Buda megmagyarosításában. A legjellemzőbb azonban, hogy Molnár György, aki Budán a Nemzeti Színház visszautasított darabjaiból alkotta meg eredeti műsorát, mikor 1871-ben a drámabíráló bizottság tagjává lett, Gyulain is túltett kérelhetetlenségben.

A drámabíráló bizottság ellen elhangzott támadások azonban nem multak el mégsem nyom nélkül. Nekik köszönhető a bizottmány újabb átszervezése 1863. márc. 17-én. Ez az átszervezés most már nem korlátozódik alapszabálmódosításra és technikai változtatásra. Fő jelentősége a személyi változásokban van. Szükséges volt a drámabíráló bizottságot nagy és megtámadhatatlan tekintélyekkel megtámasztani, s ennek kifejezése Arany János meghívása a drámabíráló bizottságba. Arany János erre a tisztségre Shakespeare fordításával szolgált rá, amelyek révén már a Nemzeti Színházzal egyébként is összeköttetésben állott.² De tudomásul vette az új igazgató, Radnótfáy Sámuel azt a változást is, amely a kritikai irodalomban az ötvenes évek derekán beállott, s meghívta a drámabíráló bizottságba a magyar kritika új, uralkodó triaszát: Gyulai Pált, Greguss Ágostot és Salamon Ferencet s ezzel új szint, új lendületet vitt a bizottmánynak már-már korhadó, elaggott szervezetébe. Az irodalmat Arany János mellett Jókai Mór, Bérczi Károly, Tóth Lőrinc és Tóth Kálmán képviselték s a drámabíráló bizottság első nemzedékéből még ittmaradt Czuczor Gergely; színésztagok Egressy Gábor, Feleki Miklós, Tóth József és Szigligeti Ede voltak.

Arany János színbírálataiból sajnos egy sem maradt meg az iratok közt. Drámabíráló bizottmányi tagságának egyetlen emléke egy felszólalás az 1863. jún. 9-én tartott bizottmányi ülésen: «Arany János indítványozza: hogy midőn a szabályok értelmében hírlapilag közöltetnek azon bíráló tagok nevei, kik valamely darabot előadásra ajánlottak, egyszersmind indokolt bírálataik is közöltessenek; mert a darabok elfogadása nem általános bectől föltételeztetvén, a közönség csak úgy értesülhet azon nézetekről és indokokról, melyek a bírálókat valamely gyöngébb darab ajánlására bírták.» Indítványát egyhangúlag elfogadták.

¹ U. o. XI. 9.

² V. ö. Voinovich Géza: *Arany János életrajza* ^{III.} 1860–1882. 1938. 102. l.

1868. január 22-én a drámabíráló bizottság ismét átalakult és új alapszabályokat állapított meg. Az újjaalakulás a színház egyetemes átszervezésének volt következménye. A legnagyobb változás azonban ismét a személyi összetételben állott be. Erősen csökkentették a bizottmány tagjainak létszámát: mindössze öt tagból állott s ezeket az intendáns nevezte ki. Az öt tagból kettő író volt: Gyulai Pál és Vadnai Károly, kettő színész: Szigeti József és Tóth József, ötödik a színház újonnan kinevezett dramaturgja, Szigligeti Ede.¹ A taglétszám leszállításának okára nézve a magyarázatot megtaláljuk a bizottmány új alapszabályainak második pontjában. E szerint az új bizottsági tagok tiszteletdíjban részesültek, míg eddig a drámabírálás nobile officium volt. A tiszteletdíj összege évi 300 frt. volt.² A drámabíráló bizottmánynak ez az átszervezése a színház tagjainak az intendánshoz benyújtott reformjavaslata alapján³ történt; megokolása szerint «az eredeti darabok elfogadását, vagy visszautasítását egy egyén ítéletére sok tekintetből nem lehetvén bízni, valamint most van, úgy ezentúl is kellene lenni egy drámabíráló bizottmánynak. Ezen bizottmány nem színész tagjai eddig más jutalmazásban nem részesültek, mint egy szabad zártszék élvezetében. Ez nem látszik célravezetőnek, miután némely darab félében túl is elhevert megbírálatlanul.» Az új szabályzat a bírálatra háromnapos határidőt adott s megtartását most már — fizetett tagokról lévén szó — meg is követelhetette. Elfogadásra javasolt darabokra nézve ismét visszaállítják a darabok felolvasását. A legfontosabb intézkedés azonban, hogy «a belbéccsel bíró daraboknál, a szerkezeti s egyéb scenikai hiányokra, s ha igen hosszúak, a célszerű rövidítésekre nézve, a szerzőknek jótanácsal szolgálni, a dramaturg feladata lesz.» Ezzel Szigligeti egészen páratlan színpadi ismerete s elméletben és gyakorlatban megalapozott dramaturgiai tudása gyümölcsözően nyúl bele a magyar dráma fejlődésébe. A bizottságnak névszerint öt tagja van, valóban azonban ketten irányítják: Gyulai és Szigligeti. Gyulainak külföldi tanulmányokon gyarapodott, széles látóköre, mély elméleti tanulmányokon kialakított drámabírálati elvei biztosították a színházi drámabírálat magas színvonalát.⁴ Ezt az elvi magaslatot eddig csak Kemény Zsigmond képviselte, de az ő drámabíráló módszere elszigetelt jelenség maradt. Gyulainak a tehetségtelen írók és a kezdetleges szárnypróbálkozások határozott visszautasításával ismét sikerült visszaállítania az eredeti magyar dráma megingott hitelét. Személyes elfoglultságot nem

¹ Nemzeti Színház Levéltára. 188/1867—8.

² U. o. 186/1867—8.

³ U. o. 1866. évi iratok. *Vélemény a Nemzeti Színház drámai szervezetének ügyében.*

⁴ Erre nézve l. Papp Ferenc: *Gyulai Pál*, 1935. 243. s k. l., 563. s k. l.

ismert, támadástól nem félt, elméleti harcokra mindig kész volt, ilyenektől csak az eszmék tisztulását várva. Nem találtak kegyelmet a legfényesebb összeköttetésű ujságírók sem, ha darabjuk rossz volt; nem ismert kegyeleti szempontokat vetéránokkal szemben, s nem tévesztette meg az ügyesen megírt tetszetős üresség. Bírálatainak megokolásai a leghatározottabb és legállandóbb elvi állásfoglalást tükrözik. Követelményei az emelkedett alapeszme, tisztult erkölcsi légkör, egységes cselekvény, következetes jellemek, a nyelv tisztasága, drámai tömörség és élénk menet. Ez a következetes elvi alap adja meg bírálatainak minden szigorúsága mellett is a pozitív és építő jelleget. Ellenképei ennek Molnár György kritikái, aki a hetvenes évek elején, mint színésztag lépett Tóth József örökébe; az ő személyeskedő és minden áron szellemességre törekvő, de elméletileg meg nem alapozott bírálatai minden ötletességük ellenére, a negatív, romboló kritika példái.

A visszaautasított szerzők között tekintélyes nevekkal találkozunk. Gr. Zichy Géza 1868. ápr. 24-én próbál szerencsét *Nemes és nemtelen* c. háromfelvonásos színművével, de a «cselekvény drámaiatlan voltánál és szerkezeti gyöngéinél fogva» visszaautasítják. 1869-ben benyújtott *Szerelem és bosszú* c. színműve «előadásra nem ajánlható, miután a jellemrajzban és cselekvényben lényeges hibák vannak,» de átdolgozása dramaturg utasításai mellett használható. Sikertelenül próbálkozik ugyanez esztendőben Szász Károly Zrinyi-drámájával; Rákosi Jenő *Rege a fattyú gyermekeiről* c. ötfelvonásos tragédiája «noha e mű sok tehetségre mutat és sikerült részletekkel is bír, mindamellett jelen alakjában — hősnek merőben elhibázott jellemrajza, s ennek folytán a tragikai hatás hiánya miatt — el nem fogadható.» Ifj. Ábrányi Kornél *A rövidlátók* c. vígjátékát átdolgozásra viszaadják, de új formájában sem válik be, mert az átdolgozás folytán «sem a laza szerkezet, sem a zavaros cselekvény folyama, sem pedig az indokolás világossága nem javult, minélfogva töle részleges költői érdemei s gondosan dolgozott nyelve dacára sem remélhetni színpadi sikert.» Visszaautasításra találnak P. Szathmáry Károly, Vahot Imre, Csengey Gusztáv, Balázs Sándor, Kovács Pál, Haray Viktor, Toldy István, br. Jósika Kálmán. Hasonló sors éri 1876-ban Csiky Cergely első drámai próbálkozását, a *Spartacust* is.

Ellenben az egészen ismeretlen Csepreghy Ferenc első próbálkozásában, *A magyar fiúk Bécsben* c. vígjátékban, és Ahonyi Lajos népszínművében, *A betyár kendője*-ben, mindjárt felismerik a hivatott drámaíró.

6.

Gyulai Pál 1876-ban a pesti egyetemen Toldy Ferenc örökébe lépett, megkapta tanszékét és ennek folytán lemondott drámaíró bizottsági tagságáról. Szigligeti Ede 1878. január

19-én meghalt s így kidőlt a drámabíráló bizottság másik oszlopa is. Gyulai Pál helyét először Tóth Kálmán, 1880-tól kezdve Csiky Gergely tölti be. Csiky Gergely bírálatainak könyvedebb, franciás eszrit-je határozza meg egy évtizeden át a hivatalos drámabírálat jellegét a Nemzeti Színházban. Mellette Vadnai Károly, Szigeti József, Feleki Miklós majd Bercsényi Béla voltak 1888-ig a drámabíráló bizottság tagjai.

A drámabíráló bizottság működését sem a színház igazgatásában, sem szervezetében történt változások lényegében nem érintették. Mikor azonban az Operaház felépült, és 1886-ban az opera kivált a Nemzeti Színház műsorából, a most már önálló drámai színházzá lett intézetnek szüksége volt bizonyos szervezeti változásokra. E célból Beniczky Ferenc kormánybiztos 1888-ban értekezletet hívott össze, hogy a Nemzeti Színház átszervezésének módjaira nézve véleményt adjon.¹ Az értekezlet megegyezett abban, hogy a igazgatónak önállóbb hatáskört kell biztosítani, míg az intendáns csak a felügyeletet lássa el. Az igazgató mellé két színészrendező alkalmazását indítványozták. A rendezőségi kérdéssel kapcsolatban egyik értekezleti tag azt az eszmét vetette fel, hogy azon esetben, ha rendezőséget állítanak fel, a drámabíráló bizottságot meg kell szüntetni és e helyett egy művészeti titkári állást szervezni. Ennek az állásnak a szervezése meg is történt — Csiky Gergellyel töltötték be. Az ő hivatása volt ezentúl a drámabírálás. Mint-hogy azonban mellette színszerűség szempontjából a darabról a két színészrendező továbbra is véleményt mondott, a drámabírálás módja lényegében nem változott; különösen, mivel a személyekben sem történt változás. Bármennyire elvi köntösbe öltöztették is az átalakítást, az egész azért történt, hogy az egyházi rendből kilépett Csiky Gergelynek megélhetést biztosítsanak. Bár a Nemzeti Színház 1891-i, ma is érvényben lévő Szabályrendeletének 56. és 57. fejezete a művészeti titkár hatáskörét szabályozza, Csiky Gergelynek 1891-i halálával megszűnt ez az állás, s Csiky helyébe drámabírálókul Bartók Lajos, Ambrus Zoltán és Váradi Antal írókat nevezték ki, egyenként 600 frt. évi tiszteletdíjjal.² Zichy Géza a belügyminiszterhez intézett felterjesztésében a drámabírálásnak, amely szerinte az egész színházi szervezetben a legkényesebb foglalkozás, több egyén közti megosztása mellett foglalt állást. A három kinevezett bíráló mellett a rendezők továbbra is résztvesznek a bírálói munkában. A drámabíráló bizottság ebben a formájában azonban csak tanácsadó szerv — döntését az igazgató nem tartozik figyelembe venni.

¹ V. ö. Beniczky Ferenc 1888. júl. 7-én kelt jelentését a belügyminisztérium elnöki osztályának irattárában. 1529/1896. sz. a.

² L. Zichy Géza gr. intendáns felterjesztését. Belügyminisztérium elnöki irattára, 1547/1896.

A drámabírálásnak ez a formája 1896-ig állott fenn. Ekkor egy parlamenti vihar robbantotta szét. Gr. Zichy Géza örökébe 1895-ben, mint kormánybiztos, később mint intendás, br. Nopcsa Elek lépett. Nopcsa egyúttal kormánypárti képviselő is volt, s így intendánsi működését a parlamentben az ellenzéki politikusok állandóan éles bírálat tárgyává tették.¹ Bartók Lajos, aki drámabíráloi tiszte mellett országgyűlési képviselő is volt, határozati javaslatot nyújtott be a képviselőházban az állami színházak intendánsi állásának megszüntetése tárgyában, mint-hogy szerinte ez az állás a színházakra nézve káros, azonkívül «az általános kormányzati rendszerben, mely a felelősségen alapszik, autokratikus jellegénél fogva bele nem illik.» Nopcsa Elek erre Bartókot drámabíráloi tisztségétől felmentette. Ez ellen Okolicsányi László interpellációban tiltakozott. Nopcsa Elek egy felterjesztésében Bartók Lajos felmentését hivatali hanyagságával és a Nemzeti Színház ellen intézett hírlapi támadásaival okolja meg² s a háromtagu drámabíráló bizottság helyett Váradi Antalnak dramaturgként való alkalmazását ajánlja.³ Váradi Antal szerződésének lejártával, 1900-ban, azonban ismét visszatérnek a drámabírálás régi rendszeréhez, egy nyolctagú írókból és színészekből álló testületté bővítik s részére új szabályzatot adnak ki.⁴ A drámabíráló bizottság, amelynek tagjait az igazgató javaslatára az intendáns nevezi ki, továbbra is megmarad tanácsadó testületnek, javaslatait az igazgató nem tartozik figyelembe venni.

A drámabírálásnak ez a módja azonban nem bizonyult célravezetőnek. Az 1896-ban megnyílt Vigszínház és az 1897-ben keletkezett Magyar Színház megingatta a Nemzeti Színház egyeduralmát az eredeti magyar drámai termés területén. A két új színház a műfaji korlátokat egyre jobban tágította az operettszínházként megnyílt Magyar Színház mindinkább a komoly dráma művelésére tért át s 1907-ben teljesen drámai színházzá alakult. Az új színházak a nevesebb magyar színpadi szerzők műveit már előre lekötik, s ezek mind kevésbé hajlandók műveiket a sokfejű és lassan működő drámabíráló bizottság ítéletének alávetni. Ezzel szemben a sajtó és a parlamenti felszólalások egyre jobban sürgetik az eredeti magyar műsor kiépítését. A magyar drámai termés nem tud lépést tartani az egyre szaporodó színházak szükségletével, s a drámabíráló bizottság, igazgatói nyomásra, egyre enyhébb mértéket alkalmaz. Az 1905-ben rendezett magyar ciklus anyagi és erkölcsi csődje arra készteti a belügyminisztériumot, hogy Somló Sándor igaz-

¹ V. ö. Fenyvessy Ferenc, Bartók Lajos, Madarász József felszólalásait: *Képviselőházi napló*, XXIX. köt. 109. s. k. 1.

² Belügyminisztérium elnöki osztályának irattára, 1104/1896.

³ Nemzeti Színház Levéltára, 887/1896.

⁴ U. o., 1533/1900.

gatót a magyar darabok elfogadásánál szigorúbb mérték alkalmazására figyelmeztesse, mert a mértéket meg nem ütő magyar darabok színrehozása nemhogy megkedveltetné a közönséggel a magyar drámai irodalmat, hanem attól inkább elidegeníti.¹ Somló Sándor oly nagy számban kötötte le a magyar darabokat, hogy mikor 1908-ban a Nemzeti Színház igazgatását Tóth Imre vette át, szükségesnek mutatkozott a drámabíráló bizottság újjászervezése és hatáskörének kiterjesztése. Az új szabályzat² mindenekelőtt függetleníteni kívánja a bizottságot az igazgató befolyása alól, ezért két tagját az igazgató javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki. A legfontosabb újítás azonban, hogy noha a drámabíráló bizottság továbbra is tanácsadó testület marad, az általa elvetett darabokat az igazgató nem adathatja elő.

Tóth Imre ezzel az új bizottsággal újra bíraltatta a Somló alatt elfogadott darabokat s a szerzőknek elő nem adott darabjaik fejében bánatpénzt fizetett — a vallás- és közoktatásügyi minisztérium erre a célra 8000 K-t folyósított.³

A Magyar Színepi Szerzők egyesülete 1908. okt. 19-én tartott ülésében foglalkozott a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának új szabályrendeletével, mert vele szemben az egyesület tagjai körében megokolt aggodalmak merültek fel.⁴ Az első aggály a szabályrendeletnek azt a pontját illette, amely kötelezővé teszi az eredeti daraboknak előzetes bizottsági elbírálását, mégpedig olyképp, hogy azok kivétel nélkül minden drámabíráló bizottsági tagnak megküldendők, akik egy heti időközben tartóznak bírálatot írni. Ilyen eljárás mellett az írók két hónapon belül darabjuk sorsáról még értesítést sem kapnak. Ezzel szemben a magánszínházak a még el sem készült darabokat is lekötik, a nevesebb írók már a pusztá benyújtásért is díjazást kapnak és módjukban áll olyan szerződést kötni, amely a darabnak gyors színrehozatalát biztosítja. Ezzel a gyakorlattal szemben a drámabíráló bizottság szabályrendelete valósággal maradiságnak tűnik fel.

«Ez valóságos vesztégzár a magyar drámai irodalom behurcolása ellen, holott a Nemzeti Színház nagyrészt ennek az irodalomnak fejlesztése végett részesül olyan tetemes anyagi segítyezésben. Amennyire jogosult ez a szabályrendelet kezdő és ismeretlen drámaírókkal szemben, éppoly lehetetlen és kivihetetlen az elismert drámaírók irányában, akik aligha fognak darabot a Nemzeti Színházhoz benyújtani, ha más színháznál már az elkészítés első stádiumában is biztos elhelyezést találhatnak... és ha a Nemzeti Színház

¹ Belügyminisztérium elnöki irattára, 3984/1905.

² Nemzeti Színház Levéltára, 1119/1908. Jóváhagyva a vall. és közokt. min. 2538/1908. eln. sz. rendeletével.

³ U. o. 2455/1908.

⁴ L. a Magyar Színepi Szerzők Egyesületének átiratát a Nemzeti Színház igazgatóságához. U. o., 2283/1908.

az ilyen sikerektől már eleve elzárkózik, akkor maga teszi meg a kezdő lépést arra, hogy idők múltán a hazai közönség hozzácsokjék ahhoz a gondolathoz, hogy a Nemzeti Színház a magyar kultúra kerékkötője.»

Ezért azt a módosítást ajánlják, hogy a Nemzeti Színház igazgatójának joga legyen olyan eredeti szerzőkkel, akiktől a színház már több eredeti darabot hozott színre előzetes szerződést kötni színdarab írása céljából, másrészt pedig, hogy azoknak a magyar színpadi szerzőknek, akiktől a színház több darabot hozott már színre, jogukban álljon darabjaik felolvasására a drámabíró bizottság összehívását kérni és a darabra nézve azonnali határozatot kívánni.

A sürgetett módosítások nem történtek meg. Tóth Imre igazgató a drámabíró bizottság működését 1914. szeptember 30-án felsőbb utasításra megszüntette,¹ s a drámabíró bizottság a régi formájában többet nem is alakult újjá. A drámák bizottsági elbírálását jelentette azonban az 1920-ban felállított Színművészeti Tanács,² amely Császár Elemér elnöke alatt négy tanácstagból és egy jegyzőből állott. A Színművészeti Tanácsnak a műsoralkotást illető hatásköre jóval nagyobb volt, mint a drámabíró bizottságé; vétőjoga volt a már műsoron lévő darabokkal szemben is, ha színrevitelüket művészi, nemzeti vagy erkölcsi szempontból károsnak tartotta, és megvolt az ajánlási és vétőjoga a külföldi darabokkal szemben is. Az eredeti darabokra nézve csak tanácsadási joga volt, de a tanácstól elő nem adhatónak jelzett drámát az igazgató nem hozhatta színre.

A Színművészeti Tanács felállítását az a változás tette szükségessé, amely a világháborút követő összeomlás és forradalmak ellenhatásaként az egész magyar szellemi életben beállott; a közvélemény a Nemzeti Színházban színrekerülő darabokkal szemben méltán követelhetette az esztétikai szempont mellett a világnézeti szempont érvényesítését is. A külföldi drámákkal szemben enyhébb mértéket kellett alkalmazni, mert valutáris nehézségek miatt megszerzésük amúgy is szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött.³

A Színművészeti Tanács összesen 37 ülést tartott s 1922. júl. 19-én, minthogy a színház igazgatóváltozását véleményének meghallgatása nélkül intézték el, beadta lemondását.⁴ Az eredeti darabok elbírálását ezentúl az igazgató a drámabíró bizottság megszűnése óta az 1891-es szabályrendelet értelmében újra alkalmazott művészeti titkár és lektorok segítségével végezte. Ez a gyakorlat ma is fennáll.

¹ Nemzeti Színház Levéltára. 1073/1914.

² Szervezeti és ügyviteli szabályzatát l. a Budapesti Közlöny 1920. 54. számában. Életbelépett a vall. és közoktatásügyi miniszter 6734/920 sz. rendeletével.

³ V. ö. a tanács XXXI. ülésének jegyzőkönyvét a vall. és közoktatásügyi minisztérium irattárában 13486/1922. III. a. sz. a.

⁴ V. ö. A XXXVII. ülés jegyzőkönyvét u. o. 99165/1922.

7.

Ezzel végigtekintettük a drámabíráló bizottság külső történetét, de igyekeztünk belső fejlődésének legkiemelkedőbb mozzanataira is rámutatni. Ebből az áttekintésből nagy vonásokban kialakul a drámabíráló bizottság kettős jelentősége egyfelől a Nemzeti Színház, másfelől a magyar drámaírás szempontjából.

Jelentősége, súlya, működési köre folyton változott, s ez a változás mindenkor a Nemzeti Színház állapotának volt függvénye. Mint feltétlen szükségesség keletkezett abban az időben, mikor szakértő igazgató híján a Nemzeti Színház képtelen volt a darabokat saját hatáskörében megbírálni. Jelentősége mindig akkor csökkent, mikor a színház élén nagyműveltségű és erélyes igazgatók állottak, így Paulay idejében; de szintelenebb és szűkebb látókörű vezetők idején jelentős hivatást töltött be s megővta a Nemzeti Színházat és az eredeti drámát attól, hogy a közönségnél hitelét veszítse. Mellőzése — mint Somló Sándor példája mutatja — olykor nagy, a színház és a magyar drámairodalom tekintélyét aláásó károk szülője lett.

Nagy érdeme, hogy a színház szolgálatába állította irodalmi életünk vezető egyéniségeit: Vörösmarty, Bajza, Kemény, Arany, Szigligeti, Csengery, Gyulai, Greguss, Salamon, Csiky, Ambrus személye biztosították a bizottság elvi alapokon nyugvó, emelkedett ügyvitelét. A bírálás módja szigorú és pártatlan volt, s a sajtótámadásokkal szemben a fejlődés mindig a drámabíráló bizottságot igazolta. Avatatlan próbálkozókat visszariasztott, hivatott költőket viszont színpadra segített azzal, hogy a költői anyag színpadi formálására utasításokat adott, ezzel jó ideig pótolta a színháznál hiányzó dramaturgot s a kezdő tehetségek iskolájává lett.

Jelentőségének csökkenését nem színvonalsüllyedés idézte elő, hanem az új kor rohanó üteme és a magánszínházak versenye; ez tette időszerütlenné a lassú menetű bizottsági tárgyalást, s ezen nem segíthetett a bíráló tagok széles látóköre, nagy műveltsége s pártatlansága sem. A közvélemény mindig hajlandó volt a bizottság működését a sokszor egyénileg érdekelt és elfogult napisajtó tekintélyromboló beállítása alapján megítélni. Az idők távlatából adott tárgyilagos megítélés van hivatva arra, hogy a lassúság, ósdiság és elfogultság vádjával annyiszor méltatlanul illetett testületnek a köztudatban meggyökereztetett helytelen képét a maga valódi jelentőségében megrajzolja.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

A SZÍNSZERŰSÉG URALMA DRÁMAIRODALMUNKBAN.

(Második, bef. közlemény.)

Czakó stílusának alapja a patosz. De jellemző, hogy drámainak túlfűtöttsége a szereplő személyeknek felfokozott cselekvési készségében nyilatkozik meg. Darabjainak nyelvében is megtaláljuk az emelkedettségre való törekvést, de ha elragadja is a költői lendület és nem minden dagálytól mentes szónokiasságba csap, képei és hasonlatai legott elárulják a színészíró.

Legköltőibb drámájának, a *János lovagnak* (1847) hasonlataiban mindig időben lejátszódó folyamattal jellemzi a tárgyat: «mint magvait nagy gondosan ápoló kertész . . .» (Összes művek, 1883—84. II. köt. 179. l.); «a korona mint egy vulkántorok okádta lángjait» (282. l.); «miként sasszárnyaktól emelt bogár mélység, magasság közt *leng-tévedez*» (283. l.); «korbács levék Isten kezében, mely *orkánként dulta* Jordán téreit.» (361. l.)

Kelendi Endre jól ismert monológja pl. («Mi ez a tenger síma arcához képest . . .» stb. *Kalmár és tengerész* II. felv. 5. jel.) sűrített dráma az óceán világából; Margit és Endre ismételten «jelenet»-nek nevezik. A metatörténetet őt részre tagolható, mint egy klasszikus dráma. Az első négy rész lelke egy-egy erőteljes, gyors mozgást kifejező eselekvő ige, a nyomukban felmerülő képzet mozgalmasságát háromszor egy jelenidejű melléknévi igenév is fokozza: 1. a tenger a látókör tükrére *borulva repíti* a remény felhőit; 2. a nap alkonya bíborát *előntve küldi* hozzánk búcsúját; 3. a vész *fajong*, a dörgés *hirdeti* az egek harcát; 4. ég és föld dühe *kifáradva visszakorbácsolják* a hullámokat. Az ötödik, befejező részlet nem cselekvést fejez ki, hanem záróképet ad: az éjtszaka a természet kivilágított egyháza.

Az ilyen részlet azonban aránylag ritka. Czakó hősei választékosan bár, de általában azon a «praktikus drámai nyelven»¹ beszélnek, amelynek célja a drámai cselekvés előidézése. Czakó mestere volt a szavak dramaturgiájának; a szavak végső jelentését, hangulati árnyalatát az arcjáték és a mozdulat határozza meg, a párbeszéd a színészek játéka által kap értelmet.² Drámaiban sűrűn követik egymást a rendezői

¹ A kifejezést l. Julius Bab: *Das Theater im Lichte der Soziologie*. Leipzig, 1931. 63. l.

² Hevesi Sándor: *A szavak dramaturgiája*. Budapesti Szemle 228. köt. (1933) 166. l.

utasítások — nincs még egy régibb drámairónk, aki a színészi játéknak kifejező erejét ilyen mértékben és ennyire tudatosan aknáztta volna ki. Érdekes pl. megfigyelni, milyen nagy gondot fordított a szereplők járásának árnyalására: a mozgás mindig hű tükrö a lélek állapotának.

A *Végrendelet* utasításainak nagy része a színészek helyváltoztatását szabja meg. Antonia «ingadozva egy székre ül,» «méltósággal a melléke-terembe lépdél,» «lábujjhegyen, észrevétlenül Táray megé megy;» Táray «sebesen el,» «kráveti magát a székre,» «ingadozva a zongorához megy;» a grófné «eszmelet nélkül futkos,» «eléje térdel,» «a pamlag felé tántorog,» stb. Czakó értett a szemek játékának felhasználásához. Irén «habozó nyugtalansággal nézi,» «reszketve nézi,» «mintegy kövé meredten nézi» a gyilkosság gondolatát szuggeráló Leonát; Kelendi «Endrén mereng, kezén fogja, szembe néz,» Artúr «figyelemmel nézi» Bilsennét, Endre «Margit vonásain mereng,» Margit «szünet után felnéz, szemei az Endrével találkoznak, Bilsennére tekint, könnyekre fakad.» Művészien alkalmazva Czakó a jellemzésben az ellenfél érzelmeinek fokozására a nevetést is. Leona győzelme jeléül «rámósolyog» áldozatára; Aquil «felkacagva» utasítja el könyörgő anyját. A *János lovagban* Palizsna Gara szavain először mosolyog, azután nevet, majd hangosan kacag, s így ingerli a végsőkéig dühös nagyurat. (II. felv. 11. jel.)

Már ez az utolsó példa is mutatja, hogy Czakó minden szónál drámaibbnak érezte a tettet s neki tulajdonította a legmagasabb fokú színi hatást. Ez a veleje a Szász Károlyhoz írt és dramaturgiai nézeteit tartalmazó levelének is.¹ Akárcsak Szigligeti, Czakó is a jellemzés problémájával kezdi fejtegetéseit: a dráma főcélja az emberábrázolás.² Abban a tekintetben is egyetért Szigligetivel, hogy a drámai jellemrajzot egy magasabbrendű elvnek kell alárendelni. Míg azonban a Nemzeti Színház életével egybeforrott Szigligeti képzeletének szabályozója a közönség ízlése volt, addig Czakó hatásos helyzeteket eszelt ki és ezekről tette függővé a műalkotást. «A compositióban ne a priori vegyen fel karaktereket... hanem állítson elő phantasiája erejével költői egész képet: drámai, pszichológiai vonalakon nyugvó csoportokat.» Ilyen fő költői «kép» Artúr leleplezése (*Kalmár és tengeresz*), Táray megörülése (*Végrendelet*), Erast halála (*Leona*), Vince gyilkossága (*Könnyelműek*, 1847). Vagyis a «képek» nem tablók, mint azt első pillanatban gondolhatnánk — ellenkezőleg, nagyon is mozgalmas jelenetek. Czakó mint színész élte át a költői al-

¹ Berczik Árpád: *Czakó Zsigmondról*. Kisfaludy Társaság Évkönyvei. 1875.

² Shakespeare-en kívül Schlegelre és Lessingre hivatkozik, noha egyik másik gondolata Ifflandra is emlékeztet. (*Fragmente über Menschengestaltung*. 1785.) Iffland nézetei általánosak voltak Németországban, és a hazai német színészet útján nálunk is elterjedtek. Ifflandra utal az a körülmény is, hogy Czakó a jellemzést realiztikusan képzei: «A pszichológiára egyedül az élet tanít.»

kotás egész folyamatát s drámáinak meséit is azért fokozta egészen a bizarrságig, hogy minél bőségesebben aknázhassa ki a játéklehetőségeket. A főjelenetek hatását egészen a pantomimikára építette, a «kísérő mozgás mellett» sűrűn alkalmazta a «tisztá mozgást.»¹ A szó teljesen háttérbe szorul; a túlfűtött szenvedély izgalma megbénítja a nyelvet, de felszabadítja az izmokat — a szereplők már csak sikoltani vagy hörögni tudnak, minden energiájukat arra fordítják, hogy a cselekvés patoszának romantikusan tűzött mozdulatával fejezzék ki magukat. Szigligeti, a körültekintő és józan rendező, egységbe foglalja a párbeszédet, a játékot meg a diszketet, és az egyiket a másikkal kiegészíti — Czakó egyoldalúan fanatikus színészíró: megbontja a színpadi kép összhangját és mindent a túlméretezett mozgásnak rendel alá.

5.

Szigligeti és Czakó mellett egy egész sereg drámaírónak nevével találkozunk a Nemzeti Színház első évtizedének műsorában.² Mindnyájan a színszerűség hívei voltak és darabjaikat is ennek szellemében készítették. Drámaiknak legnagyobb része azonban mindössze egy-két előadást ért meg; nemcsak a magasabb szempontú irodalmi bíráló, hanem a közönség is elutasította őket. (Nyomtatásban sem igen jelentek meg.) Ez a körülmény arra figyelmeztet bennünket, hogyha alacsonyabbrendű is a közönség tetszésére számító dráma, mégis saját törvényeivel bíró műformának átéléséhez és megalkotásához épen úgy kell hajlam és tehetség, mint bármilyen más művészi tevékenységhez. A *Gerő a Bánk bánhoz*, a *Kalmár és tengerész* a *Kabale und Liebe*hez viszonyítva gyöngé és művészietlen — a maguk nemében azonban tökéletes alkotások, mert a dráma ősi formájában mindazt megvalósították, amit a 40-es éveknek színszerű dramaturgiája korszerűnek és fontosnak tartott. Ez Szigligeti és Czakó alkotásainak jelentősége: bennük testet öltött egy olyan irányzat, amely ha kezdetben a művészetten kívül eső forrásokból táplálkozott is, lassanként, s épen az ő tevékenységük nyomán, bevonult az irodalomba s ott körülbelül két évtizedig uralomra jutott.

Vértessy Jenő tagadja Czakó Zsigmond hatását,³ a tények azonban mást mutatnak. A 40-es évek végén már valamennyi drámaírónk Szigligetinek és Czakónak modorában készíti el munkáját, még azok is, akik eredetileg nem tartoztak a Nemzeti

¹ Gy. Juhász László: *A színpadi utasítás*. Színpad, 1936. 344—45. l.

² Így pl. Gaal József, Garay János, Hinár János, Hugó Károly, Jósika Miklós br., Kúthy Lajos, Obernyik Károly, Kovács Pál, Ney Ferenc, Vahot Imre stb. Ld. Bayer József: *A magyar drámairodalom története*. 1897. II. köt. 455—464. l.

³ Vértessy Jenő: *A magyar romantikus dráma*. 1913. 189. l.

Színház szűkebb világához. Jellemző ebben a tekintetben Obernyik Károly esete — drámaírói pályáját olyan parabolához hasonlíthatjuk, amelynek gyújtópontjában a Szigligeti és Czákó művei által képviselt színszerűség áll.

Obernyik drámaírói hajlama könyvélmények hatása alatt fejlődött ki.¹ A szatmármegyei Csekén mint Kölcsey Kálmánka nevelője ismerkedett meg Kölcsey Ferenc könyvtárában a világirodalom klasszikus drámáival, s erre az időre esnek első kísérletei.² A *Főúr és pórban* (1844) egészen világosan felismerhető a német polgári drámának (Iffland, Schiller) és a francia romantikusoknak, elsősorban Hugo Viktornak hatása.³ De már megjelennek a színszerű elemek is; Szigligeti népszínműveinek technikájára vallanak az időszzerű vonatkozások, (célzás a folyóirati csatározásokra, a rossz pesti világitásra, egy színész — Schodelné? — kifütyülésére, stb.) és Tollasinak, a szemfüles ujdondásznak vígjátékba illő alakja. A színszerű elemek azonban egyelőre csak a dráma peremén helyezkednek el. Ugyanezt tapasztalhatjuk az *Örökségben* is. (1845) A színszerű és irodalmi elemek egyensúlyának megbomlása először az *Első szülöttben* (1846) figyelhető meg — ebben a drámában már a színszerűség uralkodik. A német irodalom emlékeitől itt sem tud szabadulni, de a bonyodalom a bűnügyi szenzáció⁴ területei felé fejlődik. Az *Első szülöttben* is ártatlant vádolnak gassággal, mint a *Kalmár és tengerészben*; György helyenként — pl. a IV. felvonás 9. jelenetében — egészen úgy beszél, mint Artúr. Károly megjelenése rabruhában a népszínmű stílusának beszivárgása; a III. felvonás díszletének és hangulatának helyi vonatkozásai (kávéház, bérkocsi, hamiskártyások, pincérek, rendőrök stb.) Szigligetire, Nagy Ignácra és az életképirodalomra vallanak.

A színszerű stílus tetőpontját Obernyik Károly munkásságában az *Anyá és vetélytársnő* c. drámája (1850) jelenti. A probléma, amelyre Obernyik ezt a drámáját építi, lélektani: az anyának tulajdon leányával való versengése egy férfi sze-

¹ V. ö. naplóját, Napkelet, 1858. évf.

² Ferenczy József: *Obernyik Károly szépirodalmi összes munkái* 1878. I. köt. XVII—XXVIII. l.

³ Az ellentét a polgári és a nemesi osztály között Schillernek *Kabale und Liebe* és Ifflandnak *Verbrechen aus Ehrsucht* c. drámájára emlékeztet; a kártyaszenvédeley is ifflandi indíték. Szenkey testvére Amáliának, de azt hiszik, hogy a kedvese — ez elkoptatott német és francia drámaírodalmi indíték. Egészen francia technikájú a felismerés a sebhelyről és a darab főhőgője: a bo-szú.

⁴ Nem nehéz az *Elsőszülött* bevezető jelenetein Lessing drámájának, az *Familia Galottin*ak hatását felismerni, Obernyik egyik későbbi darabjában, *Az anyá és vetélytársnőben* a «festész»-nek és Bánfalvinének párbeszédén is megérzik Lessing hatása. A két Várnay testvér vizsgálja kezdetben úgy indul, mint Moor Károly és Moor Ferenc története Schiller *Räuber*ében.

relméért. Alszeghy Zsolt szerint az 50-es évek drámáinak kedvenc tárgya a féltékenység¹ — ennek az indítéknak újszerű kiaknázásában Obernyiknek határozott érdemei vannak. De Obernyik nem volna Szigligetinek és Czakónak tanítványa, ha nem keverné bele a történetbe a bűntény indítékát is. A darabon végigvonuló sötét titokzatosság, Bánfalviné lelkiismeret-furdalásai és bűnhődése a gyilkosságért, amelyet egy Áron nevű zsidó orvossal hajtott végre, épenúgy a rémdrámák közé iktatja az *Anya és vetélytársnő*, mint Artúr gaztettei a *Kalmár és tengerész*, vagy Alpáriné gyanus multja a *Végrendelet*.

A bűnügyi mozzanatokat azonban megtalálhatjuk Obernyik korábbi darabjaiban is. A dráma kirívóan színszerű jellegét az dönti el, hogy Obernyik két pontban is utánozta Czakó drámasztílusát: hősei beszéltetésében és a melodramai hangulat-keltésben.

Az *Anya és vetélytársnő*nek szereplői egészen Czakó patetikus modorában és jellegzetes mondatfűzésében szavalnak. Bánfalviné pl. így festi bűnös vonzalmát gróf Marino iránt: «Szerelmem égő és határtalan, mint egy világ lángja. Képzeld ön sötét, irtózasos éjet, melyben ég és föld nem látszik, hang és nesz nem él, hol a magános beteg saját lázálmaiktól retteg, melyben egy-egy bűvös alakot lát, ki őt elnyeléssel fenyegeti. Képzeld ön poklot, hol... Képzeld ön a teremtés minden szenvedéseit egybehalmozva s minden gyönyöreit egy másik mérlegre vetve — ez az én szerelmem leend.» (II. felv. 6. jel.)

Czakó lírai stílusa annyira megihlette Obernyikot, hogy itt-ott szinte szóról-szóra ismétli hatásos fordulatait.

Anya és vetélytársnő:

Gróf (elérzékenyülve): S kegyed ígérje meg, hogy a távolban imáiba foglalandja egy halott emlékezetét (félre) oh mennyei irgalom. (III. felv. 8. jel.)

Amália: Nézd arcomat, gyászos romjait az egykori vidám ifjúságnak, tekintsd meg szemeim kialudt tűzét — s aztán ítélj leányod szenvedéseiről. (IV. felv. 9. jel.)

Kalmár és tengerész:

Margit: Feledjen el. Én ígérem, hogy soha sem feledem, és imádkozni fogok ön nyugalmáért a — (elakad...) (II. felv. 5. jel.)

Bilsenné: Nézd e színt, melyet halottaktól orozva élőknek drágán adsz el... (IV. felv. 9. jel.)

De még feltűnőbb a zenei aláfestés sűrű alkalmazása. A II. felvonásnak utolsó négy jelenetén keresztül a szín mögül «lant mellett egy dal hallatszik», s az epedő ária hatásos ellentéte a színpadon beszélők önkínzó gyűtrődéseinek. És még drámaibb a dal hatása, amikor megtudjuk, hogy ennek hangjai mellett ölte meg Áron húsz évvel ezelőtt Bánfalviné férjét. A III. felvonás kerete, hogy a zenei aláfestés természetesebb legyen, egy nagy táncvigalom, s a drámai ellentétnek kitörése a szomszéd teremből kiszűrődő zene hangjai mellett egészen operaszerű. Ugyanilyen az V. felvonásnak el-

¹ A XIX. század magyar irodalma. 1923. 172—73. l.

rendezése: a «kápolnában orgonától kísért ének» hangjai mellett lesz Bánfalviné öngyilkos.

Ez a melodramai stílus kapcsolja Obernyik történeti drámáit is Szigligeti-Czakó irányához. Mind a *Kheloniszban* (1854), mind a *Brankovics Györgyben* (1856) sűrűn alkalmazza a zenei aláfestést.

A *Brankovics György* ugyan csak részben Obernyik műve, de az átdolgozó (valószínűleg Egressy Gábor) teljesen Obernyik szellemében járt el, amikor az V. felvonást pl. keleti balettel nyitja meg és gyászindulóval fejezi be, vagy amikor a III. felvonásban úgy rendelkezik, hogy «a zenekar belevág a végszavakba» — hiszen az I. felvonásban is, amely teljes egészében Obernyik alkotása, harci zene és templomi ének van előírva. Zenei betétektől hemzseg a *Khelonisz* is. Ez Obernyiknak legköltoibb alkotása; azzá teszi erkölcsi alapeszméje, a cselekvény egységes felépítése, sikerült korrajza és az előző munkákhoz, töleg az *Anyá és vetélytársnőhöz* képest természetesebb előadása. A dráma hibája az, hogy nem kelt igazi tragikus hatást: *Khelonisz* ingadozása férje és atyja között erőltetett, s a dikció sem eléggé fenséges. A dramából hiányzik a szomorújátékok emelkedett hangulata — ezt maga Obernyik is érezhette, s ezt a hiányt igyekezett pótolni a sűrű zenei aláfestéssel. A zene végigvonul az egész darabon: az I. felvonásnak nyolc jelenete közül négyben, tehát a jelenetek felében szól a zene; a III. felvonásban nagy bacchanalia szórakoztatja a nézőt; a IV. felvonás — hasonlóan az I.-höz — kardallal kezdődik és fejeződik be; az V. felvonásban győzelmi zene és temetési ének teszik teljessé az operai hatást.

Obernyik példája azt mutatja, hogy a színszerűség uralma változatlanul tovább tart az 50-es években. Drámairodalmunk már megindulásától fogva külön utakon járt,¹ s ahogy 1825 nem jelent a fejlődésben korhatárt, úgy 1848/49 sem hozott lényeges változást színi életünkben. A Bach-korszak rendelkezései nem érintették a Nemzeti Színház lényegét: szervezete, célkitűzése, társadalmi és irodalmi jelentősége a régi maradt. A színészgárda összetételében és hatalmi helyzetében alig történt változás. A panaszok «Szigligeti & Comp.» uralma ellen ismét felbukkannak;² a hirlapi viták felújulnak, a személyeskedés, a színészek, szerzők és kritikusok harca tovább folyik, ha lehet, még kíméletlenebb eszközökkel.³ Szigligeti Ede újra kiadja dramaturgiai tanulmányát a Nemzeti Színház Nyugdíjintézeti Naptárában a *Színköltészetéről* címen (1858. 58. s. k. l.) — átdolgozása csak stiláris természetű és nem érinti a színészsztétika lényegét. «Megnyugtatósomul szolgál, hogy újabb 11 évi tapasztalat után is, majdnem egészen ugyanazon elvekből indulhatok ki, s akkori állításaimat legnagyobbbrészt újra alá-

¹ V. ö. IK. 1933. 31. l.

² IK. 1932. 188. l.

³ Szerdahelyi Kálmán pl. egy ízetlen vígjátékkal (*Rászedtek a komédiások*, 1856) akart bosszút állni a kritikusokon. V. ö. Salamon Ferenc: *Dramaturgiai dolgozatok*. 1907. I. köt. 314. s. k. l.

írhatom.» Az 1857-re szóló *Színházi naptár* bevezető fejtegetéseiben a 40-es évekből már jól ismert elveket olvashatjuk: a színház célja a magyar nyelvnek terjesztése, a mult iránt való kegyeletnek ébrentartása, az erkölcsnek és ízlésnek nemesítése.¹ Arra sincs adatunk, hogy kicserélődött volna a közönség.² Kemény Zsigmond cikksorozatából arra következtethetünk, hogy még a művelt színházlátogató is csak «szórakozni kíván, részint talán a darab szépségeinek útján; részint a közönségben gyönyörködés, az ismerőseivel társalgás, a színpadi látványok, jelmezek, diszitmények, zenék, énekek, táncok által.»³ Csak az írók és a kritikusok sorában történt nagyobb arányú őrsgváltás. A színszerű stílus elsőségét azonban ez sem tudta egyhamar megdönteni; a Gyulai-Salamon-Greguss kritikai front csak az 50-es éveknek közepén alakult ki,⁴ hatása pedig csak jóval később jelentkezett. Salamon Ferenc váltig hangoztatta, hogy a Nemzeti Színház főcélja a magyar irodalom támogatása,⁵ de még hosszú időbe tellett, míg ez az új, tisztultabb felfogás általános elismerésre és követésre talált. A Bach-korszak elején fellépő új drámaírók között — Benkő Kálmán, Berényi Antal, Feleky Miklós, Dobsa Lajos, Kövér Lajos, Hegedűs Lajos, Jókai Mór — egy olyan önálló tehetség sem akadt, aki új stílust tudott és mert volna kezdeményezni.⁶ Alávetették magukat a Nemzeti Színház igényei által képviselt stílusnak, annyira, hogy a színszerűség éppen az ő darabjaikban érte el tetőpontját.

Ez a megállapítás elsősorban az 50-es évek elején virágzó bűnügyi drámákra érvényes. Az idegen uralom egyidőre elnémította a történeti költészetet, íróink a veszélytelenebb polgári témákhoz nyúltak. De a korszerű környezet és a bennük ittott felbukkanó erkölcsi probléma ellenére sem nevezhetjük őket igazi társadalmi drámáknak — a súlypont a bűnügyi bonyodalmon van. Ezek a színművek egytől-egyig szerves folytatásai a 40-es évek kalandor-romantikájának; szerzőik Czákó és Obernyik hatása alatt a 40-es évek bűnügyi irodalmának indítékait kombinálják és variálják. A mese kapcsán beszivárgó idegen befolyás erősen érezhető a darabok levegőjén: a drámák környezete a francia szalonok képzelt

¹ Pest, 1856. IV. 1.

² M. Császár Edit: *Színház és közönség a XIX. század derekán*. Klebesberg Kuno Magy. Történetkutató Intézet Évkönyve. 1935. 293. l.

³ *Összes művek*. XI. köt. 1907. 22. l.

⁴ Ifj. Szász Károly: *A magyar színi kritika története 1849—1867-ig*. 1929.

⁵ «A Nemzeti Színház a magyar irodalom számára lön megalapítva.» (*Színházi naptár 1857-re*, 1856. 312. l.); «Mi a színházat úgy tekintjük, mint irodalmi intézetet.» (*Dramaturgiai dolgozatok*, 1907. I. 160. l.), stb.

⁶ A szabadságharc előtti és utáni korszak egységét Bayer József is elismeri: a Bach-korszak drámairodalma «elvéiben kapcsolatos az 1848. előtti korról.» (*A magyar drámairodalom története*. 1897. II. köt. 207. l.)

világa, hőseik a nemzetközi kalandorromantika könnyelmű asszonyai és álnevek alatt szélhámoskodó úri banditái. Visszatérő indíték az elcsábított nő bosszúja, aki megrontóját furfangosan kieszelt kelepcebe csalja és anyagilag meg erkölcsileg tönkreteszi. Mindez jó alkalom arra, hogy a szerzők felvonultassák az egész al- és félvilágot, s képtelennél képtelenebb fordulatokkal szórakoztassák a nézőt; a darabok belső szegénységét ötletességgel akarván pótolni, a bizarrság, sőt durvaság mezejére tévedtek.

Ebbe a csoportba tartozik Jókai Mórnak ma már teljesen elfelejtett drámája, *A hulla férje* (1851). Egy Barray nevű márkí élve eltemetteti nejét, Améliát, hogy feleségül vehesse Olivíát. Ez azonban csak azért lesz Barray felesége, hogy halálra kínozhassa őt — Barray ugyanis egykor rosszul bánt Olivía anyjával. Amélia azonban nem halt meg: kedvese, a Père la Chaise temető «boncnoka», felébreszti a tetszhalottat. Barray tehát bigámiával tetézte gonoszságait. Ebből a bonyolult helyzetből fejlődik a mese, amelynek végén Barrayt rendőrök hurcolják el. A darabnak stílusát a címen kívül az egyes jelenetek színhelye jellemzi: hálószoba, ravatalozó, temető, törvényszéki terem, «mulató terem».

A legvadabb regényesség tombol Hegedűs Lajos (1818—1860) *Hazatértek* c. művében. Meséje annyira zavaros, hogy rövid tartalmi ismertetéséről le kell mondanunk. Szerepel benne kettős gyilkosság, csábítás, téboly, törvénytelen gyermek, remetelak, sírbolt koporsókkal, stb. Igaza volt a Pesti Napló kritikusanak, amikor azt állította, hogy egy «büntető kódexnek csaknem minden rovatát kimeríté.» (1851. május 26.) A motivumok halmozására jellemző a következő jelenet: a világtalan Flóra «chalk zene, pásztori sípok, s nyájak kolompolása közben» nyílt színen nyeri vissza látását, de az örömtől — megnémul! Később persze teljesen meggyógyul. Egyébként ez a mű is hírlapi vitát provokált; ennek egyik figyelemreméltó mozzanata volt az E. P. jegyző kritikus véleménye (Pesti Napló, 1851. június 2.) — szerinte Hegedűs munkájában «el van érve a rossz irány következetességének utolsó foka. A Czakó által követett pályát mi megfutva látjuk.»

Még a *Dame aux Camélias* előit jelent meg Hinár János (†1859) *Vetélynöje* a Nemzeti Színház deszkáin. (1852.) A dráma tárgya a félvilági Olivíának bosszúja Osvayn és nején, a gögös Paulinán. A kétszínű és könnyelmű gróf párbajban esik el, a megleckéztetett Paulina boldog lesz második házasságában. Olivía zárdába vonul. A darab Czakó és Obernyik hatását tükrözi.

Dobsa Lajos *Brumont marquis* c. drámája (1850) — nyomtatásban *Könnyelműség* címen jelent meg — a *Főúr és pór* utánzata. Véry Gusztáv ravaszul kieszelt terv szerint tönkreteszi Brumont Leót, mert elszerette tőle kedvesét. A darab végén a két vetélytárs párbajban megöli egymást.

Kövér Lajos, az 50-es évek népszerű vígjátékirója két társadalmi céllal átszőtt bűnügyi színművel is kísérletezett. Darabjai értéktelenek, de a rikító indítékokat elég ügyesen vonta be a szalondarabok társalgási mázával. Drámáinak meséje az ismert sablon. A *Coelestinában* (1856) Gerlei Vilmos Rejti Leonának vagyonát szeretné megkaparintani, de Coelestina, a

műlovarnő, akinek hugát Vilmos annak idején elcsábította, keresztülhúzza számításait. A *Gazdagság és szegénység* (1857) Zsugori cselészövényei körül bonyolódik, s benne egy tekintélyes örökség elorzásáról van szó. Czakó drámáinak, nevezetesen a *Kalmár és tengerész*nek hatását, itt is megtalálhatjuk.

Ugyancsak a *Kalmár és tengerész* utánzata Oldal Józsefnek (1822—1884) *Touloni éj* c. drámája (1851). Az álnév alatt szélhámoskodó főhőst ebben a darabban is Artúrnek hívják, ellenfele és végül leleplezője, a derék Leó, szintén tengerésztiszt. A borzasztó események egy ellopott végrendelet körül torlódnak, a végjelenetben a bűnös múltú grófné felismeri kitett gyermekét. Ebben a drámában még az aprólékos, a szereplők lelki állapotát jellemző rendezői utasítások is Czakóra emlékeztetnek.

Szigligeti *Arckép* c. drámája (1851) szerelmi drámának indul, de mint büntügyi bonyodalom folytatódik: Kornélia, a szép nevelőnő, gyilkosság gyanújába keveredik, s ártatlanságát csak nehezen tudja bebizonyítani. Büntügyi fordulatokban bővelkednek azonkívül Szigligetinek a Bach korszakban írt népszínművei is: *Fidibusz* (1850), *Aggteleki barlang* (1851), *Tízezer forint* (1856).

A politikai feszültség enyhültével, az 50-es évek közepétől kezdve, drámairodalmunkban ismét megjelenik a történeti dráma. A cselekvény felépítését illetőleg íróink két csoportra oszthatók. Hegedűs Lajos, Berényi Antal és Vahot Imre Czakót követték és Shakespeare királydrámáinak mintájára epikusan szőtt képsorozatban dramatizálták multunknak egy-egy terjedelmesebb szakaszát. Műveikben nincs fejlődés, csak történés. A szereplők jellemét már a darab elején teljesen készen kapjuk; bonyodalmat csak a külső erők összeütközése, a körülmények szerencsés vagy szerencsétlen alakulása okoz. Jókai Mór, Dobsa Lajos és Feleky Miklós Szigligeti példáját utánozták. Darabjaikban egy szenvedély tragikus fejlődését és küzdelmét próbálták színre vinni történelmi környezetben.

Hegedűs drámája, a *Nagy Lajos és kora* (1856) címmel Czakó első történelmi drámájára (*Szent László és kora*, 1844) utal, meséje azonban a *János lovaggal* kapcsolatos, mert az ebben foglalt események előzményeit viszi színpadra, Nagy Lajos halálától Kis Károly megöletéséig. A dráma eléggé zavaros — azzá teszi az indítékok és érdekek halmazát. Az előtérben Laczkovits István tragédiája áll, akit apja, Erzsébet törhetetlen hűségű, fanatikus híve, kivégeztet, mert elpártolt a királynéktól. Forgách és Mária szerelme, valamint a dráma befejezése a *János lovag* megfelelő részleteinek — Mária és Frangepán idillje, Erzsébet halála — önállóan utánzása.

Lírai dikciója és érzelmes jelenetei miatt vált népszerűvé Hegedűs másik történelmi drámája, a *Bíbor és gyász* (1856). Tárgya Vak Béla és Idill szomorú szerelme. Idill nem lehet a világtalan herceg felesége, mert annak politikai érdekből a szerb király leányát kell elvennie; ezért öngyilkos lesz. A darab unalmas képek sorozata, tragikumnak nyoma sincs benne. De a színszerű elemek izlèsesebb összeválogatása és mértékletesebb adagolása következtében bizonyos emelkedést jelent Hegedűs pályáján.

Legsikerültebb Hegedűsnek utolsó darabja, *Róma leánya* (1858). A verses dráma Vajda János *Idikójának* hatása alatt keletkezett,¹ s komoly kísérlet az igazi tragédia műfajában. A színszerű elemek (diadalzene, kézfogó Hymen oltáránál) egészen a háttérbe szorultak, s így a dráma kívül esik dolgozatunkon. Mindenesetre azt bizonyítja, hogy Hegedűs Lajosnak korai halálával drámairodalomunknak egy nem egészen jelentéktelen ígérete vált semmivé.

Vahot Imre *Mária királynője* (1856) azonos tárgyú Hegedűsnek *Nagy Lajos és kora* c. drámájával, de az eseményeket Kis Károly nápolyi udvarában indítja el. A darab helyenként a paródia határát súrolja, különösen ott, ahol a krónikás szárazságot a végzetdrámáknak rég hitelüket vesztett indítékaival akarja élénkíteni. Prózája lapos, hétköznapi beszéd, népies kiszólásokkal cifrázva. Károly pl. így «feddi» a vész híreket jelentő követeket: «A mennydörgös mennykő üssön belétek!», Forgách meg emígy biztatja a királynékat: «Nem kell félni, majd odacsapok én, ahol legjobban fáj!» stb. Ez a hang nemcsak Vahot csekély ízlését, hanem a népszínmű erős befolyását is mutatja — drámairodalomunk későbbi korszakában sem volt ismeretlen jelenség.²

Egészen jelentéktelen Berényi Antal (1829—1856) próbálkozása. Unalmas jelenetekben dramatizálta Vak Béla és Könyves Kálmán történetét. (*Kálmán király*, 1855, *Vak Béla*, 1855). A két darab közül a *Kálmán király* a mozgalmasabb, de igazi élet ebben sincs. Egyes részletei versben íródtak. A népszínmű behatását itt is megtalálhatjuk: Uzra Dénes, Dalmácia kormányzója így aggódik szerelmeséért, Piroskáért, Álmos leányáért: «Szólj szép angyalom, mi bántja szívedet... lám tagjaid remegnek, mint a nyárfa lombja, s ajkad mint az árvalányhaj, oly fehér.» A dráma egyetlen érdekessége, hogy Berényi egy helven Petőfi *Nemzeti dalából* idézett — «... s a késő unokák majd hálakönnnyűs szemmel borulnak sírjaink fölé s áldást rebegnek ajkaik» — a cenzor azonban nem vette észre a «veszedelmes» idézetet.

Feleky Miklós (1818—1902) *Enyingi Török Miklós* c. drámája a féltékenység tragédiája, s mint ilyen gyöngye, nagyon gyöngye *Othello*-utánzat. Voltaképpen nem is történeti dráma, hanem esztétikailag képtelen átmenet a tragédia, a zenés bohózat és a párbeszédbe tördelt elbeszélés között. Később Szigligeti dolgozta ki ugyanezt a témát, nem sokkal több szerencsével.³

Jókai és Dobsa történeti drámáit irodalomtörténetünk eddig is nyilvántartotta, ezért nem szükséges, hogy tárgytörténeti és esztétikai szempontból róluk külön megemlékezzünk.

Nincs különbség azonban a drámák színszerű kidolgozása tekintetében. A hatásvadászás már a tárgyválasztásban is jelentkezik: szerzőink a multból elsősorban azokat a jelenete-

¹ V. ö. IK. 1938. 139. l.

² V. ö. Galamb Sándor: *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig*. I. köt. 1937. 94. l.

³ Galamb Sándor: id. mű, 49—50. l.

ket vitték színpadra, amelyek hálás színészi feladatnak ígérkeztek. Divatossá lett a beteg, abnormis emberek szerepeltetése. Vak Bélát ketten is választották drámai főhősnek: Hegedűs és Berényi; Jókai a *Könyves Kálmán* (1855) IV. felvonásának zárójelenetében lépteti fel a megvakított Álmost és Bélát; Obernyik a *Brankovics György*-ben a szemevilágát veszített fiút két felvonáson keresztül szerepelteti. Szigligeti drámái közül az *Andronikban* (1851) találkozunk vak jóssal, a *III. Bélában* (1852) a megvakított Vátával. Színészi problémának szánta *Guttenberg* c. drámájában (1852) Dobsa az ellentétekben romantikusan tobzódó Maximiliánt, aki «ingerültségében majd dacos, majd szelid — kihívó, alázatos, blasírt, ideális, sceptikus, rajongó, gúnyos, érzelő, forró, s egyszerre már fagyos — daemon és angyal», Jókai a ferdevállú, kancsal, bicégő Könyves Kálmánt. A színészi teljesítménynek egyik csúcspontja mindenkor a téboly megjátszása volt. Szerzőink e tekintetben — nyilván Shakespeare Ophéliájának hatása alatt — főleg színésznőinknek dolgoztak kezükre. Piroska (Berényi: *Kálmán király*), Katalin (Hegedűs: *Nagy Lajos és kora*), megőrül, csakúgy mint Emérke (Tóth Kálmán: *Harmadik magyar király*, 1860), Marietta (Obernyik: *Anyá és vetélytársnő*) és Irén (Kövér: *Coelestina*). Erdélyi János alig számítható a színszerű drámaírókhoz, mégis a *Velencei hölgy* c. drámájában (1851) Eliza az utolsó felvonásban megvakul és megőrül. És ha nem kínálkozott is mindig alkalom a testi és lelki gyötrelmeknek ilyen végtelen és kirívó bemutatására, drámaíróink akkor is a minél erőteljesebb színészi gesztusra adtak utasítást. Nagyon jellemzők e tekintetben Jókainak rendezői utasításai a *Dalmában* (1852),¹ Hegedűsei a *Bíbor és gyászban*, Obernyikéi a *Khelóniszban*.

Színszerű drámaíróink azonban nem elégedtek meg a játékhatással, hanem a siker érdekében Szigligeti példájára mozgósították a színpad egész gépezetét. Ebben a tekintetben nem volt különbség bűnügyi dráma, népszínmű és történeti tragédia között. Mindhárom műfajban — nyilván, hogy a dráma belső feszültségének hiányát felejtessék — szerzőink bőven alkalmazták a látványos és hangzatos díszítő elemeket. Különösen ez utóbbit olyan sűrűn vették igénybe, hogy az 50-es évek közepén egy új műfaj volt kialakulóban: a melodráma.² A népszínmű kezdettől fogva a színszerűsége volt alapítva; a bűnügyi dráma, amilyen gyorsan virágzásnak indult, olyan hamar el is sorvadt: ezekben a műfajokban tehát a színszerűség túltengése nem okozott nagyobb veszedelmet. Annál

¹ V. ö. Bayer József: *A magyar drámairodalom története*. 1897. II. köt. 224. l.

² V. ö. Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok*. 1908. I. köt. 526. l. és Galamb Sándor: id. mű, 6. l.

több kárt tett a történeti drámában; szerzőink még Szigligeti áltörténeti drámáinak színvonalát sem tudták elérni. Darabjaikban vannak felvonások, amelyek csak azért keletkeztek, hogy bennük egy ünnepélyt vagy felvonulást lehessen bemutatni; ez alkalmat nyújtott a tánckar szerepeltetésére, sőt dívatba jöttek a «néma képezetek» is, rendszerint valamelyik szereplő álmának megérzékitésére. Jellemző, hogy amikor Fancsy Lajos 1854-ben átdolgozta Bárány Boldizsárnak Bachich József regénye után készült *Sajdár és Rurik* (1839) c. drámáját, a cselekvényen semmit, a stíluson csak keveset változtat, az egyes felvonások elejére és végére ellenben karéneket állít be, a darab csúcspontjául pedig egy ünnepélyes királyi bevonulást sző a színműbe.

Hogy az operaszerű kiállítás minő mértéket öltött, arra nézve szolgáljon tájékoztatásul a következő összeállítás. (Obernyik drámáit l. feljebb.)

1. *Kísérő zene.* Orgona: Dobsa: *IV. László*, Szigligeti: *Az egri nő* (1851); karének: Szigligeti: *Vid* (1850), Szigligeti: *Mátyás király lesz* (185); (gyermekkar: éneklí a szín mögött a «Mátyást mostan választotta...» verset); Szigligeti: *III. Béla*, Jókai: *Manlius Sinister* (1853); gyászzene. Jókai: *Szigetvári vértanúk* (1860); induló: Feleki: *Enyingi Török János*; ünnepi zene: Jókai: *Könyves Kálmán*; diadalzene: Hegedüs: *Róma leánya*; dalbetét: Berényi: *Kálmán király*, Vahot: *Mária királynő*, Jókai: *Szigetvári vértanúk*, Dózsa György (1857); zárdai ének és lélekharang: Jókai: *Könyves Kálmán*; szerenád és halotti ének: Dobsa: *I. István* (1861).

2. *Balet.* Vajda János: *Idiő* (1857), Szigligeti: *Vid*, Feleky Miklós: *Enyingi Török János*. Az egykorú kritikákból megállapítható, hogy rendezőink akkor is felléptették a tánckart, ha azt a szerző nem hagyta meg. Jellemző adat Vahot Imre egyik drámájának címe: *Almos és Árpád vagy a hét magyar vezér*. Nagy látványos eredeti hősdráma 3 felvonásban nagy-szerű kardalokkal, áldozó és fegyvertáncsal.¹

3. *Látomány.* Dobsa: *I. István*, Szigligeti: *Vid* (tündértáncsal), Szigligeti: *Almos* (ugyancsak tündérekkel), Hegedüs: *Nagy Lajos és kora*, Vahot: *Mária királynő* (Johanna véres-szellem), Jókai: *Szigetvári vértanúk* (Szelim álma).

4. *Felvonulás, ünnepélyes (koronázási) menet.* Hegedüs: *Bíbor és gyász*, *Nagy Lajos és kora*, Jókai: *Könyves Kálmán*, *Dózsa György*. Kövér: *Indiana*, Szigligeti: *III. Béla*; lakodalmas menet: Szigligeti: *Vid*; menet a vépadra: Szigligeti: *Az egri nő*.

5. *Országgyűlés, tanácskozás.* Berényi: *Vak Béla*, Hegedüs: *Nagy Lajos és kora*, Vahot: *Mária királynő*, Szigligeti: *III. Béla*, Vajda: *Idiő*.

6. *Egyéb látványosság.* Tűzpróba: Dobsa: *IV. László*; pogány áldozat: Szigligeti: *Vid*, Jókai: *Manlius Sinister* és *Dalma*; dözsölés: Dobsa: *IV. László*, Jókai: *Manlius Sinister*; királyi lakoma: Vahot: *Mária királynő*, Jókai: *Kálmán király*; «kúnirtás»: Berényi: *Vak Béla*; előkészület a megvakításhoz: Berényi: *Kálmán király*; Róma átadása Brennu-nak: Hegedüs: *Róma leánya*; török ima és seregszemle: Jókai: *Szigetvári vértanúk*.

¹ György Lajos: *Egy fejezet regényirodalmunk történetéből*. EPhK. 1913. 599. l.

² Vértessy Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum sugókönyvei*. Magyar Könyvszemle, 1909. 241—42. l.

A melodráma és a népszínmű elemeinek összekeveréséből született a színszerű dráma utolsó, egyben legcsekélyebb értékű változata: a «történeti színmű dalokkal.» Szigligeti még pályája elején kísérletezett ilyen irányban — az első «történeti népszínmű» voltaképpen a *Nagyidai cigányok* (1842). A *Szökött katona* sikere azonban megmutatta, hogy a közönség jobban szereti a modern tárgyú énekes játékot. Az ötletet a szabadságharc után Kövér Lajos újította fel; *Indiana* c. színdarabja (1858) a népszínművek elmaradhatatlan komikus figuráinak, a cigányoknak apoteozisa. A 60-as évek elején azután több történeti népszínmű került bemutatásra: *Dobó Katika* (1861) Tóth Kálmántól, *Széchy Mária* (1863) Szigeti Józseftől, *Álmos* (1861), *Lstenhegyi szék-ly leány* (1861) és *Egy bújosó kuruc* (1863) Szigligetitől. Kritikusaink erélyesen tiltakoztak eme korcs műfajnak divatja ellen,¹ a színszerűségnek jól bevált fogásaival útjukra bocsátott darabok azonban műsoron maradtak mindaddig, míg a színszerűség legfrissebb hajtása, az operett, a század vége felé feleslegessé nem tette őket.

6.

Míg egyrészt a történeti dráma kényes és kifinomult, a legkisebb behatásra is érzékeny műfaja telitódott meg a legtöbb színszerű elemmel, addig éppen erről a területről indult el útjára az a folyamat, amely egy új drámai stílus kialakítására törekedve a színszerűséget lassanként szerényebb mértékre szorította vissza s ezzel megdöntötte egyedurmatát. Ez az átalakulás szorosán összefüggött irodalmunknak általános jellegével, elsősorban a realizmus elterjedésével, illetőleg megerősödésével.

Az étellel való kapcsolatot már a bűnügyi dráma is kereste, főleg az időszerű vagy a helyi vonatkozásoknak formájában. Ez a divat Czakó és Obernyik drámáiban határozott irányzatossággá növekedett, s a kor hangulatának megfelelően a főúri osztály gögje és maradisága ellen irányult.² Később, a nemesi előjogoknak eltörlése után — francia minta nyomán — a társadalom erkölcsi sebesülteji felé fordult a figyelem. Hegedűs Lajos a törvénytelen gyermek szomorú sorsát festi Rovatos alakjában (*Hazatértek*), Hinár a bukott nőt veszi védelmébe (*Vetélynő*), Szigligeti *Arckép* c. drámája az ifjúkori ballépés gyászos következményeit példázza, s Kövér Lajosnak is majd mindegyik darabjában találhatunk valamilyen tanító célzatot. Ez az irányzatosság egyelőre azonban még a

¹ Pl. Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok*. 1908. I. köt. 523. l., Greguss Ágost: *Tanulmányok*. 1872. II. köt. 256. l.

² V. ö. Farkas Gyula: *A fiatal Magyarország kora*. 1932. 178. s. k. l.

színszerűséget szolgált, a háttérben maradt, s már csak azért sem válhatott további fejlődés kiindulópontjául, mert a bűnügyi dráma, láttuk, az 50-es éveknek közepén elsorvadt.

A népszínmű már szándékaiban is közeledett a realizmus célkitűzéséhez, a darab kiállításos és bohózatos elemei azonban elnyomták a valóság-hű stílus csíráit, s így a gyakorlatban ez a műfaj is egy alsóbbrendű romantika síkjára tolódott át. Komoly nemben tehát egyedül a történelmi dráma nyújtott lehetőséget a realiztikus elemek felszívására és életben tartására, sőt fejlesztésére. Ma persze romantikusnak érezzük valamennyi történelmi drámánkat — tárgyukat és kidolgozásukat tekintve azok is — de az 50-es évek végétől kezdve mind gyakrabban csillan meg bennünk egy-egy lélektani probléma, annak jeléül, hogy drámaíróink a nézőknek már nemcsak érzékeire, hanem érzületére is akartak hatni. Szigligeti a *Világ urában* (1856) az apa-fiú ellentétet viszi színpadra, Tóth Kálmán drámaköltészetének központjában a politikai eszme áll.¹ A legtöbben azonban a férfi és nő kapcsolatának kérdését boncolták. Régebbi drámáinkban a szerelem színtelen és sablonos epizód: az angyali szépségű és jóságú kedves csak mint eszményi végcél és jutalom, esetleg mint bosszúok szerepel. Hős és hősnő kétely és fenntartás nélkül szeretik egymást, s a kérdés csupán az, hogy jó szerencsével győzedelmeskednek-e a bűsz apa vagy a gonosz cselszövő által támasztott akadályokon. Női főhőssel csak Kisfaludy Károly *Irenejében* találkozunk, de Iréne szerelme sem kérdéses, mert csupán külső erőkkkel kerül ellentétbe. A Bach-korszak végén hirtelen megsaporodnak azok a drámák, amelyeknek központjában egy-egy érdekes egyéniségű nőalak áll. Ildikónak (Vajda János), Cornéliának (Hegedűs Lajos: *Róma leánya*), Etelnek (Tóth Kálmán: *Egy királynő*), Indiánának (Kövér Lajos), Nápolyi Johannának (Farkas Albert) összetett lelki életében a szenvedély különféle és egymással ellentétes árnyalatai keverednek egymással, s szerelmük már önmagában hordozza a tragikus összeütközés csíráját.² A jellemzésnek a lélektani mélységek felé való eltolódása az egyéni elemzésnek, egyúttal azonban az erkölcsi szubjektivizmusnak is tág teret nyitott — mindez azonban már a realizmus jele.

A költőiségre való törekvés drámáink nyelvében is jelentkezik. Ebben a tekintetben különösen fontos Jókai Mór működése. Jókai ugyan vérbeli színszerű drámaíró volt, de darabjainak lendületes jambusai, szép képei és hasonlatai

¹ V. ö. Alszegehy Zsolt: *Tóth Kálmán drámaköltészete*. EPhK. 1913. 581. és 666. s. k. l.

² Az *Ildikó*val kapcsolatos fejtegetéseim (IK. 1938. 132. s. k. l.) az itt felsorolt valamennyi hősnő jellemrajzára érvényesek.

izelítőt adtak a költészet önértékűségéből. Míg Czakónak patoszáat is a színszerűsége való törekvés fűtötte, Jókai dikciójá inkább liraiságával tűnt ki, s mint ilyen egy új drámai esztétika és a tiszta költészetet ismét jogaiba helyező új romantikus dráma számára készítette elő a talajt.

Határozott irányváltozásról azonban még sokáig nem beszélhetünk. Szigligeti, Jókai, Dobsa, sőt Hegedűs is láthatóan igyekeznek a színszerűség béklyóitól megszabadulni; a *Világ ura*, *Béldi Pál*, *Szigetvári vértanúk*, IV. László, *Róma leánya* a költőiségre való törekvésnek jeleit mutatják. A kísérlet azonban csak részben járt eredménnyel. A színszerűség ekkor már olyan mélyen gyökerezett drámairodalmunkban, hogy mint kötelező és hagyományos stílust magasabb művészi becsűvel készült darabokban is alkalmazták. Ezért nehéz pontosan megállapítani a színszerűség korszakának végét. Irodalomtörténetünk a kiegyezést tekintő választó vonalnak, s ezt, jobb híján, elfogadhatjuk a színszerűség uralmának határkövéül is, noha korántsem olyan jellemző évszám, mint a korszak kezdetén 1837, a Nemzeti Színház megnyitása. Rákosi Jenő és az újromantikusok fellépése ugyanis a 60-as évek derekára esik, az akadémiai könyvdráma is 1864-ben tűnik fel újra (Szász Károly, Zichy Antal), miután irodalmunk már az *Ember tragédiájával* gazdagodott. Az új idők közeledtének kétségtelen jelei azonban már az 50-es évek végén is megcsillannak jobb drámáinkban.

Az irodalmiságra való törekvés vígjátékainkban is jelentkezett. Kővér Lajos és Dobsa Lajos, a francia szalondaraboknak két buzgó utánozója, a választékosabb hangú társalgási vígjáték első művelője. Az újszerűségek iránt mindig fogékony Szigligeti is hangot cserél: a *Mama* (1857) és a *Fenn az ernyő, nincsen kas* (1858) formában és tartalomban határozott lépés a jellemvígjáték felé. A seregszemlékből módszertani okok miatt kirekesztett komikai műfajok egyébként ugyanazokat a jelenségekhez mutatják, mint a korszak többi alkotása. Kisfaludy Károly dús örökségét az utódok a színszerűség aprópénzére váltva kótyavetyélik el, s a táblabíróvilág családias jellegű vígjátékstílusát a városi lakó karzatközönség bohózatává süllyesztik. A fejlődés irányára még a legértékesebb alkotás, a *Liliomfi* (1849) is jellemző. Benne megtalálhatjuk a színszerűség valamennyi ismérvét: a színészek testére szabott bravúrszerepeket, a látványos jelmezre és szemfényvesztő alakcserére épített cselszöveget, a népies-táncos kiállítás (a II. felvonás «nyitányában»), a zeneiséget a dalbetétekben, a színpad képszerűségét (az I. felvonásnak kettéosztott díszletében). S a darabnak a részleteken túl is szinte szimbolikus értelme van, épen a színszerűség szempontjából: Liliomfi a jó családból származó, úri magyar színész képviselője — kedvességével és szellemességével elért fölényes győzelme a «nemzet napszámosságának» végleges polgári rangemelése.

A drámai stílusnak a Bach-korszak végén meginduló lassú átalakulása természetesen összefügg a közállapotokkal is

Pest nagyvárossá lesz, és a lakosság számbeli gyarapodása a színi viszonyok terén is érezteti hatását. 1861-ben megalakul a Budai Népszínház; Molnár György kezdeményezése nem volt hosszú életű, de a Népszínház eszméje tovább élt és különböző vállalkozások formájában meg is valósult.¹ A keretek tágulása lehetővé tette egy egységesebb izlésű közönség lassú kialakulását, és ez a színház műsorpolitikájában is éreztette hatását. A fennállás első két évtizedében a Nemzeti Színháznak még a legkülönbözőbb társadalmi származású közönség igényeit kellett kielégítenie — most külön színház létesül a nyersebb izlésű nézők szórakoztatására, és így a Nemzeti Színház lassanként megszabadul attól a kötelezettségtől, hogy mint pusztán szórakoztató üzem működjék.

A fővárosi élet és a drámai stílus egyidejű változása figyelmeztet bennünket a színszerűség szociológiai kapcsolataira, egyben fejlődéstörténeti jelentőségére. A színszerűség egyeduralma azért szűnik meg akkor, amikor Pest nagyvárossá alakul át, mert színszerű drámairodalmunk szervező része volt a reformkor és a Bach-korszak Pestjének. A század első három évtizedének, Kisfaludy Károly és társainak drámái patrióta szellemükkel az egész nemesi társadalomhoz szóltak — a színszerűség átlagdrámája elsősorban a főváros lakosságának volt szánva, s a különféle társadalmi osztályok közül is elsősorban annak, amely a 40-es évek Pestjének jellegét megadta: a magyarosodó, nemzetiesedő, a nemességgel lassanként egybeolvadó polgárságnak.

A főváros nagyarányú fejlődése ugyan már a reformkorban megindul, de a változás egyelőre csak mennyiségi. Merő anakronizmus a szabadságharc előtti évek Pestjét nagyvárosként emlegetni. Egyszerű, részint patriarchalis, részint kispolgári életstílus uralkodik a fővárosban. Kisvárosi szellemről tanúskodnak színszerű drámairodalmunknak már külső körülményei is. A színház társadalmi jelentőségének túlzott hangsúlyozása, színészeink fontoskodása, a folytonos torzsalkodások, hírlapi viták, a közönség beleszólása a színház belső ügyeibe, a pletykák és rágalomhadjáratok, a hiúságból és anyagi mohóságból² származó személyi érdekeknek a közvélemény igény-

¹ V. ö. Galamb Sándor: id. műve, 18. s k. l.

² Színesdrámaíróink munkásságának egyik főrugója kétségtelenül a remélhető anyagi haszon volt. Szigligetit is ez ösztönözte a gyors munkára; leányának nyilatkozata szerint «írt, dolgozott, mert ösztökölte a kenyér.» (Új Idők, 1904. 217. l.) Irodalmunk ezekben az esztendőekben lesz kenyérkereseti forrássá. (L. Farkas Gyula: *A Fiatal Magyarországi kora*, 1932. 44–45. és 70–71 l.) A 40-es évek tollcsatáinak egy része is az anyagiak körül robbant ki — többen tették szavá a szerzői díjazások körül tapasztalható sérelmeket, a színészfórok javára történt részrehajlást. (V. ö. Hondert, 1845. II. félév. 2. sz., Pesti Divatlap, 1845. I. évnegyed 9., 11., és 17. sz.)

bevételével történő érvényesítése, főként pedig a művészi jelenségeknek társadalmi rangsor szerint történő értékelése félreérthetetlenül a kisebb területen összezsúfolt, szellemileg és anyagilag egymásra utalt társadalmi rétegek kicsinyes életformájának következménye. És miként a Nemzeti Színház első két évtizedének, úgy a színi viszonyok irodalmi vetületének: a színszerűségnek is a pestbudai kispolgár a főhőse. A műveltebb, a polgárosodás magasabb fokán álló néző a drámát akár mint irodalmi alkotást, akár mint színjátékot elsősorban szellemi vonatkozásban értékeli. A kiállítással csak másodsorban törődik; tudja, hogy a színpad illúziójának csak szimbólum értéke van, és épen ezért figyelmét nem erre, hanem a cselekvény és a párbeszéd nyomán kibontakozó belső történetre irányítja. Csak a kispolgár tulajdonít valóságértéket a színházi gépezet, a rendezői munka segítségével előállított színpadképnek, csak az ő élvezete nő egyenes arányban a közvetlenül kapott érzéki hatások mennyiségével. A kispolgár viszi magával mindennapi életét a színházba is — szívesen veszi, ha olyasmit mutogatnak neki, ami közvetlen kapcsolatban áll életkörülményeivel, tapasztalataival, gondoljaival. Jól esik hiúságának, ha dicsérik a színpadon, helyeslően bólogat, ha kipelengérezik rosszakaróit. Az érdeklő leginkább, amit már a hírlapokból is ismer: a rendőri krónika hátborzongató és a társasági élet elálméklondtató újdonságai. És végül örül, ha a belépőjegy árban bennfoglaltatik a színpadról szétsugárzó minél nagyobb dísz és pompa, amely — órákra bár — megfényesíti az ő szürke és jelentéktelen életét is.¹ Azt a korszakot tehát, amelynek uralkodó műfaja a bűnügyi dráma, a népszínmű és a melodráma volt, bizvást nevezhetjük izléstörténeti szempontból kispolgárinak.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha színszerű drámainknak művelődéstörténeti vonatkozásait vizsgáljuk. A vadromantikus fordulatok mellett megnyilvánuló valóságosság tökéletesen megfelel annak a kettősségnek, amely a reformkorszak irodalmát jellemzi. A városi olvasó- és színházlátogató közönnyel együtt bizonyos gyakorlatias szellem is jelentkezett irodalmunkban. A pestbudai polgárt, amint általában Széchenyi és Kossuth eszméiért lelkesedő egész magyar középosztályt, a haladás hatalmas becsvágya fűtötte, és irodalmi ízlésére jellemző kíváncsisága mélyén is ott lappangott bizonyos tudás-szomj.² Főleg az ismeretlen tájak és emberek, a különféle fog-

¹ A pesti polgárság pompaszeretetére vonatkozólag l. Kósa János: *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig*. 1937. 28. s. k. l.

² Erre építette Bajza is magyarosító programját: «Tanulmányokat és gyönyörködtetőt» akart nyújtani a polgári elemmel bővült olvasóközönségnek. (L. cikkemet *Kölcsey szerepe irodalmunk polgárosodásában* Irodalomtörténet, 1938. 180. l.)

lalkozási ágak, a lakosság külső életkörülményei érdekelték. Ezért volt a reformkorszak legdivatosabb műfaja az életkép,¹ ezért tömtek tele regényíróink műveiket «festői» leírásokkal, s végül ezért juthatott uralomra a színszerű dráma is — ennek öncélúvá vált díszítő elemei ugyanazt a szerepet töltötték be, mint a regények leíró részletei. Színszerű drámairodalmunknak rajzolva ábrázoló jellege olyan erős, hogy a legtöbb darabot dramatizált életkép-sorozatnak tekinthetjük: a bűnügyi dráma a fővárosi, a népszínmű a vidéki életet, a melodráma meg a multat mutatta be, s mint megnagyított és megelevenített képeskönyv szórakoztatta, egyben tanította a kíváncsi kispolgárt.

Színszerű drámáinkban a díszlet nem kiegészítő és színező háttér, hanem a drámai cselekvénynek szerves része. Amikor színházi szerzőink olyan nagy gondot fordítottak a kiállításra, nemcsak a közönség álmélkodására számítottak, hanem tudatosan vagy ösztönszerűleg a színszerű dráma belső törvényszerűségének is hódoltak. Nem véletlen, hogy éppen ebben a korban keletkezett Czákó Zsigmondnak «kép»-elmélete: a színszerűség törvényei szerint a színpad «festett» világa a drámának mintegy központi erőforrása. A *Bánk bán* meg az *Iréne* kulisszák nélkül vagy jelképes díszletekkel is előadható — a színszerű dráma a színpad képzőművészeti hatáselemei nélkül elképzelhetetlen.

A színszerűség uralmát megelőző és követő korszakok a drámai összeköttetés alapjául szolgáló szenvedély okát az egyéniségben keresték — Szigligeti és társai a küzdelmet az egyénnek életkörülményeihez való viszonyából fejlesztik. Drámáikban a miliő nem statikus, hanem dinamikus célokat szolgál: a főhősök a dráma megindulásakor már mint kész jelleme állnak előttünk és a cselekvény azt mutatja, miképpen viselkednek a környezetü változásokkal szemben. A népszínműveknek és az életképeknek rokonságára már rámutattunk; ugyanilyen szoros a kapcsolat az életképek és a színszerű drámairodalom másik két műfaja között. Bűnügyi drámáink társadalmi célzata éppen abban rejlik, hogy a bonyodalom hivatás és foglalkozás, hajlam és környezet ellentétéből fejlődik. Czákó és Obernyik drámaiban a romantikus meglepetést a hősök szociális emelkedése vagy süllyedése okozza: a félvilági nő előkelő grófi sarj, az uracs körözött szélhámos, a gögös főúr zuhlott kártyás és i. t. A képszerűség okozta végül történeti drámáinknak epikai vontatottságát is. Czákó Zsigmond jambusos drámája, *Szent László és kora*, már címével is jelzi, hogy voltaképpen dramatizált korrajz; Szigligeti hiteles történeti drámái — II. Rákóczi Ferenc fogsága (1848), IV. István (1852), III. Béla (1852) — egységes cselekvény helyett epizódokat mutatnak be a vezérlő fejedelem és az uralkodók életéből.

Az életkép akár mint festészeti, akár mint irodalmi műfaj, a kisváros csendes derűjét, optimista nyugalmaát ábrázolja.

¹ Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. 1926. II. 24. s. k. I. Az életkép és a realizmus kapcsolata: Császár Elemér: *A magyar regény története*. 1922. 214. l.

Ugyanez a hangulat árad színszerű drámáinkból is. Tanulságos, ha a 40-es és 50-es évek drámáit ebből a tekintetből is összehasonlítjuk Kisfaludy Károly alkotásaival. Kisfaludy Károly színművei mint színpadi alkotások kétségtelenül kezdetlegesebbek, de nemesi-társadalmi háttérüknek megfelelően egy magasabbrendű életérzés: az elhivatott áldozatos hősiesség lengi őket át; sokszor naivan, de mindig meggyőzően hirdetik az ősi magyar virtus dicséretét. Színszerű történeti drámáinkban ebből a hazafias patoszból semmit sem találunk. A főszereplők, még ha páncélban vagy palástban jelennek is meg, békés polgárok, és bukásukat nem erőttől duzzadó magabizásuk, hanem egy ravasz cselszövő ármánya okozza. Aba Sámuel (Szigligeti: *Aba*, 1838) jámborsága dönti veszélybe, Kálmán király (Jókai) jószívű kegyességének, Dózsa György (Jókai) meg puhaságának lesz áldozata. A hősiesség teljes hiánya jellemzi Czákó Szent Lászlóját — a középkori lovagkirály a mogyoródi csata után úgy sajnálkozik a levágott pártosokon, mint egy modern pacifista. És a jelentéktelen kortársak műveiben még tehetetlenebb bábokkal játszik a sors, vagy az ellenpárt gonosz szeszélye.

A szereplők lelkét hősiesség helyett mély és őszinte szeretet tölti be hozzátartozói és embertársai iránt. A vitézi drámák eszményei között az első helyen a haza fogalma állott — a színszerű darabok felfogása szerint az otthon és a család a legfőbb erkölcsi érték. Szigligeti nagyon szerette családját,¹ és a színpadon is ezt az érzelmet szóltatta meg a legszebben és a leggyakrabban. A nagyravágyó, erőszakos hőseket azzal bünteti, hogy megfosztja őket családjuktól: Abát a pártoskodó főurak kitépik nyájas családi köréből, Gritti élete semmibe hull (*Gritti*, 1845), mert fiai ellene fordulnak, Diocletian mély melankoliába süllyed (*Diocletian*, 1855), mert egy rossz órájában elűzte feleségét és leányát. Az anyai szeretet megindító rajzát kapjuk a *Micbán család*ban és a *Pókaiakban* (1838); a gonosz Vid megjavul és lemond trónkövetelő terveiről, amikor keblére ölelheti elveszettnek hitt nejét és gyermekét (*Vid*, 1850); Apafi Mihály is megenyhül és megkegyelmez Béli Pálnak, amikor Bornemissza Anna a családi érzésre hivatkozik (*Béli Pal*, 1857). S nemcsak Szigligeti, hanem a korszak valamennyi drámaírójának művében döntő szerepet játszanak a rokoni kapcsolatok: a *Kálmár és tengerész*, a *Főúr és pór*, a *Coelestina* a testvéri szeretetet dicsőíti, a *Végrendelet*, a *Leona*, az *Anyá és vetélytársnő* a keményszívű szülő szörnyű bűnhődésével végződik. Hasonló példákra hivatkozhatnánk a népszínművekben is. Nagyon jellemző továbbá, hogy Egressy Gábornak két legnépszerűbb alakítása Gritti és Brankovics György volt

¹ Vértessy Jenő: *Szigligeti pályájának alkonya*. IK. 1934. 10. 1.

— mindkét szerepben a gyermekeitől megfosztott apa fájdalmát szólaltatta meg hatalmas művészettel.

A hősiesség hiánya, a családi érzés ápolása, a látványosság, a zene, a tánc szeretete, a mindennapi élet genreképszerű jelenetei iránt való érdeklődés — mindez pontosan egybevág az egykorú pestbudai polgár életstílusával.¹ Színszerű dráma-irodalmunk annyira magán viseli a kor jellegzetes érzés- és gondolatvilágát, hogy a színszerűséget végső értelemben mint a dráma terén jelentkező polgárosodást foghatjuk fel. A polgárosodás eszménye lebegett a kor legöntudatosabb színházi bölcselőjének, Egressy Gábornak szeme előtt: «A színház legelső feladata a nemzet minden tagját polgári önismeretre ébresztetni, s ezzel a köznevelés munkáját bevégezni, kiegészíteni.»² És mélyen szimbolikus, hogy a múlt század középső harmadának másik nagy színésze, Lendvay Márton, így sóhajtott fel halálos ágyán: «Megtettem polgári kötelességem!»³

* * *

Fejtegetéseink eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Drámairodalmunknak 1837-től 1867-ig terjedő három évtizede egységes korszak és a színszerűség uralma jellemzi.

2. A színszerű drámának művelői legnagyobbbrészt színészek voltak. A legjelentősebb köztük Szigligeti Ede és Czákó Zsigmond.

3. A színszerű dráma jellegzetes fajai a bűnügyi dráma, a népszínmű és a történeti melodráma.

4. E műfajok mindegyikében a súlypont a látványosságon van; a kiállítás a dalbetétek, a kísérő zene és a táncmutatványok fokozzák. A regényes fordulatokban bővelkedő cselekvény hálás színészi alakításokra nyújt lehetőséget; a környezetrajz realisztikus, olykor célzatos.

5. A színszerű dráma legszorosabb rokonságban van a korszak életképirodalmával.

6. A színszerűség uralma a fővárosi kispolgári ízlés érvényesülése drámairodalmunkban.

SOLT ANDOR.

¹ V. ö. Tolnai Gábor: *Az árvíz és az irodalom. (Pest-budai ember a Szentszövetség korában.)* Klny. a *Pest-budai árvíz 1838-ban* c. mű, 326. s. k. l.

² *A francia színészetéről.* 1843. (Egressy Galambos Gábor emléke. 1867. 99. l.)

³ Rakodczay Pál: *Egressy Gábor és kora.* 1911. I. köt. 385. l.

ADATTÁR.

VERSEGHY FERENC KIADATLAN KÖLTEMÉNYEI.

Mikor egy emberöltővel ezelőtt (1910) Császár Elemér néhai Madarász Flóriszal Verseghy összes költeményeit sajtó alá rendezte, a tervezett három kötetben¹ 208 vers közléséről volt szó. Ezek közül egyről (73. *Eggy nemes jérczéhez*) kiderült, hogy Kresznerics Ferenc verse, a *Függelék* első mise-éneke pedig Ányos Pálé. Azóta több mint 80 Verseghy-költemény került elő, sok máig is kiadatlan. Legutóbb a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában Joó Tibor bukkant rá² Kármán *Uránidája* III. kötetének egy példányára, amely Verseghy tulajdona volt s amelyet fogságába is magával vitt.³ Kazinczy följegyezte, hogy Martinovicsék kivégzése után már budai fogságukban megengedték, hogy könyveket és íróeszközöket hozassanak be: nyilván ekkor kérte magához Verseghy ezt a kötetet, amelyben magának is jelent meg költeménye (*A' Rósához*), még hozzá hangjegyekkel. Fogsága egész ideje alatt ebbe a kötetbe, a lapszélekre és a nyomtatott sorok közé jegyezte vagy másolgatta bele (részben régebben készült) verseit. A kötetet Kufsteinből Brünnbe is magával vitte s féltve őrizte; címlapján olvashatni e sorait: 1. *Stephan Weingottsberger*. 2. *NB. nach Troppau an die Frau von L. oder an Herrn Anton von Hayn, Cancellist bey dem Criminalgericht allda*. Mintha a kötet sorsáról akarna vele gondoskodni!

E kézirat keletkezésének időpontjához már csak ezért sem fér kétség. Vannak benne régibb,⁴ de vannak Budán, majd Kufsteinban keletkezett költeményei, s bizonyos, hogy egy részük a brünni fogságban íródott. (Az *Aglája* verseinek jórésze már ekkor megvan.) Az elején *Az emberi nemzet*⁵ c., Laurához szóló, hosszabb tanítókölteményt kezdett el. Ez a téma sokat foglalkoztatta. A kiadatlan,⁶ több mint 900 hexameteren kívül, amely öt *beszéd*ben, érdekesen tárgyalja az emberiség keletkezését, idetartoznak *A' régi aranykorról*, *Az emberi nemzetnek életkorai*, *Az emberség* és *Az emberi nemzetnek korai c.* költeményei is,⁷ amelyeket fogságából való szabadulása

¹ L. a megjelent I. kötet *Bevezetését*.

² Magyar Könyvszemle 1938. 72. l.

³ Most Kézirattár 994. oct. hung. sz.

⁴ Pl. a *Thirzis és Kloris* 1791-ből való. (Id. kiad. 41. sz., *Thirzis és Laura* címmel.)

⁵ Eredetileg *Érzékeny gondolatok az emberi nemzetről* volt a címe.

⁶ Más alkalommal közöljük.

⁷ Id. kiad. 91., 94., 110. és 159. sz. költ.

után mint kikerekített részleteket adott ki, az elsőt Laurája helyett most már Vitkovits Mihályhoz intézve. A tankölteményhez nyilván *A teremtés* c., 1789-ben készült munkájának sikere adta kedvét, hiszen természettudományos nézeteivel «nagy feltűnést keltett».¹ *Az emberi nemzet* után következik, számozatlanul az alább közölt költemények egyik része, *A' szerelmetlen és Egy ártatlan felelet* c. már ismert verseivel együtt. Az *Uránia* végén (a kötetet megfordítva, mintha ott volna a címlap) római számokkal sor-számozva rendezett 47 költeményt. Ezekhez tartalomjegyzéket is készített, amely nem sorszám szerint halad, hanem 12 mértékes versét előveszi, s utána a 35 dalszerű költemény címét adja. Ez utóbbiakat illetően ez az egyetlen kézirat, amelyben forrásaira, Steffan és Haydn dalgyűjteményeire maga is gyakran utal.

E dalok között *Amor' bosszúja* címmel a *Psichéhez* c. (62. sz.) költeményének egy majdnem egészen elütő változata van, amelyet alább közlünk. A híres *Búcsúzásnak* itt még *Kedvesemhez* a címe, s az első strófája így szól:

El ne felejts, ha majd örökre gerjedsz
's a' bájos kedv elfogja szívedet;
vagy ha viszont keserves bűba süllyedsz,
enyészni érezvén kies reményidet.
'S ha tán egy újabb szív teményt visz szépségednek,
kelepczét vet sok próbánn átmentt hűségednek,
O halld, akkor mint súgja képem képednek
El ne felejts!

Szentjóni halálára írt versének (id. kiad. 85. sz.) két fogalmazványa is van a kötetben. Érdekes, hogy eredetileg *Batsányihoz Szentjóni Szabó László' halálára* volt a címe, «melly történt 5. Oct. reggel 1795». A költő halála napjául Kazinczy október 10-ikét jegyezte föl, s ez az adat került az irodalomtörténetekbe. A bécsi Hadilevéltár jegyzőkönyvei október 6-át mondanak. (EPhK. 1908. 479. l.) Verseghy ez utóbbitól is egy nappal eltér. A költemény 25—26. sora eredetileg így hangzott:

Kapcsold Batsányim! hű zokogásidat
csendes könyvemnek férjfi folyásihoz . . .

Batsányi nevét — úgy látszik — a címből is, szövegből is akkor törölte Verseghy, mikor végképen megharagudott rá. (L. alább, *Batsányihoz* c. versét.) *Az Inn' vizéhez* c. költeményében a mai 24. sor után a következő, kihagyott sorok vannak:

Laurán' képeivel közli reményeit
szentebb lantolatom, mellyel az emberi
nemnek fejtegetem mennyei czéllyait.
Laurának keresik tölteni kedveit
mellyemben pöszögő férjfi tökéletim.

Ezeket a sorokat meg nyilván azért hagyta ki utóbb, mert *Az emberi nemzet* c. említett tanító-költeménye nem készült el. E sorok azt bizonyítják, hogy e tanító-költeményen már Kufsteinban dolgozott.

¹ Id. kiad. 342. l.

A *Laura*' képéhez c. vers 7. strófája is másként hangzott:

Légy tehát kérlek nekem észhevitőm,
míg magányomnak fala közt nyomorgok
's nyisd föl elmémet sükeres dalokra
dajka tüzeddel.

Az utolsó strófa előtt pedig kimaradt ez:

'S nem baromtűzből eredő hevesség,
melly csak a testnek köcsögését űzi,
's a' nemesb elmét buta hervadásig
elnyomorította.

A *Klárihoz* c. költeménye (136. sz.) élén még e két strófa áll:

Szakadnak már a' fellegek,
derülnek az egek,
gyöngyöznek a' tar füzesek,
zöldülnek a' hegyek.

Zsibognak a' kis tollasok
a' nyirkos ágakon,
szökdösnek a sok állatok
a' hantós dombokon.

Végül *A' Nefejejtsnek* (145. sz.) régiebb¹ változata bővül egy strófával, mert annak két első versszaka helyén a kéziratban ez a három áll:

Amott egy csöndes völgyecskében,
hol nem zeng más, csak vizkövecs,
a' partnak lenge zöld ölében
egy nefejejts.

Ah! benne, ammint rám pillantott
Laurámnak láttam kék szemét,
Laurámnak, ammint rám mosolygott,
szép természetét.

A harmat éppen hintegette
Mellyére gyenge csöppeit,
's tejgyöngyöcskéikkel tűzőgette
hajfűrtyeit.

A változatok és pótlások ez érdekesebbjein túl, e dalok között is találtunk kiadatlan költeményeket. A kötetnek ezeket az ismeretlen adalékait közöljük az alábbiakban. Verseghynek már érett költeményei ezek, amelyek nagyon szubjektív tartalmuknál fogva életéből is megőriztek egy-két ismeretlen részletet. Ilyen, hogy Laura (Császár Elemér szerint Herpy Krisztina) a költő elfogatása után édesanyja mellé állt, őt gyámoltotta; vele látogatta meg a költőt, mikor halálraftélték. Ilyen, hogy anyja ekkor (valószínűleg a nádornál) maga könyörgött kegyelemért. *Az éj* c. allegória, ha nem szabadkőműves vonatkozású, börtönét jelképezi, de általában az éj rémeivel foglalkozik s hirdeti, hogy az Igazság minden sötétségen diadalt ül. A *Bölcsek sorsa* is üldözéséről panaszkodik. A *Szörsszálhasogató* és a *Batsányihoz* arról tanuskodik, hogy ha a budai fogságban kettejük barátsága melegbb lett is,² viszonyuk később kiélesedett, s Batsányi még a szomszéd cellában is «dühökre fakadt» Verseghy ellen. A költeményekből még Laura iránti meleg szerelme árad; kedveséről minduntalan megemlékezik.

Ebben a kötetben is — mint már Joó Tibor is megmondotta id. cikkében — két kiadatlan költemény van: *Az első egygyesülés és Soror Formosa*. Az előbbi *A' Frigykötés*-nek (id. kiad. 68. sz.) 31 strófára bővült,

¹ Id. kiad. 388. l.

² Császár Elemér, *Verseghy F. életrajza*, 1903. 150. l.

sikamlós változata. Közöljük ellenben Versegheynek egy érdekes kis prózáját,¹ *Materia Carminis: Szülőmhöz*. Bár csak vázlata egy költeménynek, mégis nevezetes azért, mert ha elkészül, ez lett volna az első vers irodalmunkban, mely az édesanyához szól.

Az Urániából közölt szövegeket megszereztük két Ovidius-sor fordításával: ezek a M. Tud. Akadémia kéziratárából valók.

Az Örömhöz.

Édes Öröm! melly életemet sokféle keservnek
sűrű habja közül kivezetted férjfi korára,
kedvemet a' bűnnek, melly szinte halálig epesztett
szörnyű mélyeiben mennybéli reménnyel apolván —
vedd ezen énekemet, mellyel köszönetre hevülvén
háladatos szívem mutatott jóvoltodat áldgya.

Még mikor a' zavaros Tiszavíznek Szolnoki partyánn
gyermektársakkal vígan töltöttem üdömöt,
's mennyei kellemidet már pompás rózsabokorban,
már meg ezer színű lepkékben játszva kerestem,
dajkamosolygással kúcsoltál édes öledbe.
'S megmeg elégitvén ártatlan tárgyait által,
végre az álomnak köcsögő karjára letettél,
hogy meseképeivel, míg alszok, enyelgve mulasson.
Majd azután, ammint ifjúságomra kijutván,
a' sok irigyektől otromba csapásokat értem,
bánatimat, már a' tudományok szellemi által,
már meg az érzékeny Músáknak tiszta tejével
s' a' mennyből eredett muzsikának dalljai által
váltig apolgtatván, feledékenységbe temetted.

Sőt mikor a' pallos meg volt már rántva fejemre,
's végesetet várván, keserű bánatnak eredtem,
elküldéd legalább, képében drága szülőmnek,
kit Laurám vezetett,² jeles álmokképzetek által
a' mennybéli Reményt, hogy hozzád visszavezessen.

Oh! ha tehát örökös szolgádat dajka kezeddél
ennyi veszélyekből a' csendes partra kivontad,
el ne maradj töllem, míg úttját férfikoromnak
a' komorabb gondok' sükerénn akadozva kijárom.
Adgy fejező koronát, karod által nagyra felépültt
boldogságomnak, melly nem csupa földi javaknak
forgó birtokival, hanem a' felséges igaznak
's a' nemes érzésnek belső tudatával elégit;
's majd ha kialkonyodok lefolyó életemnek utolsó
napjaihoz, fedd kellemetes formákkal előmbe
hajdani kedveimet, hogy szívemet újra mulassák.

Add, hogy az örvendő ifiaknak fürge sorában
híres példa legyek, 's kezeiktől megkoszorúzza
józan elégtellessel karodonn ballagjak aludni.
És ha virágbokrok benövik majd gyöngye tavaszkor
síromat, illatozó halmánn építsenek oltárt
jámor imádóid koszorúkból drága nevednek,
s' a' ki az útfélről oda néz, örvendve sóhajtja:
itt aluszik mosolyogva, kinek sokféle veszélyek
állhatatos szívét nem tudták össze zavarni.

¹ U. ott prózában lefordította Juvenalis I. szatiráját.

² L. alább a *Materia Carminis: Szülőmhöz* c. vázlatát is.

A Szórszálhasogató.¹

Hogyha feléd közelít duzmadtt lépéssel az olyan,
a' ki az egy szórszálát ezer hosszakra hasítván,
gáncsra talál, valamerre tekint, fuss messze barátom!
Ő soha érdemeit meg nem vallhatja egészen
bár minék, a' nélkül, hogy igaz, vagy tölle kigondolt
gyáva hibáskáit felszóval elődbe ne rakja,
többnyire csak kül színe körül, mint lepke lebegvén.

Őneki nem tetszik, hogy az írók attya, Homérus
szép Brizeist paplyánka helyett nem tetie királyi
gyenge kisasszonynak, 's ifjú herczegnek Achillest.
Virgyiliust csak azért ócsallja, hogy Ilium' allyán
a' Görögök' falovát nem vonta be vékony ezüstitel,
bogláros fékkel, 's legalább egy drága nyereggel;
egyálttalyában nem akarván hiúni, hogy illyet
tar hátú paripánn, kaphattak volna lakói.

Adgy neki egy képet, mellyben tánczolva vezessék
Faunusok és Nimfák venyegés szekerére könyöklő
's borpocharát rájuk köszönő Bacchussokat; élő
színekkel kinyomott indulatit e' kis egésznek,
ő el mellőzvé, csak azért aggódik előttd,
hogy nem aranykarimás poharat lát kurta kezében.

Es ha talán egy szívreható vagy igazra vezérlő
verset ajánlsz, vagy ritmusokat neki, hogy megitélye,
nosszal őt újjainak hegyeinn hamar elhegedüli
's egy mértéksértő rövidebb szófzire akadván,
jóllehet azt nyelvünk legalább úgy vonnya meg olykor,
ammint másodikat e' szónak! *ajakira* szoktuk,
ezt mint durva hibát csaho'ással hánnya szemedre;
avvagy még az előtt, hogy megfontollya soronkint
ritmusidat, szaporán az utóbb szavakonn szalad által,
és ha talán a' *czélok* után nem hangzik *aczélok*
a' másik sorban, csak ezenn rágódik örökké,
s' dalmüvedet, mint bénna szülést lehetségsnek itéli.

Sokszor az illy gáncsokra irigy elméje hiában
ásítván, legalább a' dalnak módgyai ellen
zab criticuska gyanánt dagadó jegyzéseket állít.
Ritmusokat kíván, ha görög mértékeket olvas,
s' meg-meg hexameterit, ha talán szabad éneket írtál.
'S minthogy ama' dalokat musikátlan szíve nem érzi,
mellyeket a' sükeresb ízlésnek módos atyái
szültek, s' mellyeknek neveit mint iskolabajnok,
csak keze újjaival kegy nélkül tudgya követni,
többnyire a' szabadabb ritmust, mint nemzeti módgyát
a magyar éneknek, legszebb költésnek itéli.

Én minden darabot csak belső érdeme képpest,
s' nem piperés vagy avúltt köntössire nézve böcsülök
s' egy kis gáncsa miatt az egészt soha meg nem alázom.
Hallyak ritmusokat beborúltt Európa' középső
századának szájíze szerint hosszacska sorokban,
vagy rövid énekeket, valamint a' Németek írnak,
avagy az ó Görögök' sükeresb mértékire szerzett
verseket, énnekem egy! csak igazságokra vezessen
s' tiszta magyar nyelvonn szólván, szívünkbe behasson.

¹ Valószínűleg Batsányit gúnyolja.

Ámde viszont méltán kívánhatom én is azoktól,
kik tén verselmet szorosabb rostára veendik,
hogy csak azért, mivel a' Görögök' s' píjára mozognak,
mint idezen szörű szüleményt, oldalba ne rúgják.
Hogyha botorkálhat bűn nélkül más magyar író,
hosszú ritmusokat költvén a' durva sorokban,
mellyeket őseink a' régi Provenszei néptől
vettenek; a' módos Görögök' könnyűcske topányját
mink seytha nadrágú lábunkonn mért ne visellyük?

Az Éj.

A' halvány holdnak látom tengerbe merülni
szarvait; a' kormos felők az egekre vonódnak,
's fennragyogó seregét a' számtalan éji napoknak
barna homályok alá elrejtik; csak szakaszonként
látszanak itt vagy amott a' csendes földre lenézni.
A' lívates völgyek formátlan gyászba zavarván
nappali öbleiket, tetsző dombokra dagadnak
és a' süllyedező hava-oknak tompa hegyével
egy talabor síkot kepeznek, melyre az égből
a' holdnak félholt ságára kipattan utólszor.
A' leveles berket meg-meg-ezzei szelével
's bús zokogások közt szabadabb térekre kiszökvén,
a' lebegő vizeket zúgó habzásra fakasztja.

Érkezik önmaga is gyászos fátyolba takarva,
a' komor Éjasszony; bal karján nyugszik az Álom,
jobbik ölén a' sárga Halál; sok vászok utánna,
mellyek az embereket szörnyű formákkal ijesztik.
Fátyola bótozatot képez s' nagy közre terülvén,
ellepi a' Földet, mely édesen alszik alatta.
Csendesen úszkálván a' mennyei tenger' ölén,
's tündér álmódzást hintvén e' barna királyné,
ammit ultya' felét éjfélkor vissza vetette,
egy údeig megcsillapodik, 's az egekre sohajtván,
mintha vilázuoknak balügyét panasolni akarná,
megborzad; szomorú mozgásra reng az egész föld.

Erre hamar, mint szinte bajos jeladásra kinyílik
rettenetes zuhogások alatt egy képtelen öblü
barlang; a' poklot velnéd megnyílni előtted.
Szöglyukas oldalain halavány szurokoszlopok égnek,
mellyek alatt a' nappali fényt lappangva kerülő
embri tündérek szörnyű munkáikat üzik.

A' barlang' közepénn duzmadt lépé-sel aláfel
sétálván, felfújja magát a' törpe Kevélység,
's még magatelesését nyalkán mosolyogva jelenti,
fő hivatalja szerint, mint mindenféle gonosznak
kútfeje, a' tündér sereget már néma jelekkel
már köcsögő szóval gonosz indulatra nosztítja.

Báronyvánkosokon ül amott nagy tüköre mellett
's halvány orczáját veresíti az asszonyi pompa:
háta megett hű szolga gyanánt a' cifra pazarlás
várja parancsolatit; 's az alatt, míg finom arannyal
a' kiaszott testü bujaság, 's a' marczonea játék
képtelen erszénnyét töltik, hazudozva mulattya
a' trágár csacsogás és hízelkedve dicsérvén
mennyei szépségét, egy köntöst tőle kikoldul.

Ásítózva hever könyökénn egy kárpitos ágyban
a' karcú Puhaság 's könnyű patyolatba takarva
a' mellette ülő Szerelemnek nyögve beszéli
szívaszaló heveit, — ki viszontag rósabokorral
orcájára hideg szellőcskét csendesen éleszt.

Egy kerekasztalnál a Rágalom és az Irigység,
két dühös éhségű tündérek, széles agyarral
emberhúst falnak, míg nekik drága nevekből
's terhesen érdemlett böcsületből szemtelen újjal
asztalitalt görnyedve sűtül a' furcsa Hazugság.

A' nemesen termett Erkölcnek mesteri kézzel
rajzolt képérül a' jobban szembe tűnendő
bélyegeket követésre hevültl öcsetébe lelopja
's önn képét takaró üres álorczáira festi
a' csúf Képmutatás. Kinek intésére legottan
a' lelopott szép képnek esik tajtékos agyarral
a' csupa gáncsokból élődő, gyáva Gyalázás,
és hogy kellemeit, mellyekkel az emberi szívet
a' sükeres jónak választására hevíti,
szemtelen inye szerint megrontsa, lehinti homályos
mocskával, 's rút szarvakot ír mennybéli fejére.

Ott — — — de mi láрма esik véletlen az éjszaki szűgban?
Öszveszalad valamennyi Gonosz, mint szinte az ellent
vad rőfögésekkel rémítő erdei maglók,
's nagy riadásra fakad meglátván zordon örömmel
éjjeli kémseregét fent barlangjába rohanni,
melly az Igazságot fiatalka leányival egygyütt,
a' csak imént zsongének eredtt erkölcsöket értem,
préda gyanánt, sok szitkok alatt, hurezcollya magával.
A' barlang' közepénn bekerítik végre az égnek
magzatit isszonyatos módokrúl szinte tanácsot
tartván, mellyekkel rajtok bosszújokat üzzék.
Mennyei Ész! hát nincsen elég szerszámod az illyes
képtelen útlat' bosszúlására kezdedben?
avvagy az az emberség jobb részét arra teremtéd,
hogy gonosz elméknek hordozza kegyetlen igáját?

Erre az ég megnyílik amott napkelti szakasszánn,
's egy ragyogó sűgár kilövődik bíbor öléből.
Mint mikor a' mennykő egy büszke ligetbe lecsapván,
a' százesztendőös tölgyfát egyszerre lesújtja;
úgy a' rettenetes barlang a' mennyei fénynek
nem bírván erejét, a' föld' gyomrába lesüllyed,
's a' dühös ölyvektől megmentett fényes Igazság
jámbor magzattal diadalmas örömré fakadván,
felszabadultt szárnyán gyönyörű tiszlére ocsódik
's a' viradó földnek talabor kerekére kiterjed.

Klórishoz.

Hallod a' kis fülmiléket?
dallyaikkal a' cseréket,
hol hazájok gallyazik,¹
melly' keservre készítetik.²

Mély nyögéssel rejtve ríván
a' fűrőcske hölgyet kíván,
hölgyet kér, ha egyedül³
a' pacsírta felrepül.

¹ Eredetileg: *amint a' nap áldozik* majd: *még a' nap kiköltözik.*

² A *készítetik* helyén eredetileg *győzgetik* volt.

³ *egyedül* helyén *fészkiül* volt.

A' szerelmes édelgések,
a' mit ohajt éneklések,
hölgyet hí, még nőtelen,
a' hímecke szüntelen.

A' szerelmek lelkesítik,
míg dalokra felhevítik
a' bereknek népeit
's a' legények szíveit.

Klórís, jössze karjaimra,
önts enyhülést lánjjaimra.
Téged óhajt páratlan
éneklésem úntalan.¹

Az Álomhoz.²

Te kérdedékeny ingerlője
a' szépeknek,
o Álom! nyájas éltetője
a, képeknek!
Miféle bájszerekből vetted
a' színeket,
midőn oly mesterül festetted
szép Cszidlimet?

Te sürgeted fel bal sorsomban
jobb kedvemet,
leírván olykor hű koromban
e' kincsemet.
Ah! csak ha képzetét megsejtem,
mint élledek!
'S még ébredvén is, mint felejttem,
hogyan szenvedek.

Oh szállj meg hát e' gerliczének
lakásait,
's ha bű zavarja szép szemének
nyugvásait,
borítsd el édes szenderiddel
langy tagjait,
's üzd messze bájos képzetiddel
szorgalmait.

Mutasd meg néki vig tünéssel
személyemet,
ammint lefesti csüggedéssel
szerelmemet.
Ez tán viszontag megnyihíti
keserveit,
's jobb sorsainkról felderíti
reményeit.

¹ E költemény forrása Schlegel János Illésnek (1718—1749) következő, sokat énekelt költeménye volt:

Der Gesang der Vögel. (An Chloe.)

Meynst du, dass die Nachtigallen
darum nur so wohl gefallen,
weil ihr Lied zum klagén zwingt
und von Itys Tode singt.

Ihr Gesang zeigt andre Triebe;
und ihr Lied ist: Liebe! Liebe!
Liebe! ruft es ohne Ruh
der begehrten Gattin zu.

Liebe lässt uns aus den Ähren
tiefer Wachteln Stimme hören;
Liebe jauchzt der Lerche Lied,
venn sie früh die Erde flieht.

Liebe macht, dass in den Hainen
tausend Zungen sich vereinen;
Liebe stimmt der Dichter Rohr
Liebe seufzt mein Lied Dir vor.

Verseghy költeménye tehát szabad átdolgozás, az eredeti gondolatmenetét és dallamát követi. A német vers megjelent a *Lyrische Blumenleseben* is (II. 1.), de Verseghy a *Sammlung deutscher Lieder* ben megzenésítve találta; erre utal is: *Not. I. Steffan I. R., 24. aria*. Érdekes, hogy a magyarban Itys haláláról nincsen szó, V. mégis megjegyzi, hogy »Itys Philomela öccse volt, kit anyja, Progne feldarabolt és atyjának, Tereüsznak feltálalt».

² E költemény forrása Bürgernek *An den Traumgott* c. költeménye. Verseghy azonban nem eredeti szövegéből, hanem ezt is Steffan dalgyűjteményéből, a *Samml. deutscher Lieder* ből ismerte (nótáját I. Steff. II. Rész,

A' Bölcssek' sorsa.

Mint esik az vallyon, szomorúan kérdezi némelly,
 hogy, kik az ostobaság úttýábúl messze kimenvén,
 a' tudományoknak szolgálattýára szegődnék,
 's kincseiket szóval vagy tollal közre bocsáttyák,
 többnyire bélyegezett névvel mint annyi hitellen
 vagy gonosz erkölcsű tündérek tűnnek előnkbe?
 Tellyesen illy keserű példákkal, hogyha nem álom
 képzeteket hirdetnek az óbb történeti könyvek.
 És ha világunknak bármelly részére tekintesz,
 lelsze csak egygy bölcses¹, kit mint erkölcstelen embert
 a' rebegő hírnek kétes¹ szava meg ne gyalázza?

És te, ki e' gyakrabban jelenést keseredve csudálod,
 nem tudod Actaeon sorsát? Kit Cynthia, minthogy
 tiltott erdeiben vadakat kergetni merészlött,
 szarvas termettel csalfán beboríta, hogy önnön
 ebseregének apoltt agyarában lellye halálát.

4. ária), ahol Ramlernek következő átdolgozását találta (*Lyr. Blumenlese*
 V. 49.):

An den Morpheus.

Du Schwärmer um die Ruhebetten
 von Mooss und Flaum,
 o Brüderchen der Amoretten,
 geliebter Traum!
 Zu freundlich ach! für Adeline
 war diess ihr Bild,
 sie selbst ist so mir nie erschienen
 so sanft und mild.

O Traumgott! ist mein Glück dein Wille:
 so säum hier nicht.
 Verwandle deine schöne Hülle,
 dein hold Gesicht:
 nimm an ein Wesen, wie das meine,
 von Gram verzehrt.
 Gleich einem Leidenden erscheine
 der Trost begehrt.

Mit hagrér Wang' und einer Miene
 die Gnade fleht,
 tritt hin zu dieser Adeline,
 die mich verschmäh't,
 der Schatten lass mein Bildniss gleichen,
 die bey der Nacht
 durch Hallen und um Gräber schleichen
 in Trauertracht.

Sag' ihr: du rissest ohn' Erbarmen,
 o Mörderinn!
 mich, der dich so geliebt, mich Armen
 zur Grube hin.
 Diess bring' in Aufruhr ihr Gewissen;
 ihr Schlaf entlieh',
 und schluchzend, ohne Zährergüssen
 erwache sie!

¹ Eredetileg: *legalább*

A' szomorú éjnek butaszarvú asszonya üzi
hajdani fortélyát még most is; fürge varázssa
a' fene Hír, mellynek fényvesztő eszközit érczes
zárok alá különös szolgálattára rekeszti,
Actaeon' szörnyű esetét újjíttya naponkint;
's kikkel igaz szívből közli tudományait a' bölcs,
szinte azok; kik drága nevét föluszítva tapodgyák.

A' Pedantizmus.¹

Mint mikor a' dühödő farkas tajtékos agyarral
a' havazó télnek közepében szerte bolyongván,
a' deres erdőknek szomorú zselléreit üzi,
's úttyait a' szomszéd tájban mindennek elállván,
a' mi talán elejébe akad, marczongva lemarja:
úgy üget² egy Bardus Helikonnak tiszta tövénél;
's a' ki virágmezejénn ibolyát szedegetve dalolgat,
hű szerelemre hevült szívvel hölgyének ajánlván
ösztöneit; vagy az érzékeny Músáknak ölébe
felsiet a' köcsügöbb hangú dalolásnak okáért,
melyre csak ő[k] tudgyák nehezebb szívünket emelni;
azt ő rettenetes riadással vissza ragadván
úttyaiból, 's kritikát színlő szitkokkal előntvén,
mintha család ősvényt választott volna magának,
elviszi egy völgyhöz, hol az ő Helikonna virágzik.

Itt neki egy tar hegy, teli csúcsos sziklatetőkkal,
melyek örök havakat dajkálnak, szinte azon bérce,
honnan imádandó Klopstock menüekbe behatván,
roppant dallmainak csuda felségére kiszállott;
Egy nagy odor, hol kölykeiket zsihogással apollyák
a' denevér seregek, szomorú Osszjánnak udúja,
mellynek rejtekiben Fingált keseregte; 's güröngyös
udvara egy izmos hermának szinte azon hely,
hol víg tánczaikat szokták a' Kellemek üzni.

E' botor oszlopnak tetejénn egy dísztelen orca
(gyáva pedantizmus' képének látszik egyél-ként)
vélekedése szerint Fébusnak képzí személynét
's a' közel andalodó zavaros patakoeska dalokra
gerjesztő vizeit szomszéd Parnassus' erének.
Nossza tehát az utánna menő vendégnek előre
oskolavesszővel kijegyezvén a' regulákat,
mellyeket ő szent lejtjeibenn fog tartani, gondos
lábbal, ránczba szedett homlokkal 's pityes ajakkal
táncznak ered. — — —

NB. Én magam is láttam, melly nagy zuhogással esett le
sokszor ezen sziklás darabokrúl; 's a' mi nevezni
méltóbb, a' sok esés neki mind szint'annyi repülés
a' Pegazus' hátánn a' felségesnek egére.

Músá' hoz.

Szentgyörgy' havának harmadik éjszakát
rollunk elúzvén 's déli batárhoz
a' nap kijutván, hogy hadunkot
Clarfait után gyedül vezetni

¹ Klopstock és O-sian emlegetése miatt valószínű, hogy ez a vers Ka-
zinczyt támadja. Érdekes, hogy a kép mennyire emlékeztet a másfél évtized-
del későbbi *Mondolat* képének elgondolására.

² Eredetileg: *szalad*

kezdette Károly Herczeg az ájtalan (?)
 Francz nemzet ellen; rabrekeszim között
 havas Tirolnak vég szögében
 negyvenedik tavaszomba lépek.¹

Szedd össze Músám! kellemes eszközt
 szent dallyaidnak 's menny ifiabb tűzű
 elméhez, a'ki kedveidnek
 tiszte szerint eleget tehessen.

B[atsányi]hoz.

Allig ereszkedtem nyelvszépítésnek okáért
 több hitetések után frigyre B — veled:
 nossza ítéletidet nagy erővel kezdted azonnal
 józan okok nélkül verni, torolni belém.
 Társam színe alatt legfőbb uraságot akartál
 üzni szabad fejemenn a' tudományok iránt.
 'S hogyha nem engedtem nyakamot jármodba lenyomni
 durva negédséged marczonaságra fakadt.
 Illy szomorú bérét frigyednek vette Kazi: czi,
 vette Apollónknak fénye, Baróti Szabó.
 Elmaradánk tölled. Te azonban harcznak eredtél
 Rájissal néhány vélekedése miatt;²
 'S a' kiadók' nevezettye alatt sok ezyékre kikelvén
 gyűlölségbe hozád köz műveinknek ügyét.
 Én szatirát írtam³, feddvén jó szívvel az olyan
 sértegető tollat, melly veszekedni szeret;
 's jóllehet a' feddést titkos köntösbe takartam,
 hogy szerzőinknek meg ne alázza nevét;
 szíved előtt még is, melly el nem tűri az intést,
 rettenetes bűnnek tette negédes eszed.
 Sérteni kezdettél nyilván; 's Lújtatni sok elmét,
 hogy bel bélyegemet sanda gyanúba vegyék.⁴
 'S végre, hogy a' bal eset szomszéd börtönybe szorított,
 illetlen bosszúd marha dühökre fakadt.
 Hol köz okért túrtunk; hol nem hallhatta siralmas
 jajjaimat más szív, melly könnyörülni szokott;
 hol szomorú szívem felmészárolva kezdetül
 orvoslás nélkül vérzeni látta sebét;
 hol soha nem látott jövevények — — —

Ébresztés az örömrre.

Éllyük, barátim, míg komor összei
 görnyedt korunknak ránk be nem omlanak,
 éllyük világunkat! Ne várjuk,
 hogy lekonyúllanak a' virágok.

¹ E szerint a költemény 1796. április 3-án, Verseggy 39. születésnapján kelt.

² Rájissal folytatott harcáról l. ez utóbbinak *Magyar Parnassus* c. kéziratát. (M. Tud. Akadémia.)

³ *Egy jó szívből költt Szatírája* 1791-ben névtelenül jelent meg. (Császár—Madarász kiad. 43. sz.) Ennek 88—115. sora szól Batsányiról.

⁴ E részleteket nem ösmerjük; de e sorok a bizonyosságai, hogy viszonyuk kiélesedésében nem a szelídlelkű Verseggy hibás.

Szedgyük meg addig, míg kimosolyganak
a' rósatöbűl Flóra' menyasszonyi.

Holnap lefoszlott, mely ma nyílván
illatozó kebelét ajánlja.

Kis zabta bölcsen mennyei alkotónk

a' zöld tavasznak kurta határait,
's a' gazdag ősznek alkonyával
a' sanyarú hidegek havaznak.

Sietve múlnak gyermeki napjaink,
mellyek valóknak nemtelen eszközit
a' jobb örömmek tudta nélkül
állati plánta gyanánt apollyák.

Üdülnek osztán zűrzavar ösztönink
's mint a' hajócskán a' dühödő szelek,
szívünköt a' habzó világnak
csalfa veszélyi közé ragadgyák.

[Akár az emberségért...]

Akár az emberségért szenvedsz,
akár levetvén láncodat,
Julisnak drága mellyén csüggedsz,
szeresd állandó társodat.

Akár börtönyben sírdogálljak,
akár, végezvén kínomat,
Laurámnak hü ölébe szálljak,¹
szeretlek, mint barátomat.

[A' kis, hajlékony oltoványnak...]

A' kis hajlékony oltoványnak
egymásba folynak ágai,
's a' durva szélnek fűtlyöt hánynak,
bármint csatognak szárnyai.

A' sors, mely dúlva egybe üzte
habzó hajónknak széleit,
szívünköt evvel öszvefűzte,
hogy gúnyolhassuk vészeit.

Ámor' bosszúja.²

Álnok lyánka! mit mosolygasz
lopva rám, ha nem szeretsz?
Csalfa szemmel mit kacsongasz
hogyha titkon megnevetsz.

Ámde, hidd el, megbosszúllja
a' kis Ámor vétkeket,
majd ha véletlen feldúlja
hő nyilával szívedet.

Nem tudod, hogy kegyetlenség
ollyas szívvel játszani,
mellyben ég az érzékenység
's melly hitet tud tartani?

Én meggúnyolt szerelmemnek
másutt érem czéllyait
's hitvesemmel életemnek
vígán töltöm napjait.

Még a' hantonn bel tüzeketül
elborítva éneklek,
's fosztva minden örömeiktől
csak teérted esdeklek,

De te csalfa pásztoridnak
kéregetvén szíveit,
nem lelsz, a' ki lángjaidnak
csendesítse mérgeit.

Ah! te addig lepke szívvel
a' patakhöz tévelyegsz
's kedvesidnek seregével
rám hunyorgva édelegsz.

Végre egy izellen vénnek
hűlt ölébe érkezel,
's elpazarlott szerencsédnek
sírfánn holtig könyvezel.

¹ Eredetileg: *Laurám' ölébe visszaszálljak.*

² Teljesen önálló változata, új feldolgozása a *Psichéhez* c. költeményének (Császár—Madarász kiad. 62. sz.), amelyhez csak 1—2. és utolsóelőtti strófája hasonló. A költemény első strófája ígv még elevebben emlékeztet Csokonainak *A reményhez* c. költeményére.

Töredékek.

Egy álom.

Fogva valék, 's míg tagjaimat friss életerővel
töltögeté a szenderedés egy hajnali hűsben — — —

A' Fülemile.

Börtönyöm' ablakibúl dalomat keseregve leküldvén
Inn' vize habjaihoz, sokszor bekacsongani láttam
Dupla sorú vasgúzzsairúl a' drótfonadékon
egy kis fülemilét — — —

K[azinczy]-hoz.

Még a' halálnak rút veszedelmei
Fügtek K-im — — — fejünk felett,
szomszéd szugunkbúl sokszor egymást
— — — —

Non ebur.

L. 2. Od. 18.

Mennyiszer megesküszök, hogy
megvonom szerelmemet,
mídn — — — —

[Ne hadd barátom...]

Ne hadd, barátom! a' dühölt keservtől
az elmegyilkoló kegyetlen ölyvtől
ne hadd meggyőzni szívedet.
Maradgy te a' nemesb erkölcsnek hűve
's megszigyenül a' sorsnak dölfőssége,
melly ostromollya éltedet.
A' sas etc. etc.¹

[Ovidiusból.]²

Messzeható elméje van a' szívbeli keservnek,
's a' nyomorúságban gyorsít a' kézi szerénység.

Materia Carminis:

Szülőmhöz.

Hát nem elég volt, édes Anyám! hogy gyermekségemtől fogva annyit
szorgtál miattam. Még mikor magamhoz veszek, hogy jóvöltidat öregsed-
nek gyámolásával meghálállyam, legiszonyúabb szomorúságra kellett miattam
fakadnod? Elöttem a' képe, micsoda jajszavaknak eredtél, amint a' fegyve-
res örök éjfélnak szobádba ütöttek, hogy fiadot fogságba vigyék. Micsoda
mély keserűségbe estél, mikor anyai áldásodat vévén, elváltam tőled!

¹ Meglehet, hogy e vers nem maradt töredékül, csak V. únta leírni, azért írta oda az etc.-t.

² Kézirata a M. Tud. Akadémiában, a brünni fogsága alatt készült idegennyelvű másolatok között. (Régi és újabb írók 8-r. 31. sz. VII. k. *Sentences et fragments choisis*, 9. l.) Ott olvasható ez a latin idézet: «Grandis doloris ingenium est, miserisque venit solertia rebus» «Ov. Metam. in *Progna et Philomela*» Ennek fordítása a fenti vers.

Miként ájultál, hallván, hogy fiadot pallosra ítélték! mennyi könyveket sírtál, mikor öledből Tirolisnak végső határra elragadtak! — Elhagyva voltál mindenkitül; 's a' kik barátsággal látszottak hozzád viseltetni, vigasztalás helyett a' veszedelmet nagyobbítván, titkos szorongatással akarták csüggedő szívedet elfojtani, hogy kevés jószágunknak birtokára álnok módokkal juthassanak. — Laura, kit előtted a' csürhék' nyelve sokszor bemocskolt, kit erre nézve még talán gyűlöltél is, Laura! kit a' község, alacsony lelkektől fellázítva, szerencsétlenségem miatt újjal mutatott; Laura szaladt hozzád egyedül, hogy igaz szívvel vigasztaljon; 's az ő apogatásai által megerősödvén, útnak eredtél, hogy életemet, mellyet adtál, újra kikérjed. — Reszkető térgyeidre borulván mindaddig fel nem keltél, míg a' kegyelmet meg nem nyerted, fiadot szinte másodszor megszülvén. Majd azután hozzám érkezvén, a' helyett, hogy töllem várj vigasztalást, állhatatos szívvel engemet vigasztaltál. Oh! vajha anyai szeretetedet meghálálhassam. Még élek, szorgalmatos apolással vidítom napjaidot 's hamvaidot szüntelen áldom, a' jövő világnak hirdetvén: hogy különös erkölcsű jó anya voltál.

Közi: GÁLOS REZSŐ.

ACTAEONROL ÍRT SZÉPHISTÓRIA.

(XVII. század harmadik negyede.)

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában levő Kismarjai Veszelin Pál: *Kegyes és Istenes beszélgetések* című 1633-ban Debrecenben megjelent munkája¹ elé kötött üres lapokra lejegyzett széphistória olvasható, amely 34 szakaszra osztott, egyenként 12 szótagu 136 verssort tartalmaz.

E könyvecskébe való másolása 1668 után, de 1680 előtt történt — e két esztendővel keltezett bejegyzések határolják helyzetüknél fogva a vers szövegét. Az írás jellege azonban arra vall, hogy inkább ehhez az utóbbi évszámhoz, mint az előbbihez, van közelebb az igazság. Az 1668-ik évi könyvtulajdonos pedig, a kevésbbé gyakorlott kezű Betcskerei harangozó Szóts György, névszerint is a délvidékre, míg az 1680. évben bejegyző Stephanus Szodoraj, valamint az általa vastagon kihúzott (tehát 1680. év előtti) Huszti név már az ország északkeleti részére utal. Azonban Szodoraj neve sem a debreceni, sem a kolozsvári református főiskola tanulói közt nem fordul elő, a török által ekkorra elfoglalt Váradon pedig az iskola teljesen megszűnt. Tekintettel azonban arra, hogy e könyvecske 1685-ik évi tulajdonosa, a magát születése helyéről elnevező Szathmár-Némethi Mihály, a kolozsvári kollégium jeles professzora, állandó összeköttetést tartott fenn szűkebb hazájával, nem lehetetlen, hogy Kismarjai Veszelin Pál e munkája (az akkorra már bejegyzett széphistóriával együtt) onnan jutott a mostani tulajdonos birtokába, illetőleg az alább közölt vers feljegyzője az ottani főiskola tanulói vagy egykori diákjai közül került ki.

Ennél többet azonban a kéziratból magából nem lehetett megállapítani. Annyi mégis bizonyos, hogy itt nem az első-kézirattal, hanem a vers má-

¹ Cl. +5 sztl + 304 lap, előtte 6, utána 3 üres lap. (A verset 2. B.— 5. A. üres levelekre jegyezték le.)

solatával, mégpedig emlékezet utáni másolatával van dolgunk — ezt egy-nehány alább felemlítendő gondatlanság is bizonyítja.

A költemény másolása nem történt kellő gondossággal — csakis ennek lehet tulajdonítani azt, hogy ez a különben igen jó ütemvezetésű vers 11-ik szakaszának 3. sorában 12 szótag helyett csak 6 van, úgyhogy az első főütem bevégeződése után a sor — nem a valóságban — csak a versmenetben megszakad így:

az okaert vizet ket kezevel szoria,
mint az zapor esöt
ugy hogy szemeivel semmit nem lathatna

Ugyancsak a gondatlan lejegyzéssel magyarázhatjuk meg azt, hogy a négyes rim eléggé gondos összehangzásánál kíváltképpen öt szakaszban nagy zökkenőre figyel fel a fülünk.¹

A költemény tárgyát a klasszikus mitológiából merítette az író. Forrását maga nevezi meg ilyen formán (2. versszak 1., 2. sora):

Megh hallod példáiát az Ovidiusnak
keserves verseket írván Acteonrol

Ha már most összehasonlítjuk az itt közölt verset Ovidius *Metamorphoses* III. könyvének 155—255. soraiban elbeszélte történettel, úgy találjuk, hogy a magyar vers eléggé híven követi a latin eredeti gondolatmenetét. Mint-hogy azonban a magyar áttüzető erkölcsre oktató, moralizáló keretbe foglalta az elbeszélte történetet: természetsszerűleg nagyon meg kellett rövidítenie Diána fürdő-jelenetét, holott a latin eredetinek éppen ez a legszebb, leg-színesebb része. De rövidít ott is — és ez csak dicséretére válhatik — ahol Ovidius 20 soron keresztül részletesen felsorolja Actaeon kutyáinak nevét és tulajdonságait.

A vers, híven a kézirathoz,² a következő:

(2. B. levelen)

- (1.) Boldognak halala előtt ne mondas sek,
az emberek közül bár ne iteltes sek,
miglen koporsóban s földben be tetessek,
senkiis addiglan bár ne iteltessek.
- (2.) Megh hallod példáiát az Ovidiusnak³
keserves verseket írván Acteonrol
az hires Cadmusnak fő unokáiara⁴
szüksegh hogi giakronnis gondolkodgial arrol.
- (3.) Az Poeta maga megh mente Acteont,
kit hogi megh ez világh rut vetkekre nem vont,
tisztán es szentül elt, ez legien igaz font,
kedves rokonira megis sok sirast vont.

¹ Ilyenek fordulnak elő a 2., 6., 14., 24., 33. versszakban.

² A szöveg azonban az eredetiben nincs verssoroként írva, hanem, versszakokra különítve, egy végtében folyik.

³ Az eredeti szövegben valószínűleg: Ovidiustól.

⁴ Az eredeti szövegben valószínűleg: unokájáról.

- (4.) Jai már veletlenül vadászatra menven
fáradhatatlanul megh csak iffiu leven,
kietlen erdőkön vadakat keresven,
azokban nagy sokat megh sertven s megh ölven.
- (5.) Erkezek egy kies, es giöniörü völgyben,
fenő es Cyprus fák árniekos heliere,
kinek Gargaphia eo tulaidon neve,
oh boldogtalanságh, oh irigi szerencze.
- (6.) Csudállatoskeppen ez heliet az Isten
buzgo kut feiekkal szépen ekesitven,
zöldellő füvekkel kedvesseis teven,
vadak es szarvasok giakron it legelnek.¹
- (3. A. levelen)
- (7.) Amaz Isten aszszony Diana ez heliet
az eo szepsegeert oly igen kedvellet,
hogy szűzek(nek) tiszta leany seregevel,
ide iöven vellek, giakron feredezet.
- (8.) Itt leven akkoris Nymphak seregevel,
es fe resztven magát tiszta forrás vízzel,
Actaeon erkezek, vádaszi² sereggel,
sok országból giüitet hires ebeivel.
- (9.) Az forráshoz iuta oh átkozot ora,
es megh látván ötet amaz nagy Diana,
az gialázat miat ott feligh el hala,
felven hogy Actaeon ötet latta volna.
- (10.) Az Nymphak mindgyárást ötet körniül veszik,
mezittelenseget iaigatván fedezik,
kiáltással az nagy erdőköt el töltik
Diána orczáia de megis ki laczczik.
- (11.) Hertelen keresi nyiat,³ s nem tálállia,
az okaert vizet ket kezevel szoria,
mint az zapor esőt⁴
ugy hogy szemeivel semmit nem lathatna
- (12.) De ennek felette feniegeti szava,
mond megh bár Actaeon hogy tölled Diana,
ily gialá zatoson talaltatot volna,
de azomban szarva nevekedik vala.
- (13.) Es fülei neki mikent az szarvasnak
hirtelen változnak kezeis labak(na)k,
forma iára mindgiárt szörrel borittattnak,
labai ezekhez igy hasonlittattnak.

¹ Az eredeti szövegben valószínűleg: legelvén.

² Valószínűleg: vadász.

³ Az eredeti szövegben valószínűleg: nyilát.

⁴ Egy fél sor hiányzik.

(3. B. levelen)

- (14.) Egeszszen eo teste szarvassa változek,
Diana vizetől mert megh öntöztetek,
maga giorsaságon igen czudálkozek,
ő nagy bátorsága rettegse valik.¹
- (15.) De mikoron futna tiszta forrás mellet,
hova veletlenül szeme be tekintet,
magais mágától, szertelen megh rettent,
szarvas ábrázattia világosan tetset.²
- (16.) Oh veletlen eset akará mondani,
oh szigoru ora de szo nem követi,
mellien foháskodnak es sirnak szemei,
nem emberi orrán folynak le könyve.
- (17.) De elmeie neki epsegeben marada,
már mit czelekedgiek sóha nem tudhattia,
iut eszeben neki kyalai udvara,
es embe rek között kies niáiasága.
- (18.) Hogy erdőben lakiek retteges gátollia,
es hogy haza mennien gyalázat nem tudgia,
iai midőn gondolat ekkeppen farasztia,
ez szörnü retteges eotet így foggattia
- (19.) Azomban ebei rea tállalkoznak,
nem tudván hogy urok, ők csak szarvast lát(na)k
szörnü dühüsséggel reáia rohannak
nem ismeren lenni eotet Actaeonnak.
- (20.) Elsőbben Melampus az ő kedves ebe
es az Ignobais kinek sebessege,
igen di czirtetik Alce erősege,
Hilactor es többen mind reaiok ere,

(4. A. levelen)

- (21.) Erős kő sziklákon szorniü kő szirtokon,
rettenetes sűrű fa s föld omlásokon,
eo ebei előt sirván fut Actaeon,
mellien az előt iárt most szalad az uton.
- (22.) Szolgai nem tudgiák hol legien eo Urok
kedvetlen is nekik ez az vádászottik,
oh nem tudván hogy ez volna eo gazdáioik,
es eo nekik mint egy kedves edes Attiok.
- (23.) Melanetes noha kesebben indula,
ez általalon menven de inaba iuta,
szörnü dühüsséggel rágia eles foga,
többennis érkeznek veletlen praedára

¹ Az eredeti szövegben valószínűleg: válék.² Helyesírási hiba tetszett, vagy legalább is tetzet helyett.

- (24.) Akará mondani en vagiok Actaeon,
tű kedves uratok, de szo ninczen sohol,¹
zengh az erdő szörnű kutia ugatásban,
semmi epsegh ninczen immár Actaeonban
- (25.) Szolgai szorgattiák, urok(na'k ebeit.
de azomban ki ki niuitia ily szavait,
hol jársz edes Urunk? oh hogy most nem vagy itt,
keservesen hallia, de nem szolhat semmit.
- (26.) Csudálkoznak szarvas maga viselesen,
eo előttők fekszik megh eleven leven,
feiet fel emeli, mint ha esedezven,
oltal mat kevanna szolgai nem ertven.

(4. B. levelen)

- (27.) Nagi szorgalmatoságh foggaltia sziveket,
urokat szemlélven járván az hegieket,
maga ielen leven viselven sebeket
es ottan ki mulek hizlalván ebeket.
- (28.) Kegietlen Diána im mar te haragod
megh czen desedhetik ihol van ha rágod,
artatlan volt s megh lásd mint leszen te dolgozod,
Actae onnak testet rut ebekre osztod.
- (29.) Mit akarion ezzel ercz megh az Poeta,
legien te szivedben ily allegoria,
elmedet fordiczad hiven ez dologra,
es hidgied hogy neked nem lesz igen iodra.
- (30.) Mikeppen Actaeont az maga ebei,
kiket frissen hizlalt, megis rut fogai
Urokat mardosván dühüssen fogai,
hasogatvan bőret rut eles körmei.
- (31.) Jai az itiletben minden ember ellen
tulaidon vetkei. kiket ez rut testben
kedvesen giakorlot, ott állanak szemben
reaia tamadvan eitik eordőgh teerben.
- (32.) Actaeon felől aszt iria az Póéta
hogy vetkek nélkül volt, csak kiczin hivsága,
fogiattia eletet szorgalmatosága
Istent nem tisztelven iárt csak vadászatra

(5. A. levelen)

- (33.) De neked mint leszen megh lásd ember dolgozod,
az ki csak hivsagban töltöd el Világod,
rut vetkekkel ugyan megh rakodik szived,
megh lásd hogy ne legien neked lelki
károd.
- (34.) Immár beszédemet el vegezem ebben,
de szükséggh hogy minden visellie sziveben
Isten tisztességet, adgia megh elteben,
hogy eo ugy ne iárlon mint Actaeon ezen.

¹ Az eredeti szövegben valószínűleg: sohun.

Természetes azonban, hogy Ovidius költeményének cselekvésbeli egységét, képeinek és nyelvének szépségét az eléggé jól gördülő verskész-séggel, de az egyes jeleneteknek lazán összefüggő megszerkesztésével verselő magyar szerző korántsem éri utól, mintegy nem tudván szabadulni attól a tudattól, hogy ő most fordít, de egyuttal moralizál. Ott azonban, ahol önállóan költ, mint például, ahol a kutyák nagy részletezését kihagyva, helyette a szarvassá vált Actaeon lelkiállapotát és szomorú sorsát beszéli el: Ovidius fölé emelkedik — a szerencsétlen ifjú sorsa iránt a legteljesebb mértékű szánalmat tud ébresztetni az olvasóban.

A keret, vagyis az erkölcsre oktatás (a moralizálás) azonban barokkos, erőltetett. Különbözik a tárgy sem alkalmas arra, hogy ókori történetet újkori vallás-erkölcsi példázatként lehessen odaállítani. Mégis, hogy milyen mértékben lehet ezt a magyar verselő rovására írni, megfelelő példa hiányában most még biztosan eldönteni nem tudjuk, mert e költemény mintájával valószínűleg csak közvetve szolgálnak Ovidius *Átváltozásai*. Ezt következtetjük a vers 32. versszakából, amely szerint

Actaeon felől azt írja az Póéta
 hogy vetkek nélkül volt, csak kiczin hivsága,
 fogiattia életet szorgalmatossága
 Istent nem tisztelven iárt csak vadászatra

Erről azonban nemcsak hogy nem szól, de még csak ilyenféle célzást sem tesz a «Poéta», vagyis Ovidius, hanem valószínű, hogy valamelyik német protestáns költő toldotta hozzá az Ovidiusnál fel nem lelhető részeket. Így tehát a magyar vers közvetlen forrása ez az idegen nyelvű újkori feldolgozás lehetett.

Ha már most *Actaeon* magyar vonatkozásait keressük, Gyöngyösinél akadunk ilyenekre. Gyöngyösi, aki mintegy mesteréül tisztelte Ovidiust, képeit, gondolatait is igen gyakran felhasználta. Jóllehet magának *Actaeon*nak történetét önállóan nem dolgozta fel, de költeményeiben három képen is találunk vonatkozást a szerencsétlen fiatal vadászra. Így a *Kemény János*nak küldött jegyekendőn ábrázolt *Actaeon*-jelenetben,¹ továbbá a *Csalárd Cupidóban*² és ugyancsak a *Porából meg-éledett Phoenix*-ben a vadászkutyák nevének és tulajdonságainak felsorolásában³ ismerünk reá e történet egyes részleteire; ezek azonban semminemű kapcsolatba nem hozhatók e teljes feldolgozású széphistóriával.⁴

HEREPEI JÁNOS.

¹ I. könyv V. rész 19—20. versszak.

² II. rész. 143—154. versszak.

³ I. könyv II. rész 36—52. versszak.

⁴ Annál kevésbbé, mert az *Actaeon* keletkezése időben megelőzi Gyöngyösi említett műveinek kiadását, sőt részben írását is. *Szerk.*

EGY APOKRIF CSOKONAI-LEVÉL.

Ismételten hangoztattuk Csokonai leveleinek nagy jelentőségét, mind élet- és jellemrajzi, mind kor- és irodalomtörténeti szempontból. De éppen a leveleknek ez a többrendbeli fontossága követeli meg, hogy a Csokonai neve alatt közrebocsátott levelek hitelességéhez ne férjen semmi kétség. Ez a felfogás, de általában az irodalomtörténeti kritika indít arra, hogy szót emeljek a Harsányi—Gulyás kiadásában megjelent egyik levélnek, a II. kötet 656—8. lapjain közölt, 17. sorszámmal ellátott levélnek a hitelessége ellen.

A levél Puky Istvánnak szól; Pukyt — tudjuk — nem sorozhatjuk ugyan Csokonai mecénásai, a Festetichék, Széchenyiek, Rhédeyek közé, de megilleti a jóakaró, a támogató, a segítő barát neve. Csokonai sárospataki rövid diákoskodása alatt (1795 végén, 1796 elején) ismerkedett meg vele, de bizalmas barátságba akkor jutottak egymással, mikor Csokonai dunántúli bujdosásából visszatért Debrecenbe s innen Pukyt a család ősi fészkeében, Ongán fölkereste. E szíves barátságot levelek is tanúsítják, amelyek közül Harsányi—Gulyás az általam nem hitelesnek mondott levelen kívül még további hármat közöl (26., 35. és 67. sz. a.) — ezeket föltétlenül hiteleseknek kell elfogadnunk.

Ezzel szemben a 17. sorszámú levelet ki kell rekeszteni a Csokonai levelei közül, már csak a keltezése miatt is. A kelet ugyanis így szól: *Debrecenből 16. Martii, 1799.* Aki csak valamennyire ismeri Csokonai életét, jól tudja, hogy Csokonai 1799 tavaszán jó messze volt Debrecenből, a Dunántúl tanyázott, talán Nagybajomban Sárközy István vendégszerelő házánál, talán Kisasszondón, ahol az «áldott magánosság ölébe ringatta» zaklatott lelkét, talán Csurgó felé tartott, ahol gr. Festetich György jóvoltából azt a katedrát volt elfoglalandó, melyen 1799 második felében tanárkodott. Szóval mindenütt lehetett, csak Debrecenben nem, ahonnan 1795 őszén elbujdosott és ahová csak 1800 májusában tért vissza.

A levél apokrif voltát még kétségtelenebbé teszi a tartalma. A levélben t. i. egy kollégiumi diák tudatja a címzettel — mondjuk: Puky Istvánnal — hogy ő, aki most készült letenni az esküdt-diáki vizsgálatot, kimegy rektóriára, mégpedig nem Gyarmatra (bizonyosan Füzeggyarmatról van szó), hanem Csohány és Vad hazájába. A debreceni kollégium subscribáló anyakönyvéből kitűnik, hogy az ilyen nevű tanulók Nánásra valók voltak, tehát a levélíró Hajdunánásra ment rektornak. Mindez teljesen ellentmond Csokonai életrajzi adatainak. Csokonai ugyanis, aki 1788. április 18-án subscribált, és aki 1794 második felében már végzett vagyis esküdt-diák és publicus praeceptor volt, sohasem szakította meg tógátus diákpályáját vidéki rektorsággal, és amikor 1795. június 16-án kilépett a kollégiumból, azt nem mint rektóriára küldött, hanem mint örökre kitiltott diák hagyta el.

Csokonai szerzősége ellen szól az is, hogy a levélíró kétszer is említi *szüleit*, vagyis apját, anyját, holott Csokonai már 1786-ban, tehát még tógátus diáksága előtt elveszítette atyját.

A levélből kitetsző helyi és időbeli körülmények, családi és egyéb adatok előttem, s bizonyára az olvasók előtt is, kétségtelenné teszik, hogy

ez az írás nem Csokonaitól származik, de akiben mégis maradt valami kétség, az hasonlítsa össze ezt a *M* aláírási levelet a Puky Istvánnak szóló és *Csokonai* aláírási három levéllel. Önkéntelenül is észre fogja venni, hogy az utóbbiaknak, vagyis a hiteles Csokonai-leveleknek, más a stílusuk és más — hogy úgy mondjam — a tónusuk. Ezeknek a leveleknek stílusbeli könnyedsége és hangbeli elebensége ugyancsak elűt a *M* aláírási levél nehézségétől, még azokban a mondatokban is, amelyekben Csokonaira emlékeztető gondolatok és érzelmek, például a kollégiumi élettel való elégedetlenség és a saját lelkiismeretében való megnyugvás találunk kifejezést. De a stílusról és a hangnemről soká el lehet vitatkozni, éppen ezért a *M* aláírási levélnek ezeket a belsőbb sajátságait csak mellékesen hoztam szóba, mintegy ráadásul a külső sajátságokból úgyis eléggé kivehető, a kérdést úgyis eldöntő érvekre.

KARDOS ALBERT.

VÁRMEGYEI GÚNYIRATOK.

A régi megyei élet bő alkalmat szolgáltatott a gúnynak. A magyar önállóságnak ezek a bástyái sokszor érezték a történelem szelének zúgását, s ekkor megjelentek a gúnyiratok is. Nehányat már ismer az irodalom,¹ s ezek az országgyűlési gúnyiratok mellett hűséges kordépek. Nem lesz érdektelen ezekre is gondot fordítani. Különösen a válságos időkből valókat kellene összegyűjteni. Nehányra legyen szabad itt rámutatnom.

Az egyik verses. Címe: *Napkeleti virágyelv. Új évi ajándékul Hont vármegyének.* Mottója: Jaj annak a kertnek, Jaj még annak is, hol mint ti ilyen virágok teremnek (Petőfi). Kölcsey *Zrínyi dalának* s Tompa *Tornácomon* c. költeményének hatása alatt nagyon szellemesen támadja Hont tisztviselőit. E gúnyiratról megemlékezik Hont monografiája is (395 lap). Ennek maró szatírája Salkovszky Lajost halálba kergette (1862. II. 3.). A tisztviselőket nevükön nevezi. Érdekes lesz belőle mutatóban néhány elnevezését közölni. Pl. Drágálatos mákvirág: a muszkavezető Majtényi László; pünkösdi királyrózsa: Salkovszky királyi biztos; mérges beléndek: Szilasy Gábor első alispán, Schmerling tanítványa; ötszínű tulipán: Matuska Adolf második alispán, aki mindig változtatja az elvét; makau virág: Kubzányi Sándor főjegyző, nagykártvás; napraforgó virág: Budai aljegyző... stb. Így megy végig az egész vármegyén, mindegyik emberének virágnevet adva. E páros rímű tizenkettősökben írt szellemes gúnyirat szerzőjét nem tudtuk kinyomozni. (V.ö. Gyürky Antal: *54 év Hont vm. történetéből.*) A kézirat Lengyel Sámuel másolata.

A második ilyen gúnyirat prózai mű. Címe: *Krónika.* Előszava Titok Völgyén Nyár Után, 1838-ban kelt. Szerzője nem nevezi meg magát. Egyéb-ként is elbujni igyekszik allegorikus kifejezései mögé. Előszavában utal

¹ Figy. XVI. 224. 305. I. IK 1933. 109; 1935: 475. I. Hazánk VIII. 388. I. X. 75. I. stb. Ismert költők is írtak róla (Fáy, Gaál, Czuczor).

arra, hogy a hatalmasok csak az Istennel számolnak, pedig ki tudja, látjuk-e az élet után azokat, akik a földön bennünket keservesen megbántottak. A közvélemény fegyverei (paskillusok és kacagó szatírák, mesés románok, krónikás elbeszélések) enyhítik a fájdalmat. Ő ez utolsót választja. A személyeket és a karaktereket a bibliológiából veszi, pontosabban a daemonológiából. A mű két részre oszlik: I. *A Sátán dicsősége kilenc évig a tartományban.* (Jegyzetben odateszi: Comáromi István kilenc évig tartott első alispánsága.) Másodszor: *A Sátán hatalmának megtörettetése ötötnapok alatt és az ő csúfos elűztetése.* (Jegyzetben: a tisztújítás és utána tartott gyűlés öt napig folyt.) Alfieri tragédiájának módját követi, de ő sem nem tanult literátor, sem nem tudós, csak «calamo ludib». Óhajtja, hogy ki-kí tehetsége szerint kisebb, vagy nagyobb követ vessen a kútba, hogy az ördög abból ki ne buj hasson. Ezután 32 lapon elmondja Potifár, Pilátus, Bálám pap, Ifili, Sámuel, Jezábel, Asmódi, stb. neve alá bujtatva Comáromi alispánságát. Jegyzetben meg is nevezi személyét, pl. Vitéz Bajnok = Vitéz János, második alispán, Bálám pap = a mikóházi orosz pap; Ifili = gróf Pécsi Emánuel; Pyráták = Comáromi István és nemzetsége; Potifár = Ötvös Ignác főispán; Sámuel = Patay Sámuel; a fényleni vágyó nemzetség = a Bárczay nemzetség; Béliál = Comáromi István, stb. E prózái paskillus Abaujról szól. Szereplői közt több később nagyra menendő embert látunk; Csoma József *Abauj megye nemes családjai* c. műve őrzi az emléküket. Többnyire a pataki iskola növendékei voltak.¹

A harmadik gúnyirat egy vers *Borsod vármegye örömmapja* címmel, mely az 1832-i András havi követválasztásra készült. A szerző Ragályi-párti, az ellenpártot szatirikus megjegyzésekkel kíséri, az etetést, itatást élesen kritizálja. Az 1735 sz. kéziratunk 211. lapján olvasható 13 strófájú vers lüktető ritmusokkal jeleskedik. Az 1832—36 országgyűlésen Bükk Zsigmond és Palóczy László képviselik Borsodot.²

A negyedik gúnyirat a debrecenieket gúnyolja. Sorra előjönnek benne a férfiak, köztük Simonyi óbester, Szoboszlai Pap István, Vetsey Samu, Szeremlei, Hatvani stb. Mindegyikükről egy-egy hosszabb-rövidebb versszak szedi le a keresztvizet. Aztán az asszonyokra, majd a kisasszonyokra tér rá, ezeket is megmosdatja, végül a kevély asszonyokat szidja. Felváltva 8 és 7 szótagos, félrímű sorokat használ. Szerzője meg is adja neve betűit: Irtam Debrecenben első október 1822. É. É. L. De hogy ki rejtőzik mögötte, nem tudtuk megállapítani. A kézirat száma 129: 59. l., a *Felvidtő* második kötete.

Ötödik megyei paskillus 1739 sz. kéziratunk 156. lapján olvasható *Egri verekedés* c. prózaí szöveg, mely tulajdonképpen az 1833-i szék építéskor volt verekedés ügyében Orczy István deklarációja Bárá Eötvös Ignáchoz. Ez az inkább komoly hangú, mint támadó nyilatkozat a papoknak a választásba való elegyedése ellen szól.

GULYÁS JÓZSEF.

¹ Comáromi Istvánt Szinnyei lexiconja is ismeri, ép az 1838-i beszédje alapján. De az 1739 sz. kéziratunk 270. lapján egy tréfás ifjúkori verse is van, amelyre Bárczay Dániel válaszolt.

² Téves Szinnyei lexiconának az az állítása, hogy Ragályi részt vet az 1832-i országgyűlésen. (Figy. XV. 156. l.)

CSOKONAI ISMERETLEN KÖVETŐJE.

Alszeghy Zsolt az IK. 1917. évf. 427—31. lapján foglalkozik Csokonai követőivel. Azonban Grell János nevét nem említhette. A pataki főiskolai könyvtár kéziratára 132. sz. füzeté 80 lapon 88 darab vers kéziratát őrzi. A *Felvidtő* tizedik darabja, *Juli* címmel, Grell Jánostól 827 (1827) NOK. jegyű másoló kéziratában, 88 darab verset tartalmaz. E versek erősen mutatják Csokonai hatását. Csokonainak Lilláról, Grellnek minden verse Juliról zeng. Alig van olyan költemény, amelyben név szerint meg ne lenne említve. Megénekli kék szemét, szőke haját, vállig meztelen karját, mellét, hamisságát, tréfás voltát, táncát stb. Őt látja mindenben: a csillagban a szemét, a rózsában a szépségét, piros ajkán Ámor ül. Ezekben a versekben itt-ott Csokonai reminiscenciák kerülnek elő. Juli iratja vele a verseket; a Juli ragyogó kék szemében a nap nyílik, mint Csokonainál Lilla szemének kerületében május mosolygó napja jó. Anakreoni dalait is utánozza. Ir az éjjelhez, mint Csokonai az estvéhez. *Kötődés* c. verse Csokonai *Megkérlelés* c. költeményének mása. Amint Csokonainak van parasztdala, neki is van népdala. Vannak idegenből fordított versei is. (Höltytől, Körnertől és egy olasz költőtől.) Van néhány tréfás epigrammja is. (*A strázsáló Károly, A tréfás Juli, A rendtartó Barkasics.*) Több költeménye a színekről szól (zöld, gesztenye, kék, rózsaszín). Némelyik versében van lendület, pl. Szép ő, ha ül, szép ő, ha áll stb. Még támadó verse is van. Támadja Kapronyit, aki megrágalmazta őt Juli előtt. Végül megvallja, hogy verseit csak Juli számára írta, az ő csókja lesz azok jutalma, mint Csokonainál a Lilié.

Valószínű, hogy a 137. sz. kötet 138. lapján lévő egy prózai és hét verses darabot (tréfás epigrammát) is ő írta, legalább a kézjegye erre vall. Ugyancsak Grell János munkája a 134. sz. kézirat, a *Felvidtő* XXI. sz. darabja; címe *Marokkói levelek* 829-ből. Ez is NOK. másolatában maradt fenn. Arabból fordította G. J., eredetije 1784-ben valószínűleg Frankfurtban és Lipsében jelent meg. 1—118. lap. 22 levélben mondja el a szerző a marokkói küldöttség Bécsbe érkezését és ott szerzett tapasztalatait. A küldöttség egyik tagja Tangerbe írja meg barátjának Németországról, a katonákról, az uralkodás formájáról, a keresztyén vallásról, az ő- és újtestamentumról, a pápáról, Krisztusról, a gyónásról, a nevelésről, a reformációról, a szentekről, a toleranciáról szóló nézetét. Tehát a felvilágosodás gondolatkörébe tartozó nézeteket fejteget. Ballagi Géza a *Magyar politikai irodalom* c. művében nem szól róla, pedig eleven előadású munka.

Ki volt Grell János? Eddig semmit sem tudtunk róla kideríteni. Szinnye lexikona a Grell-család három tagját ismeri, őt azonban nem említi.

GULYÁS JÓZSEF.

GYÖNGYÖSY SÁMUEL VERSEI.

Gyöngyösy Sámuel nevét Szinnyei *Magyar iók élete és munkái* IV. kötetének 73. hasábján olvassuk. Mint poéta is szerepelt. Szinnyei két költeményét említi a Révész-féle egyházi könyvtárban. (*Jézus a tengeren a Dúsgazdag és Lázár.*) Könyvtárunk nem régen kapott egy kéziratot

kötetet *Gyűjtemény* címmel, mely 99 versét tartalmazza, sajátkezű leírásban, 1849—1879 júliusáig terjedő időből. A végéhez özvegyének versei vannak függesztve, a 294. laptól kezdődőleg. E verseket átnézve megállapíthatjuk, hogy azok Tompa és Petőfi erős hatását mutatják. Van köztük néhány vallásos jellegű, (pl. az előbb említett két költeményen kívül a *Nain-városi özvegy*) több szerelmi dal, honvéd-voltáról való megemlékezés, (*A visszatért fiú*) egy Görgey-ellenes költemény, sőt van egészen modern hangú vers is (a *Telegraph-rúd panasza*). Sok a természetet festő vers. Műfajilag is többfélék a versek: lírai költemények, beszélyek, allegóriák, balladák, elégiák, ódák, vizsgai énekek, virágrege (*A fejér lilium*), szatíra (*Farsang után*), sírvers, halotti ének stb. A húnok iránti érdeklődés jele két verse (*Atilla s hunjai*, 1854, *Catalaunumi ütközet*, 1858), ami korhangulat volt ez időben. Több verse erővel zengő, pl. *Kárpát alatt*, 1850. A versek ugyanis, olykor a javítás is, keltezve vannak, de a tisztázásnál nem tartotta meg az időrendet. Néhány fordítása ügyes tollra vall. Kár, hogy csak íróasztalának verselt.

GULYÁS JÓZSEF.

ADATOK FIÁTFALVI GYÖRGY ÉLETÉHEZ.

Néhány évvel ezelőtt közzétettem egy 1626-ból való *Pokolbeli látomást*; ez az utolsó versszak és a versfők tanúsága szerint Fiátfalvi Györgynek, az erdőszentgyörgyi schola mesterének (?) szerzeménye. Akkor a véletlenül előkerült adatok alapján tisztáztam, hogy Fiátfalvi Bethlen István gubernátor «scribája», később Erdőszentgyörgyön iskolamester volt, azután Keresztur-falván (ma: Székelykeresztur) és Káposztásszentmiklóson lakott; ez utóbbi helyeken valószínűleg felesége, Szemere Griseldis birtokán gazdálkodott.¹

Újabban még két adat került elő e versszerzőnkre vonatkozólag. Az egyik adat egy adás-vételi szerződésben fordul elő. Ebben Fiátfalvi György deák feleségével Szemere Griseldisszel együtt 1638. június 10-én Czyiczai (! olv. Csicsai)² Petki Farkasnak adja Csíkban a dánfalvi határban levő öregbik (= nagyobbik) tőbéli részét örök áron és meghíhatatlanul 52 magyar forintért. Az oklevelet a fennebb jelzett időben Nagyteremiben [az oklevélben: *Nagy Theremi* (Kis-Küküllő m.)] Fiátfalvi György (Georgius Fiátfalvi m. pr.) és felesége Szemere Griseldis³ írta alá.⁴

¹ V. ö. IK. 1931: 71 s. köv. l.

² Csicsó v. Csíkcsicsó (Csík m.).

³ A felesége nevét is Fiátfalvi írta alá.

⁴ Az oklevél eredetije az Erdélyi Múzeum br. Bálintott levéltárában egy negyedik mindkét lapján Fiátfalvi Györgynek és feleségének a levél kivágott és visszahajtott szélére, papirosra, viaszba nyomott gyűrűpecsétjével. Fiátfalvi György címere: címerpajzsban koronából kinövő, balra néző griffmadár. A pajzstartó díszé ugyanez. A címerpecsét körirata: GEOR. FIATFALVI. Szemere Griseldis címere: címerpajzsban jobbra forduló, térdben nyállal állított láb. A pajzs fölött G. S. kezdőbetű.

A múltkoriban Herepei János a kolozsvári református kollégium nagy-könyvtára VII. 151. jelzet alatt levő könyvének¹ magyarnyelvű bejegyzéseire figyelmeztetett. Amint a könyvet kinyitottam, meglepetésemre mindjárt a címlapon Fiátfalvi kézi bejegyzése ötlött szemembe: *Georgj Fiátfalvi m. pr.* A bejegyzés keltezetlen, de kétségtelenül a XVII. sz. első feléből való.²

SZABÓ T. ATTILA.

EGY XVII. SZÁZADI «HÁZASOK ÉNEKI».

Az Erdélyi Múzeum Cegei gr. Wass családi levéltárának egy XVII. század közepéről való félfívnyi papírszeletén egy «házasok éneki»-re akadtam. A vers kétségtelenül a XVII. század közepéről való, mert bár keltezetlen, a félfív egyik lapjára írt gazdasági bejegyzések kelte 1650 (Anno Domini 1650), a másik felén levő írás pedig a keltezett bejegyzésekkel egykorú.

A vers végén Vas János sajátkezű bejegyzéséből azt sejtethetjük, hogy ő nemcsak leírója, hanem írója is a versnek. Mivel a gazdasági jegyzetek szentgothárdi vonatkozásúak, kétségtelen, hogy ez a Vas János a (később grófossított) Cegei Wass családdal tartozik és így azonos azzal a VII. Jánossal akiről tudjuk, hogy 1627-től kezdve Szentgothárdon (Szolnok-Doboka vm.) birtokos volt. Mint királyi táblai ülnök 1680-ban halt meg. Neve mint íróé mindeddig ismeretlen volt.³

A verset magát itt alább betű szerinti másolatban adom; az értelmetlen szótag-elhagyásokat azonban kiegészítettem, sarkos zárójelbe foglalva mindenütt a pótlást.

Az tífsta bivekről való verfek.

1. Ur Iften ki Boktad az igaz Biveket
gyákran meg áldani egymás Beretöket
Bépennis (!) örizni életeket
kik csak tölled várják ő fegedelmeket
2. Egy fem kerülheti rendélesedet (!)
mi felölünk valo bölcs végezésedet,
mihelt meg dorgalß minket embereket
Öttan hunyáßkodunk írtván (?) te erödöt
3. Te vetettél határt az Bélyes tengernek
és te teremtetted lakossit az földnek,
te fundáltad Bepen nagy Bélit az egnek
Ez alat Berzettel helyeket felhőcnek

¹ *De conservanda bona valetudine* etc. Frankfurt, 1557.

² Alább ugyancsak az ő név-bejegyzését egy későbbi kéz barbáruul kihúzta. A címlapon még van egy XVII. századi név: *Petri Fiat[alvi]*, de ennek utolsó betűi már a kézirat újraköttetése alkalmával le voltak töredezve. E bejegyzés tulajdonosa Fiátfalvi György valamelyik rokona, esetleg fia lehetett.

³ Az adatokra nézve l. *Szolnok-Doboka vm. monographiája*, VI, 347. l. — Nagy Iván, *Magyarország családai*, XII, 84. l. — Hodor Károly, *Doboka vármegye... esmeretése*, Kolozsvár, 1834. 719. l.

4. Mikor te akarod az nap meg változik
ha mikor akarod ottan szépen fénjl[ik]¹
ismét ha akarod égi csudad ladzik
kikből nagy gyakorta fok változás efik.
5. Alázatosokat Bóktál felemelni
es az kevésjekeket Békekből kivetni
Anja Bent egy házad hiven vezérteni
és te hiveidet benne meg tartani.
6. De hogy Ura[m] mostan az en beszédemet
tenéked ki mongyam az en értelmemet
nékem megmutatod bölcs végezéfedet
lelkem kiért álgyo[n] öröke tégedet.
7. Mikor te teremted előbbör Ádámot,
belőle formálád ABBonj álatot,
kivel hogy az Adám oBán tárfalkadot
Emberi nemzetis oBán Baporodot
8. Melj redelésefedet mostannis feltartod
ember hogy társával éljen parancsolod
Bépen együt élven azt igen iovallod
de hogy máft kívánjon tárfán kívül bánod
9. Enis fen hordozván ez rendelésed
és eleitől Bókot bölcs végezésed
en lejemre venni te büntetéfedet
nem akarom Ura[m] erívén beBédedet
10. Immár Ura[m] az kit nékem parancsoltál
és nagy Bépen jegyül te meg is mutattál
ezért en kívánom felmagoBtallással
hogy nékem ezt érnem hiven mello[ztattál]
11. Téged az ért Ura[m] mostan kérlek azon
te tiBteffegedre eljek ez világon
es te Bent felféged engem meghalgasson,
Vélle egyetenbe kiért lelkem álgyon.
12. Előbböris Uram te tiBtességedre
fele barátimnak előmenetekre(!)
Éltes Ura[m] miket(!) lelkünk csendességre
és te házadnakis elő menetire
13. Cselekedied Ura[m] irgalmasságodért
tudom hogy egyedül nem en erdememert
sem pediglen az én Jo tétéménj[emért]
hanem i[n]gyen való kegyelmességedert
14. Halgas meg azért Ura[m] kéréfemb(en)
figyelmezzél reá[m] az magas menyegben
Tarcs meg tárfomotis Bépen egesség(en)
kiért téged lelkem álgyon ez életben.

¹ A [ ]-be tett részek a papírlapból kitöredeztek, a ( )-ben levők részben jelzett rövidítések, részben tolban maradt szórészek.

15. Aldassál azért mostan attýya Iften
Vélle egyetemenis fiu Ur Iften
Aldot Bentharomság áldassál
Mostan es ez után mind örökké

Amen

Finis per me Johannem Vas m. pr.

Közli: SZABÓ T. ATTILA.

HÁROM VERS A XVIII. SZÁZADBÓL.

Az Erdélyi Múzeum családi levéltáiraiban folytatott kutatómunkám közben nagyon sok érdekes irodalmi adalékra bukkantam. Az alább közlendő három vers is az egyik családi levéltárból került elő. Az első kettő, e kor jellemző szokásaként, szellemben egymástól teljesen elütő: egy Mária-siralom és egy tréfás, érzékiesen elképzeltető mennyországleírás; ezek egy negyedív két lapján maradtak fenn. A harmadik vers külön kéziratot lapról való és megcsontított Balassa-utánzó éneknek tetszik. Minthogy e három vers közül egynek sem ismerem kiadott vagy kéziratban levő változatát, érdekesnek tartom őket közölni.

1.

Jaj édes Fijamnak gyáfos Kaparsója
Szivemet fogyztya bánatnak nagy volta,
Mert ki nyújtva fekszik életem Istápjá.
Ó Magzatam, szip harmatam,
Jaj mely nehéz,
Jaj mely nehéz,
Tülle meg vallása.

Jóbb Lót¹ volna nékem világtul meg válnam,
Gyáfos kaparsóban velle edyut hagnom,
Hogy sem elevenen holtamig gyászolnam.
Ó magzatam etc.

Jaj édes fiamnak karonázot feje,
Kinek a kerebt fán nem volt semmi helyye,
Ha nem az föld felé Le hajta sz: lge,
Ó magzatam etc.

Jaj édes fiamnak áldat sz: orczája
Epivel eczettel meg episztet [!] Szája
Meg episztet sok Sidok Turhája²
Ó magzatam etc.

2.

Meny Országban jer pajtás,
Ha meg untad éltedet
Ottan Léßen jó Tartás, jo Tartás
Ott nem kinzod testedet
Vige Leß Szántásnak, kinos aratásnak
Ottan mannát ehetünk, ehetünk
Malamba sem kel mennünk.

¹ Tollhiba, helyesen: *lett. Szerk.*

² *Turha* v. *torha* = phlegma, pituita; Schleim.

Egyik Angyal furuál, furuál
 Az másik pedig dudál
 Egyik Angyal timbarál, timborál
 Arra mindenik ugrál
 Sippal dóbbal járjak, hip hap kiáltanak
 Ha meg sérülsz (?) némelykor, némelykor
 Kiszzen lesz az jeges bór, jeges bór

Ha fel ebrecz álmadbúl, álmadbúl,
 Kőlbáft hóznak kónyhábúl;
 Örmos (!) boris ugyan húl (!), ugyan húl,
 Az kappanis ugyan súl (!), ugyan súl,
 Hajdú kapaštávál jól lakhacz kandával (!)
 Ha meg fázal járásban járásban
 Meg meleghecz hazádban (!).

Ebéd oly mint vacsara
 Még el jön a tiz ora
 Angyal néz a tórkodra, tórkodra
 Nem annyi kel Korsóra
 A bor mint a tenger, ihatik az Ember
 Azért pajtás elmennyük (!) elmennyük
 Meny Orfágba siessük (!)

Eredetije az Erdélyi Múzeum gr. Kornis-levéltárában. A kézirat maga keltezetlen, de kétségtelenül a XVIII. század első feléből való kéztől származik.

3.

Szabad vig etelem
 Holtig emlegetem,
 Hogy száratt el vig kedvem;
 Siratom már magam
 El mult szép tsillagom
 Jaj hagy baritám gyászban,
 Jaj, jaj mint faj szívem,
 Bánátjában el szaradt.

Ambar kamukábon
 Járnék szép ruhábon,
 De szívem holtig gyászban;
 Kelek ohajtással,
 Fekszem sohajtással
 Minden estve ágyombon.

Oh keserves nagy kin,
 Illy bura engem vin
 Gyermeki boldogságom;
 Már életem győtrelem,
 Jaj, jaj nagy serelém,
 Szabadíts meg Istenem.

Eredetije egy különálló nyolcadívnvi papírszeleten az Erdélyi Múzeum gr. Gyulay és gr. Kuun egyesített családi levéltárában. Keltezetlen, de XVIII. század közepéről való kézírás. A vers maga e század elejéről valónak látszik.

Közli: SZABÓ T. ATTILA.

KÖNYVISMERTETÉS.

Sík Sándor: Pázmány, az ember és az író. Budapest, Szent István Társulat, 1939. 8-r. 449 l.

Az újabb adatok — köztük első sorban az Egyetem nagy Pázmány-kiadásának bevezetéseiben és jegyzeteiben, levelezésének két gyűjteményében — és az újabb, részletkérdésekre világot vető tanulmányok — bölcselétéről Félégyházy Józsefnek és Gerencsér Istvánnak, teológiájáról Petró Józsefnek, Bellarminhoz való viszonyáról Kovács Lajosnak és Horváth Cyrillnek, gráci éveiről Kastner Jenőnek, főpapi tevékenységéről Galla Ferencnek és Balanyi Györgynek munkái — nagyon is időszerűvé tették egy összefoglaló Pázmány méltatás megjelentét. Hiszen Fraknoi két életrajza óta egyéniségéhez és történeti szerepéhez méltó arckép megrajzolására senki sem vállalkozott. Az ember arca megkapó elevenséggel tekint felénk Kornis Gyula jellemrajzából (*Pázmány személyisége*, 1935), de az író történeti jelentősége, ennek szoros összefonódása Pázmány politikai, vallási és társadalmi törekvéseivel, kapcsolata korának külföldi és magyar irodalmával, szóval a mindenoldalú megvilágítás csak most, Sík Sándor művében kerül elének.

Sík Sándor munkájának legnagyobb érdemét kettőben látom: a Pázmányra vonatkozó irodalom és Pázmány írásai teljes ismeretében, másrészt a Pázmányról elhangzott megjegyzések józan és elfogulatlan kritikájában és kiépítésében. Ismer mindent, amit Pázmányról írtak, de semmit sem fogad el kritika nélkül. Két példát hozok fel ennek szemléltetésére: azt az immár közkeletűvé vált frázist, hogy Pázmány teremtette meg a magyar irodalmi nyelvet — Toldytól Schützsig kísértett ez — megcáfolja a nélkül, hogy ezzel Pázmány jelentőségét kisebbitené; a Kemény János feljegyezte Pázmány-mondást, noha újabban jelentős tekintélyek vonták kétségbe hitelességét, Pázmányénak ismeri el. Ez a második példa azonban más szempontból is megvilágító; az eddig szereplő kritikai szempontokat stíluskritikaival egészíti ki.

Egy-egy megjegyzést továbbépít. Riedlnek azt a szellemes mondását, hogy Pázmány a magyar közmondás tanítványa, így formálja át: Pázmány az egykorú magyar élőbeszéd tanítványa. Egy újabb irodalomtörténetnek azt a megállapítását, hogy Pázmány írásainak ereje a bennük lüktető skolasztikus filozófia, Pázmány mondatszerkesztő művészetének megmagyarázására használja fel. A Kornis felismerte «fokozottabb önérzetet» a jezsuita

aszkézis eredményével kapcsolja egybe és e kettősségben adja meg a kulcsát Pázmány egyéniségének.

De maga is sok eredeti megfigyelést ad az eddigiekhez. Problémákat lát meg, amelyeket előzői nem vettek észre. Természetes, hogy ezek nem egyenlő fontosságúak; van köztük bőven olyan is, amelyre feleletet nem tud adni, mivel nem is igen lehet adni. Ilyen pl. az a kérdés: mit vitt magával Pázmány élete első tíz évének protestáns környezetéből. Máskor az efféle kérdésnél túlságosan messze kalandozik el, pl. azoknak a benyomásoknak a vizsgálatában, amelyek Rómában érthették a fogékony Pázmányt. De el kell ismernem, hogy Sík művészi elképzeltetése ezeken a helyeken is magával tudja ragadni az olvasót. Néha azonban épen ez az előzetesen önmagában kiformált elképzelés erőszakolódik reá egy-egy megállapítására: így ott, ahol a tanár Pázmány előadásszövegeiről írja: «Ott van az okoskodó, különböztető skolasztikus mögött az a józan, szinte vaskos realizmussal néző magyar lélek is, amely későbbi magyarnyelvű írásaiban olyan uralkodó szerephez jut.» Ezt a vaskos realizmust különben a magyar írások fejtegetése kapcsán is túlozza; a kortársak írásait itt nem veszi olyan határozottan számba, mint pl. a szónoki beszéd szerkezeti művészetének méltatásában.

Néha egy-egy ellentmondást Pázmány egyéniségében nem annyira a kor, mint inkább a maga lelkén át kísérel megoldani; a legszembetűnőbb ez annál a kérdésnél, vajon Pázmány a vallásszabadság megadása mellett volt-e. Máskor a kérdés szálainak nyomozásában kissé korán áll meg, mint pl. Mihálykó János imádságos könyvének szöveg-kérdésénél. (V. ö. Incze Gábor tanulmányát!) Túlzottnak érzem nem egy megállapítását Pázmány stíluszépségeiről. (Pl. a körmondat és a szonett szerkezete, a verstani értelemben vett ritmusformák keresése.) Néhol vizsgálódása figyelmen kívül hagy a kor jelentős termékei közül is néhányat: pl. a Pázmány beszédei élen szereplő evangéliumrészletek forrásának kérdésénél a mások beszédgyűjteményében lévő szövegkülbségeket, a skolasztikus érvelés divaltjának kérdésénél Komáromi Csipkés György hatalmas művét: *Igaz hit*, 1666.

Annál bőségesebben akadnak a könyvben találók, eredeti megfigyelésen alapuló megállapítások. Ilyenek: a Kempis-fordítás keletkezésének dátuma, vitairatainak korszakokra különítése, az *Öt szép levél* méltatása, a *Kalaniz* szépségeinek szemléltetése, a hitviták kapcsán a két szellemiség állítólagos ellentétének pompás cáfolata, a politikus Pázmány magyar vonásainak kihangsúlyozása, Pázmány és Bethlen egyéniségének pompás párhuzama, római követségének Pázmány magyar egyéniségét kidomborító méltatása.

Pázmány emberi vonásai közt a monumentalitást, józanságot, egyéni szeretetreméltóságot, a gondolkodás szenvedélyét emeli ki; de meglátja benne a régi magyar nagyúr típusát is — talán kissé túlozva is: «Petur bán temperamentuma a jezsuita síma, fekete talárjában!» Vallásosságát is többoldalúnak látja, mint sok eddigi méltató; a gyakorlati morális jelleg és a szerzetesi aszkézis megérzése nagyon jó szemre vall.

A könyvnek talán legértékesebb része az, amely a szónok Pázmányról szól. Mestereinek keresése közben biztos ítéllettel jellemzi elődeit és kortársait; a Pázmány-beszéd egyéni voltának jellemzéséül kiemeli e beszédeknek uralkodó tartalmát: az erkölcsi tanítást; rámutat az egyetlen ihlető célra:

a lelki haszonra; ezzel szoros kapcsolatban látja a beszédek szerkezetét is, a bennük uralkodó, akarat-indításra célzó értelmi tartalmat is. Kiemeli a beszédek bibliai jellegét. Még finomabb megérzés vezet annak a megállapításában, hogy a beszédek minden ékességüket, a hatás minden elemét magából a tárgyból merítik, azaz hogy Pázmány mennyire benne él beszédének világában. Figyelmeztet arra, hogy Pázmány előadásában a tárgy mennyire jelenvalóvá, látásunk tárgyává, élményünké válik; mennyire a bizalmasság, a közvetlen életmeleg érződik a beszédekből; mennyire emeli ezt a sokszor élénk lépő párbeszédes forma, a hasonlattal való szemléltetés, a beleélésnek szinte drámai jeleneteket teremtő heve. Meglátja és bőséges példán szemlélteti a nagy érzések jelentkezését a beszédekben: ahogy magát is befoglalja hallgatóságába, ahogy a legnagyobb vallási valóságokról szól, ahogy néha a maga egyéni emlékeinek ad helyet.

A nyelvész Pázmányt, mint már említettük, az egykorú magyar előbeszéd tanítványának látja; innen stílusának közmondásszerűsége, innen nyersesége, amely hol a pillanat hatása alatt, hol a stílushumor szándékával jelentkezik nála. Mondatainak fegyelmét Pázmány skolasztikus nevelésű lelkére vezeti vissza; a barokk jeleget «a nagy gazdagságban is uralkodó, minden részletet egy főszempontnak alárendelő szuverén szerkezeti egységben» jelöli meg; de ezzel a jelleggel kapcsolja össze a dekoráció szándékát is, sőt nyers realitásának okát is ebben sejtí. Elsőnek veszi észre a bibliai motívumok uralkodását, néha már túlbarjázását, és finom megkülönböztetéssel az itt érezhető magyar biblia-hangot elkülöníti a *Vulgata* hangjától. Pázmány stílusában egyéninek vallja a láttatás művészetét; példákban emeli élénk az érzéki erő szembetűnő jelentkezését, és arra a megállapításra jut, hogy Pázmány «valójában nem elvontan, hanem eidetikusán, képekben látja a valóságot.» Stílusában benső élet van: «valami mozgás, a kellemes élékségnek egy neme fog meg bennünket, ha mondatait olvassuk.» Erre vezetnek élénk fordulatai, a külső és belső drámaiság jelentkezése, a páratlan változatosság. Végül kiemeli Pázmány stílusának akusztikai tökéletességét: a közmondás zenéjére emlékeztető hangzatosságát, páros hullámszerű mondatritmusát, ennek hármasszűvé épülését, kétféle körmondatát, az egyszerű fűzésűt és a művészivé emelkedőt. Pázmány prózájának történeti jelentőségét tehát abban látja, hogy Pázmány a magyar irodalomban az első tudatos nyelvész. Ennek igazolásául egybeveti Pázmány stílusát az előző magyar prózával; úgy látja, hogy amazok a stílus szempontjából valamennyien naturalisták, tudós módra akarnak szólni, s ezért írásuk papiroszű; még a legjobbknál is a stílus egyenetlen, ötletszerű, nem egyöntetű; nincs bennük szabatoság, hiányzik a zene. Pázmány tehát nem az irodalmi nyelvet, hanem a művészi stílust teremtette meg.

Rövid ismertetésünk is meg tudja talán világítani Sik Sándor könyvének értékét; az adatokban gazdag tudós mellett a szónok és stílművész finom műhelyismerete teszi azt Pázmány méltó arcképévé.

ALSZEGHY ZSOLT

Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Markó Árpád.* Budapest, a Magyar Szemle Társaság kiadása, 1939. 8-r. 380 l.

Zrínyi prózai munkáinak eddig két összefoglaló kiadása jelent meg. Az egyik (1853) az *Újabb nemzeti könyvtár* IV. kötetéül Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc gondozásával; a másik *Hadtudományi munkái* címmel 1891-ben a M. T. Akadémia kiadásában, ezt Rónai Horváth Jenő rendezte sajtó alá. A két kiadás már a háború előtt sem volt könyvtáruji forgalomban. Méltán készült tehát két legilletékesebb irodalmi fórumunk: a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság Zrínyi munkáinak új kiadására. Az Akadémia Négyesynek még 1914-ben tett indítványára a levelezést és okmánytárat is felölelő, teljes kritikai kiadást tervezett; a rossz gazdasági viszonyok miatt tervét nem válthatta valóra. A Kisfaludy-Társaság 1914-ben megindított *Nemzeti könyvtárának* már első sorozatában közzétette *Zrínyi költői műveit* (ez a kötet Négyesynek példaszerűen gondos és szép munkája volt), s előkészítette a prózai munkák kiadását is. Négyesy a világháború folyamán foglalkozott a második kötet anyagával és munkáját 1920. március 1-én (rendes tagsági székfoglalóul) sajtókészen bemutatta a M. Tud. Akadémia I. osztályában. Beszámolója megjelent a Budapesti Szemlében és számot ad arról a nagyszerű műhelymunkáról, amellyel a kötet készült. Pénzünk értékének bekövetkezett zuhanása a Kisfaludy-Társaságot is elűtötte a N. K. további sorozatainak kiadásától.¹ Az I. kötetről (*Költői művek*) Beöthy Zsolt mondta el, hogy vele «külföldön is igen kevés kritikai klasszikus kiadás állja ki a versenyt». A Budapesti Szemlében megjelent székfoglaló a bizony-sága, hogy a prózai munkák kiadása is milyen finom szövegkritikával, gondos magyarázatokkal, mintaszerű forráskutatással készült, s milyen nagy kár az irodalomtudományra, hogy máig sem láthatott napvilágot. Csak szöveg-helyesbítései és az idézetek felkutatott forrásai is sok félreértett részletnek adták meg a helyes értelmét.

Amennyire fájlaljuk, hogy Négyesy kötete nem jelent meg, annyira örvendetes, hogy a Magyar Szemle Társaság elhatározta a prózai munkák közrebocsátását. A munka szerkesztőjének, Markó Árpádnak, más a célkitűzése, mint Négyesyé volt: «a mai magyar közönség lelkéhez» akarja Zrínyit közelebb vinni «olyan alakban, hogy azt a mai magyar olvasó könnyen megérti és szívesen olvassa». Elsősorban tehát a nagyközönségnek szóló, népszerű kiadásra törekedett, s bár nem minden szempontjával értünk egyet, eleve megmondjuk, hogy tiszteletreméltó, fáradságos és igen derék munkát végzett. Szembe kell szállnunk avval a véleményével, hogy Négyesy könyvének alapossága miatt «— minden egyéb kiválósága mellett — ugyanaz a hibája lett volna, amit Rónai Horváthnál is kifogásolhatunk, hogy t. i. túlságosan belemerülve a szöveg magyarázásába, a munka olvasását fásztótvá tette volna, mert a sok jegyzet, főleg pedig a szavak, kifejezések nyelvészeti boncolgatása [?!] eltereli a figyelmet a munka lényegétől». Rónai Horváth Jenő

¹ Négyesy tehát nem «hagyta abba», mint Markó gondolta, a kötet megírását; elkészült vele, csak kiadására nem került mód.

munkája tudományos célból, szakemberek számára készült s igen helyesen, kitért a szövegváltozatokra is. A Kisfaludy-Társaság is tudományos apparátussal kívánta a *Nemzeti könyvtár* köteteinek szerkesztését. Idegen idézetek forrásának földerítése s ezzel a szöveg helyesebb megítése még nem «nyelvészeti boncolgatás», s a kötet végén bőségesebben adott jegyzetek nem teszik fárasztóbbá a szöveg olvasását annak, aki *csak* Zrínyit akarja olvasni: a *Nemzeti könyvtár* is elől épen úgy a szöveget adta volna s Zrínyit «magát hagyta volna beszélni», mint Markó. Viszont épen mert nagyközönségről van szó, Zrínyi megértéséhez igenis kell a jegyzet s több jegyzet, mint Markónál van: pl. a fidenatusokról művelt olvasónak sem kell tudnia, hogy Fidenae szabin város volt, a szöveget pedig Négyesy helyesen olvasta *Fidenas*nak. (5. centuria). Egy szó a jegyzetben megmondhatná ezt, mint ahogyan megmondhatná, ki volt Torstenson vagy Tacfarinas. Szükségesebb volna, mint pl. hogy «Zrínyi Attilát tartotta Magyarország megalapítójának.»¹ Pusztán ez az egy (véleményem szerint nem szerencsés) elvi különbség választja el Markó kiadványát Rónai Horváth Jenőétől és Négyesy kiadásának szempontjaitól.

Kétségtelen, hogy Markó a szövegek megválogatásában és a szövegkiadásban helyes megfontolással és kellő gonddal járt el. A Toldy-kiadás voltaképpen a Bónis-kéziratot adta, annak eredeti rendjében. Horváth a művek jelentősége szerint az *Áfiumon* kezdte s a *Kis tractá*val végezte. Markó Árpád nagyon jól tette, hogy helyreállította az időrendet, s ezáltal a *Tracta* és a *Vitéz hadnagy* természetszerűen kerültek egymás mellé és adják összefogó képét Zrínyi tervezett nagy hadtudományi munkájának, amelynek méltó folytatása a *Mátyás király*ban kifejtett gondolatkör az önálló hadseregről. Miként valamennyi kiadó, Markó is a Bónis-kéziratot veszi alapul: Négyesy meg is mondja, hogy az *Áfium* kivételével a többi munkánál nem is tehetni mást, mert a többi kézirat csak ennek másolata. Szövegközlése gondos. Szemmeláthatóan figyelemmel van azokra a helyesbítésekre, amelyeket Négyesy a Szemlében közölt s ezeket fel is használja.

Itt említsem meg a *Mátyás királynak* egy érdekes helyét, amely Hunyady Jánosnak Zsigmondtól való törvénytelen származásáról szólva, a Toldy- és Horváth-kiadásban így hangzott: «Ha így volna is, nem volna mind ebben mit szégyenleni. Nagy Sándor ugyan bánta hogy Fülep király fiának mondják vala, inkább akarta rendetlen Lycaeus Jupiter fiának mondattatni, hogysen igaz házasságból szállani.» Már Rónai-Horváth Jenő megjegyezte, hogy Jupiter Lycaeus nincsen, a lyciaiak Apollót tisztelték (innen a lyceum elnevezés). Négyesy tehát megvizsgálta a kéziratot s ott *Lincanist* talált. Ezt elírásnak vette s *Latricanust* sejtett mögötte. Markó Árpád elfogadja a *Lincanist* s így közli. Egy barátom volt szíves figyelmemet felhívni a helyes olvasásra, amelyre Markó sem eszmélt: «inkább akarta *rendetlen lineán* is Jupiter fiának mondattatni, hogysen igaz házasságból szállani.»

¹ Milyen szép pl. Négyesy észrevétele, hogy a «Coelo tegitur, qui non habet urnam», (52. centuria) Lucanus-idézet (VII. 829.) s példája Zrínyinek: «Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó.» S mennyire Zrínyi dícsérete, hogy a magyar szebb, mint példája.

Nagyon ügyes Markónak az a módszere, hogy a Zrínyi szövegeit tarkító rövidebb latin idézeteket zárójelben mindjárt megpótolja fordításukkal; a hosszabb latin szövegeket ellenben hátul, külön jegyzetcsoportha teszi át s a szövegben, szintén zárójelben, fordításukkal helyettesíti. A fordítások zamatosak, magyarosak és sokkal tömörebbek, mint Rónai-Horváthéi. Egy-egy hiba persze akad köztük. Pl. Fumo saturentur: füsttel *telnek* meg; et *quae* non fecimus ipsi: *mindazok, akik* nem tőlem származnak (!). Ezek azonban nyilván csak elírások s a szöveg szépségét, magyarságát nem zavarják.

A szép kiadáshoz méltók a bevezető részek is. Markó jól megírt, rövidre fogott áttekintését adja a költő életének, hadvezéri és írói működésének, majd a Zrínyi-irodalomnak. Az összes prózai munkák elé írt bevezetésében szól a kiadásokról és a kéziratokról,¹ de azonkívül világos, érdekes bevezetéssel ismerteti az egyes munkákat is. Befejezésül megokolja, hogy miért nem közli a *Síralmas panaszt* és az ú. n. Ráday-emlékiratot: végképen kétséghelvönja (helyesen) Zrínyi szerzőségét. A négy nagyobb munkán kívül leveleket is közöl — ez a kiadás előszőr. Köztük van a II. Rákóczi Györgyhez intézett emlékirat a nádorság kérdéséről (amely Négyesy kiadásának is része lett volna) s még 11 levél, közöttük két kiadatlan is. (A többi Széchy életrajzából vette.) Kár, hogy csak ennyi; s ha már mind nem adhatta, legalább az eddig előkerültek pontos jegyzékének összeállításával szolgálatot tett volna a kutatóknak. — A munkát szép illusztrációk díszítik. Közülük a legérdekesebb Zrínyinek egy eddig ismeretlen arcképe, amely Markó tulajdonában van; a kereten olvasható német vers — két strófa — azért érdemel figyelmet, mert még Zrínyi életében a költőt dicsőítő, eddig ismeretlen költemény; szerzője, Quirinus Moscherosch hanaui lelkész, valószínűleg a *Philander von Sittewalt* híres szerzőjének a fia.

GÁLOS REZSŐ.

Brisits Frigyes: A XIX. század első fele. (A magyar irodalom története, V-ik kötet.) Budapest, Szent István Társulat, 1939. 8-r. 380 l.

Amikor Alszeghy Zsolt szerkesztésében megindult ez a sorozat, amelynek kimondott célja az volt, hogy katolikus szellemű irodalomtörténetet adjon az érdeklődők kezébe, sokan kételkedve fogadták a vállalkozás lehetőségét. Brisits most megjelent kötete nemcsak azért oszlat el minden kétséget, mert a kötet majdnem egyharmad részében a XIX. század első felének katolikus irodalmi próbálkozásait foglalkozik, hanem egész ismert irodalmi felfogása és írói egyénisége levezethető a katolikus világnézetből.

Brisits könyve tulajdonképpen lényege szerint szellemtörténet. Szellemi értékeket keres minden korban, a klasszicizmustól a romantikáig, azaz az új stílus, a népiesség, realizmus kezdetéig, és minden írói egyéniségben. Mindezt megelőzi a XVIII. század történelmének néhány mozzanata (Bessenyei, deákosok), ezek készítik elő Kazinczy klasszicizmusát. Jó szemmel látja

¹ Kissé különös, «hogy egy, a XVIII. század végén Debrecenben élt Varjas János nevű tanár»-nak emlegeti a hírhedt versszerzőt.

meg a magyar irodalom különválását az addig kizárólagosan uralkodó vallásos műveltségtől. Nehéz kiválasztani Kazinczy-jellemképéből a legszembetűnőbb vonásokat. De azért említsük meg, hogy Brisits hangsúlyozza először Kazinczy elsőségét a világnézet-alkotásban a magyar irodalom folyamán: ez is hozzátartozik a klasszikus írók arcához.

A nyelvújítás harcának ismertetése után a romantikus ízlés hódítását ismerteti. Brisits irodalmi romantikánk leglényegesebb vonásának a nemzeti mult felidézését tartja — ebben látja az ellentétet a klasszicizmussal, amely inkább racionális, elképzelt rend felé törekszik. Az a fejezet, amelyben Vörösmarty Mihállyal foglalkozik, *A romantikus egész magyar* címet kapta. Ebből is látszik, hogy a korszak legkülönb alakjának Vörösmartyt tartja. Ha a könyv elolvasása után visszagondolunk erre a fejezetre, talán itt zeng legszebben Brisits stílusa, de érdekes, hogy aránylag itt legkevesebb meglepőek gondolatai. Lehet, hogy Vörösmarty lelkének gazdagsága zavarta meg. Végeredményben Vörösmartyról Brisitsből többet vártunk, hisszük, hogy meg is kapjuk. (Közben akad egy-egy szép részlet, ilyen p. o. a *Szózat* elemzése.)

A könyv harmadik részének legkiemelkedőbb alakja Petőfi. Találó, amit optimizmusáról, korlátlan életörömről, minden problémát megoldó rajongásáról ír.

Brisits könyve hosszú évek sok tanulmányának, részletekbe elmélyedő munkájának eredménye. Meglepő például, hogy milyen alaposan ismeri Kazinczy levelezését. Úgyiszlóvan egyetlen már olvasott idézetet sem talál meg az olvasó ebben a könyvben, de cserébe kap néhány újat, s ezek mindig meglepőek, érdekesek. Vörösmarty után az idézetek, sajnos, ritkulnak.

A szerző nagy műveltsége és finom ízlése filozófiai érdeklődéssel párosul, s ez teszi különösen alkalmassá ilyen szellemtörténeti összefoglalásra. Módszere körülbelül az, hogy egyetlen gondolatban iparkodik megfogalmazni a korok és egyéniségek lényegét. Néha ezt a középponti gondolatot végigvezeti az író minden jellemvonásán, néha azonban homályos marad egy-egy részlet összefüggése a maggal. Sikertült ilyen szempontból Petőfi jellemzése, kevésbbé Kazinczyé vagy Kölcseyé.

A katolicizmus és az irodalomtörténet összefüggését a szerző a legkényesebb felfogás számára is mintaszerűen oldja meg. Az irodalomtörténetben katolicizmusa ott nyilvánul meg, hogy állandóan érdeklődik legmagasabb lelki és erkölcsi értékek iránt. Amikor különleges katolikus irodalomról beszél, a hasonló meggyőződés nem szállíttatja le vele a kritika mértékét hanem ugyanolyan szigorúan bírál, mint a többi fejezetben a legnagyobbakat. Rokonszenvét ezek iránt a kísérletek iránt nem titkolja el, de épen ez a nyíltság a természetes.

Külön kell megemlékeznünk Brisits egyik legegényibb tulajdonáról, stílusáról. Minden mondatán látszik, hogy számára az írás nem mindennapi kenyér, hanem ünnep. Valamilyen felhevült lelkiállapot vezetheti tollát, amely sokszor remek szónoki fordulatokat, költői képeket, máskor nehezen érthető mondatokat ad tollára. Ritkán olvas az ember olyan költői sorokat, amilyenekkel Vörösmarty fiatalságáról beszél: «Nevelői szobájába visszavonulva, belső érzékenységtől izgatva magasabb, egyetemesebb kilátással tekintett ki magából. Ha úgy visszagondolunk száz évre, hány ilyen kis

szobája, hány ilyen látomásos ablaka volt ekkor a magyar literatúrának! Milyen csalódottan, esüggedten és diszharmonikusan tekintett ki magára borulása esti árnyékaitól bevont niklai ablakán Berzsenyi! Milyen kínba kerülhetett Csekén Kölcseynek magagyűző érzékenységgel, eszményiségének másvilági fényt tükröző ablakán keresztül nézni azt a magyarságot, amely már névben él csak, többé nincs jelen! Mennyi illuzió világított abból az ablakból, amelyből Kisfaludy Sándor a balatoni hegyeken a magyar nemesség regéinek aranyló időit látta felgyulladni! Mennyi hevülő és hevítő rajonzás égett Széphalom ablakaiban, amelyekből Kazinczy egy új magyar kelet virradó világosságát lövelte ki az elmaradt magyar szellemi életre. Volt-e valaki, aki arra gondolt, hogy miközben e kis magyar ablakokban, az irodalom elhalkuló mécsese mellett virrasztott s virradott meg a nemzeti öntudat, itt, ezen a csendes bürzsönyi pusztán, hasonlóan a természet rejtett, ősi erőihez, melyekről soká senki sem tud, egy újfajta géniusz készül, aki majd a vak magyar mélységeket felveri szavával?"

Ezekből a sorokból is látszik, hogy itt az adatait közölni vágyó tudós küszködik a költő nagyszerű látomásával. A látomás sodró ereje nagy, de az értelem mégis biztos kézzel helyezi el megfelelő helyen a szükséges irodalomtörténeti közléseket: az egyensúly tehát megvan. Azonban találunk Brisits könyvében olyan mondatokat is, amelyeket csak a költő képzelete idéz fel, és amelyekben az összesűrített kép csak többszöri olvasás után engedi megérteni a benne rejlő gondolatot: «Vörösmarty összeomlásában úgy hat, mint a maga lenyugvó napsugarait a halál koszorújaként homlokára tűző s elbukó magyar Apolló.»

Azonban nem szabad így befejeznünk bírálatot Brisits könyvéről. Nagy gondnal, sok munkával és szeretettel készült gondolatébresztő összefoglalás ez — kétségkívül a sorozat egyik legsikerültebb része marad.

FÁBIÁN ISTVÁN

Doktori értekezések 1937—38-ban.

6. *Vajda Ilona: Batsányi János és Baumberg Gabriella*. I. r. 1799—1809. Budapest, 1938. 8-r. 124 l.

Batsányinak és feleségének, az ünnepeelt bécsi költőnőnek levelezését az osztrák belügyminisztérium levéltárában először Horánszky Lajos kutatta föl. *Bacsányi János és kora* c. 1907-ben megjelent munkájában, amely különösen a Napoleon-féle kiáltvány dolgában tisztázta Batsányi szerepét, e levelekből is sok részletet közölt magyar fordításban. Vajda Ilona doktori értekezése tehát ahhoz, amit Batsányiról tudtunk, kevés újat tárhat föl. Az érzelmes korra jellemző, irodalmi szépségre törekvő, egészen szubjektív levelek, szerelmi áradozások, egyébként is inkább stílusukkal, mint tartalmukkal érdekesek. Vajda Ilona a levelek előtt, amelyeket most rendre, betűhíven közöl, ismerteti azok rövid tartalmát; a bevezetésben Pichler Karolinának és Gabriellának barátságát világítja meg új színekkel és rámutat, hogy a szabadkőműveseknek jelentékeny részük volt Batsányi pályájának alakulásában. A befejező rész Batsányinak és Ilosvay Krisztinának — Kazinczy «Tini»-jének — szerelmét mondja el Kazinczy levelezése alapján.

7. *Janovszky Antal: Horatius hatása a magyar költészetre és magyar fordítói.* Budapest, a szerző kiadása, év n. (1938), 8-r. 58 l.

Horatiusnak költészetünkre gyakorolt hatását egyetemességében máig sem foglalta össze áttekinthetően senki. Egy-egy költőnk «horatianizmusáról» sok dolgozat szól; Janovszky doktori értekezése szerény célkitűzéssel ezeknek eredményeit veszi számba és törekvő munkával csoportosítja a fordításokat, az átdolgozásokat és Horatius hatását a deákosokra, megmutatja néhány példával Horatius eszméinek nyomait költészetünkben. Mindez azonban csak felsorolásszerű, komolyabb követelést nem elégíthet ki. Nagyon hiányos a dolgozat, s magyar költőink szerint rendezve sem mélyed el a hatás vizsgálatában: néhány párhuzam önmagában nem mond semmit. Nem esik szó XVIII. századi több hozzátérhető kéziratos fordításról, a szerző nem ismeri Kresznerics Ferenc fordításait (a nevét sem olvassuk), nem beszél arról a feltűnő hatásról, amely Vörösmarty ifjúkori költeményein érzik, a modern fordítások sorát pedig az 1917. évvel befejezi. (Körös Endre szép áttünetesei 1934-ben jelentek meg.) Naiv dolog azt mondani, hogy Ráday Gedeonnál «Horatius költészetének csak futó ismerete érzik», vagy hogy Csengery János «mennyire ismeri a nyelvet, melyből fordít.»

8. *Gács B. Emilián: Szoszna Demeter György kéziratos énekeskönyve 1714—1715.* Pannonhalmi, 1938. 8-r. 109 l.

Szoszna Demeter énekeskönyvéről eddig csak futólagos ismereteink voltak. Zoltvány Irén érdemlegesebb ismertetése a bencés-rend történetében az énekek pontos jegyzékét közölte ugyan, de hangsúlyozta egy behatóbb tanulmányozás szükségességét. Igaza volt. Kisszámú kat. énekeskönyvünk között ez a leggazdagabb, legterjedelmesebb, majd 900 lapon több mint 400 magyar ének van benne. Gács Emilián tehát érdemes tárgyat választott; feladatának derekasan meg is felelt, alapos és teljes munkát végzett. Az énekeskönyv szerkesztőjének személye — nem az ő hibájából — továbbra is homályban marad ugyan — csak annyi bizonyos, hogy Szoszna 1714—15-ben Pannonhalmán élt, de nem tudni, bencés volt-e, vagy a rendnek talán világi orgonistája, füljegyzés róla nincs — munkájának értékét azonban ez nem csökkenti. Gács dolgozata pontosan megállapítja az énekek forrásait (részben protestáns énekeskönyvekből is), felsorolja azokat, amelyek ismeretlen forrásokból kerültek a gyűjteménybe, végül megállapítja a kötetnek sajátos, olyan anyagát, amely részben csak itt és utóbb sem található sehol másutt. Érdekes, hogy a megjelölhető fordítóknak alig több mint fele katolikus. Irodalomtörténeti szempontból legnevezetesebb fejezete a *Boldogasszony anyánk* kezdetű régi ének változataival foglalkozik, amelyeknek legelső előfordulása a Szoszna-kéziraté. Gács valószínűvé teszi, hogy a szép költemény Pannonhalmán 1710—1734, de valószínűleg 1710—1720 között készült és Lancsics Bonifác bencés alkotása. A dicséretreméltó doktori értekezés függeléke közli annak a 22 éneknek szövegét, amely csak Szoszna kéziratában, vagy nála először fordul elő.

9. *Faggyas Jolán: Vörösmarty pesszimizmusa.* Pécs, a szerző kiadása, 1938. 8-r. 41 l.

Vörösmarty költészetének mélyebb megértéséhez tartozik pesszimizmusának ismerete. Lelki adottsága volt ez a világnézet s ennek pszichológiai alaku-

lását keresi ez az alapos és szépen megírt doktori értekezés. A pesszimistában tudatos az emberben élő ellentét: Vörösmartyban egy szűk életkörre szorított én a végtelenség vágyával birkozik, egy belső, önelégületlen nyugtalanság az örök harmonia keresésével. Vele született hajlamát a korhangulat, szerelme, a haza sorsa egyformán sodorják a sötétenlátó világnézet felé, erősíti a szentimentális és romantikus irodalmi áramlatokkal való találkozása, majd az ossianizmus, mígnem 1827 körül kiérlelődik az: a *Csongor és Tünde* részletei után születik a *Két szomszédvár*, majd a drámák véres és keserű, majdnem szörnyű hangulata. Ekkoriban már s ettől fogva egész életfilozófiája pesszimista. Csak rövid enyhület házaseletének boldogsága s talán Széchenyi alkotásai öntik lelkébe a »tehetetlen kor« mulásának reményét. Mintha a mindig szubjektív érzelem feloldódnék, mikor a nemzeti kollektívumba merül, a *Szózatban*, majd a *Főti dalban* már csak lehetőség a »nagyszerű halál«, már az is lehet, hogy »leküzdjük Észak rémes árnyait,« de az *Emberekben*, az *Előszóban* a rövid pihenésre jutott érzés ismét viharosan »lborul (*Nincsen remény...*) s a *Vén cigány* egy összeomlott ország és egy összeroppanó lélek keserű víziója. A vágyott örökkévalóságot már csak a teljes pusztulásban tudta látni, azon a »kietlen tájon«, amelyen káprázatos tündérajátékában az Éj hirdeti, hogy nincsen más, csak a sötétség és a semmi. Ezt a lélek-tani átalakulást Faggyas dolgozata Vörösmarty irodalmi alkotásain át lépésről-lépésre mutatja meg. Komoly dolgozatának szép stílusát külön meg kell dicsérnünk.

KEREKES EMIL.

»Legjobb magyar költők« műfordításai.

Az IK. ezévi első füzeté ismertette *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban* c. könyvem, idézi a következő mondatomat: »A nyugat világa talán még Kazinczy idejében sem tört be olyan elemi erővel a magyar szellemi életbe, mint a század végén. Legjobb íróink a világirodalom klasszikus alkotásaiba mélyedtek el és eredeti munkák helyett, fordításokat adtak.« Ehhez a mondathoz a szerkesztő csillag alatt a következő megjegyzést fűzi: »Kik voltak ezek a fordításokba merült, legjobb íróink? Talán Jókai, Mikszáth, Herczeg, Gárdonyi és Justh Zsigmond? Vagy Vajda János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Bartók Lajos? Esetleg Kozma Andor és Szabolcska Mihály? Vagy Kiss József és Palágyi Lajos?« E kérdés és ez a tisztes névsor egy napilapban talán megévesztőleg hatna, de nem hiszem, hogy egy tudományos irodalomtörténeti folyóirat olvasóiban az én állításom helyessége felől (amelyet könyvemben példákkal is alátámasztok) kétségeket ébreszthetne. Magyar olvasó előtt azt is felesleges magyaráznom, hogy a »legjobb íróink« kifejezés nem kirekesztő, hanem partitív értelmű. Mivel azonban a kérdés hozzám van intézve és a szerkesztő úr nyilván felvilágosítást vár, sietek azt készséggel megadni.¹

¹ Könyvem visszhangjával — tisztán elvi szempontból — egy legközelebb megjelenő tanulmányomban részletesen fogok foglalkozni. A szerkesztő úr iránti tiszteletem késztet arra, hogy az általa felvetett kérdésre — noha az könyvem érdemében nem érinti — itt külön válaszoljak.

1863—1883-ban jelenteti meg a Kisfaludy-Társaság 12 kötetben a teljes Molière-t. A fordítók Arany László, Berczik Árpád, Csiky Gergely, Györy Vilmos, Lévy József, Szász Károly és Váradi Antal. 1868—1876-ban jelenik meg ugyancsak a Kisf.-T. gondozásában a teljes magyar Shakespeare 19 kötetben. A fordítók közt a századvégi magyar irodalom legértékesebb nevei szerepelnek. Ez csak két kiemelkedő példa a sok közül. Szász Károlyt bizonyára felesleges külön is említenem, a *Nibelungenlied*, Dante, stb., stb. fordítója erre nem szorul rá. Köztudomású az is, hogy Lévy József fordította magyarra Burnst, Kozma Andor Goethe *Faustját*, Ábrányi Emil Byron *Don Juanját* és *Manfrédjét*. Csiky Gergelynek köszönhetjük a magyar Sophoklest és Plautust, Arany Jánosnak Aristophanest. Györy Vilmos Calderont és Cervantest ültette át, Baksay Sándor Homerost, Endrődi Sándor Heinet tolmácsolta, Rákosi Jenő pedig — Arany Lászlóval együtt — tevékeny részt vett a Shakespeare-fordításban. Íme az én névsorom (amely nem tart igényt teljességre): Arany János, Szász Károly, Lévy József, Baksay Sándor, Györy Vilmos, Ábrányi Emil, Rákosi Jenő, Berczik Árpád, Várady Antal, Arany László, Csiky Gergely, Kozma Andor, Endrődi Sándor. A névsor díszessége, a fordított művek száma és minősége olyan nagyszabású műfordítói tevékenységről tanúskodik, amilyennek sem azelőtt nem volt, sem azóta nincs párja irodalmunkban. Többen a felsoroltak közül saját műzsájuk elhalkulásával főleg a fordításnak éltek, mint Szász Károly, Arany László, Györy Vilmos, mások éveken át pihentették lantjukat és közben elmélyedtek a külföldi klasszikusokba, mint a legnagyobb: Arany János, de a többiek közül is nem egynéhány, mint Lévy, Ábrányi, Rákosi, Baksay. Vajon mindezeket a költőket a szerkesztő úr nem sorolja «legjobbjaink» közé? Alig hinném. De hát akkor — kérдем most már én — mire való volt a kérdés, mire való a gúny?

FARKAS GYULA.

Farkas Gyula okfejtése engem nem győzött meg a «századvég» legjobb költőinek kérdésében, sőt ha lett volna kétségem, nem értettem-e esetleg félre szavait, akkor ez a válasz minden aggodalmamat eloszlatta volna. A vita eldöntését nyugodtan rábízom az olvasókra: Farkas Gyula közli szöszerint a kérdésemet, megadja rá a feleletet — állapítsa meg mindenki, melyikünknek van igaza.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1938-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Második közlemény.)

II. Egyes írók.

Ábrányi Kornél, ifj. *Rejtő Márta*. Ifj. Ábrányi Kornél, az ember és az író. 50 l. — Ism. Solt Andor. IK. 308. l. — Keresztury Dezső. EPhK. 245—246. l.

Takács József. Ifj. Ábrányi Kornél élete és szépirodalmi munkássága. 109 l. — Ism. Solt Andor, IK. 308. l. — Keresztury Dezső. EPhK. 245—246 l.

Farkas Imre. Ifj. Ábrányi Kornél emléke. P. Hirl. 56. sz. — *Gergely István*. Nemz. Ujs. 56. sz. — P. Napló. 57. sz. — Bp. Hirl. 57. sz. — M. Hirl. 56. sz. — Uj Nemz. 56. sz. — P. Lloyd. 56. reggeli sz.

Ady Endre. *Ady Mariska*, L. Ady édesanyja. Erd. Múz. 2. sz.

Bucsics Gyula. Ady élete, világa és művészete. Zalaegerszeg. 32 l. — Ism. K. F. Keresk. Szakokt. 46. k. 73. l.

Dénes Sándor. A szatmári katolikus temetőben nyugsznak Ady nagyszülei. Literatura. 381—382. l.

Földessy Gyula. Ady értékelése az Uj versek megjelenésétől máig. Kelet Népe. 314—329.; 415—428. l.

U. az. Jegyzetek Ady egy motívum-csoportjához. Irodört. 25—27. l. *Gosztonyi Lajos*. Ady és akik revideálják. M. Hirl. 142. sz.

U. az. Mária, Ady anyja. Literatura. 21—23. l.

Harsányi Zsolt. Ady legelső verse. P. Hirl. 115. sz.

Hatvany Lajos. Ady s akik utána jöttek. M. Hirl. 1. és 6. sz.

U. az. Ady, Tisza, Szekfű vagy a megtévesztés tudománya. Szociálizmus. 15—29. l.

Karinthy Frigyes. Utóhang az Ady-revizióhoz. Toll. 209—211. l.

Kázmér Ernő. Ady szerb barátja és fordítója. (Todor Manojlovics.) Kalangya. 409—416. l.

U. az. A holnapos évek Várada. Bp. Hirl. 204. sz.

Ifj. Kubán Endre. Ismeretlen Ady-vers a Bánságban. M. Hirl. 18. sz.

Mártonvölgyi László. Ady Endre a Tátrában. . . M. Hirl. 29. sz.

Osváth Tibor. Ady Endre és Goga Octavian, a csucsai kastély két gazdája. Esti Ujs. 15. sz.

Schöpfán Aladár. Ady Endre a Vasárnapi Ujságban. Tükör. 602—603. l. **S. O.** Ismeretlen Ady vers. Irodört. 93. l.

Somogyi Mária. Ady miszticizmusa. Literatura. 383—386. l.

U. az. A profétás Ady. Literatura. 401—404. l.

Tóth Béla. Ady után — Ady nyomában. Debreceni Szemle. 32—34. l.

Vajda János, ifj. Ady a mérlegen. Literatura. 357—359. l.

Léda siremléke. P. Napló. 187. sz.

Ady Lajos. *Alvinczy Géza*. Mozaikcserepek Ady Lajosról. M. Protestánsok Lapja. 61—62. l.

Ágoston Julián. Fekete remeteségem. (Versek.) — Ism. Horváth Richárd. Korunk Szava. 663—664. l. — H. Z. Nemz. Ujs. 276. sz. — Harsányi Lajos. Nemz. Ujs. 281. sz.

Amade Antal. *K. I.* Amade Antal. Diárium. 47. l.

Amade László. *Gálos Rezső.* Báró Amade László. Pécs. 226 l. — Ism. Clauser Mihály. Irodört. 30—31. l. — Kósa János. Nyugat. I. 70—72. l. — Alszegehy Zsolt. EPhK. 414—415. l.

Ambrus Zoltán. *Alföldi.* Egy bársonyszék körül. Napk. I. 183. l.

Fallenbüchlné Ambrus Gizella. Ambrus Zoltán védelmében. P. Napló. 266. sz. — Tamás Viktor válasza. U. ott. 268. sz. — Ambrus Gizella viszontválasza. U. o. 269. sz.

Kárpáti Aurél. Ambrus Zoltán. P. Napló. 47. sz.

Andai Ernő. Harang és kalapács. (Színj. 3 fv.) Nemzeti Színház, 1938. III. 11. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 244. l. — Rédey Tivadar. Napk. 273—274. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 220—221. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 187—188. l. — (B. L.) Élet. 568. l. — Keresztury Dezső. Korunk Szava. 261. l. — Forcher Irma. M. Protestánsok Lapja. 60—61. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 313—314. l. és Tükör. 300—301. l. — Zsigray Julianna. Uj Idők. I. 414. l.

Angyal Dávid. Történeti tanulmányai. 555 l. — Ism. H. M. Irodört. 188—189. l.

Jóó Tibor. Az eleven múlt idézése. Bp. Hirl. 6. sz.

Kozocsa Sándor. Angyal Dávid irodalmi munkássága. 30 l.

(K. S.) Angyal Dávid. Irodört. 41. l.

Antal Zoltán. Papkéve. (Versek.) — Ism. Diárium. 87. l.

Ányos Pál. *Mártonvölgyi László.* Ahol Ányos Pál leghíresebb verseit írta... M. Hirl. 24. sz.

May István. Ányos Pál egy költeményének forrása és ismeretlen levele. IK. 77—78. l.

Áprily Lajos. *Melich János* üdvözlő beszéde Áprily Lajos l.-taghoz. Akad. Ért. 113—116. l.

Aradi Szabó István. —ly —ó. Aradi Szabó István. M. Protestánsok Lapja. 174. l.

Aradi Zsolt. Ég a rács mögött. (Regény.) 342 l. — Ism. Galambos Gruber Ferenc. Kat. Szemle. 565. l. — (i.) Uj Magyarság vas. mell. VI. 5. sz. — (K—ly.) P. Napló. 137. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 131. sz. — ó. Függelenség. 120. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 40—41. l. — Erdősi Károly. Élet. 1094. l. — Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 123. l. — Ijjas Antal. Vigilia 574—576. l. — K. I. Uj Magazin. 13. sz. — Konecz Károly. Napk. II. 192—194. l. — (B.) Bp. Hirl. 120. sz. — V. Sz. P. Lloyd. 165. reggeli sz. — Ujs. 115. sz.

Aranka György. *Jancsó Elemér.* Aranka György ismeretlen levele gr. Bánffy Györgyhöz, Erdély kormányzójához. IK. 66—67. l.

Arany János. 1. Toldin Ehtoo. Ford. Otto Mannineu. — Ism. Faragó József. Nyugat. I. 307—309. l. — 2. Összes prózai művei. 2212 l. — Ism. (G. A.) M. Hirl. 131. sz.

Bognár Gyula. A nyelvészkedő Arany. Tükör. 703—705. l.

Bresztovszky Ede. Arany János. Népszava. 130. sz.

Castano-Köszeghy Marianne. Arany János Karlsbadban. M. Lapok. (Nagyvárad.) 213. sz.

Császár Elemér. Arany János. Diárium. 189—191. l.

U. az. Arany János. 160 l.

U. az. Arany és Petőfi. M. Kultúrszemle. 5—6. sz.

Gombos Gyula. Arany helyett Révai! M. Ut. 47. sz.

Halász Gábor. Világfürdők és világirodalom. Tükör. 128—132. l.

Illés Endre. Az ismeretlen Arany. Uj Magyarság vas. mell. VI. 5. sz.

Kardos Albert. Arany János két ismeretlen levele. IK. 55—56. l.

Keresztury Dezső. Arany János. 80 l. Ism. Barta János. Prot. Szemle. 87—90. l.

U. az. Ein lebendiger Klassiker. P. Lloyd. 140. reggeli sz.

Kozocsa Sándor. Arany János ismeretlen verse. Diárium. 8—11. l. — K. N. L. támadása. Szép Szó. VI. k. 414—415. l.

Lengyel Ernő. Az életnagyságu Arany. P. Napló. 127. sz.

- Marik Ernő.* Aktuális idézetek Arany János költeményeiből. Nemz. Ujs. 210. sz.
- Molnár József.* Petőfi és Arany a nép ajkán. Debr. Szemle. 163. l.
- Németh Sári.* Arany János kiadatlan levele Kolbenheyer Mórhoz. IK. 73—74. l.
- (p.) Arany. Bp. Hirl. 120. sz.
- Radó Antal.* Buda Halála angolul. Bp. Szemle. 249. k. 246—248. l.
- Radó Éva.* Arany János költészetének nőalakjai. P. Napló. 23. sz.
- Schöppflin Aladár.* Arany János és kiadói. Tükör. 86—89. l.
- Supka Géza.* Atki Tóni esete Arany János tanár ural. M. Hirl. 103. sz.
- Szabó Magda.* Rozgonyi Piroska alakja a Toldi szerelmében. M. Asszony. 316—320. l.
- Szántó Lőrinc.* Arany János Toldijának iskolai tárgyalása. A szegedi áll. polg. isk. tanárképző főisk. gyak. isk. ért. 3—20. l.
- Vajthó László.* Reviczky és Arany. Bp. Szemle. 251. k. 157—178. l.
- U. az.* Reviczky Gyula levele Arany Jánoshoz és 21 mulatóba küldött verse. IK. 177—182. l.
- Voinovich Géza.* Arany János életrajza. 3. k. 1860—1882. 352 l. — Ism. Szinnyi Ferenc. IK. 298—302. l. — K. M. Nemz. Ujs. 199. sz. — Császár Elemér. Koszoru. V. k. 35—36. l. — U. o. 53. l. — Kozocsa Sándor. Irodört. 182—184. l. — Várdai Béla. Kat. Szemle. 678—679. l. — Elek Oszkár. Orsz. Középisk. Tanárégyes. Közl. 72. k. 125—127. l. — (sz.) P. Hirl. 159. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 35—36. sz. — Rubinyi Mózes. Keresk. Szakokt. 46. k. 71—72. l. — Karl Sebestyén. P. Lloyd. 194. reggeli sz. — G. M. Lapok. (Nagyvárad.) 207. sz. — Fábrián István. Napk. 351—353. l.
- Arany János emlékvacsora. Koszoru. IV. 124. l.
- Az új Arany-kiadás. Tükör. 462—463. l.
- Arató András.* Türelmes vallomás. (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Bóka László. Ország Útja. 350—351. l. — Szabó István. Pásztorút. 247—248. l. — Kovács Katona Jenő. Korunk. 287—288. l. — Zalai Fodor Gyula. Napk. II. 200—202. l. — Bálteky László. M. Lapok. 273. sz.
- Ásguthy Erzsébet.* Most én táncolok a kötélén. (Versek.) 156 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 243. l.
- Ld. *Símor Miklós.*
- Aszlányi Károly.* 1. Amerikai komédia. (Komédia.) Belvárosi Színház. 1938. II. 9. — Ism. Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 124—125. l. — Schöppflin Aladár. Nyugat. I. 240. l. és Tükör. 227—228. l. — Possonyi László. Vigilia. 158—160. l. — 2. Brentford rendet csinál. (Regény.) — Ism. (—m—) P. Napló. 125. sz. — 3. A gazdag ember. (Regény.) 304 l. — Ism. Literatur. 189. l. — Tábori Terka. Új Magazin. 15. sz. — M. Hirl. 126. sz.
- Baráth Ferenc.* Aszlányi és Karinthy. P. Napló. 258. sz.
- Aszlányi Károly halálára. Bp. Hirl. 280. sz.
- Aszlányi Károly. Új Idők. II. 1013. l.
- Asztalos Miklós.* Farkaskaland. (Tört. színmű 3 fv.) Nemzeti Színház. 1938. IX. 10. — Ism. Máthé M. Lajos. M. Kultúra. II. 156—157. l. — B. L. Élet. 1664—1666. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 628—629. l. — Keresztúry Dezső. Korunk Szava. 598. l. — Schöppflin Aladár. Nyugat. II. 297—298. l. — Rédey Tivadar. Napk. II. 273—274. l. — Ebeczki György. Új Idők. II. 460. l.
- Azáry Emil.* Kiáltások a mélyvizek parján. (Versek.) — Ism. sz. s. Nép-szava. 121. sz.
- Babits Mihály.* Összes novellái. — Ism. (—y.) P. Napló. 128. sz. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 159. reggeli sz.
- Barta János.* Magyar líra — magyar verskritika. Esztétikai Szemle. 57—64. l.
- Gyergyai Albert.* Írás és olvasás. Nyugat. I. 447—452. l.
- Halász Gábor.* Babits, az esszéíró. Nyugat. I. 226—230. l.
- Illés Endre.* Babits Mihály, a novellaíró. Nyugat. II. 125—128. l.
- U. az.* Babits Mihály két regényéről. Nyugat. I. 33—34. l.

- Illyés Gyula.* Babits szerepe. Nyugat. I. 171—174. l.
Keresztury Dezső. Babits Mihály összes versei. M. Szemle. 32. k. 271—274. l.
Kovács László. Babits Mihály, a költő. Pásztortűz. 4—5. l.
Schöppflin Aladár. Babits Mihály hitvallása. Nyugat. I. 482. l.
Somogyi Antal. Hozzászólás a Babits-sorokhoz. Vigilia. 818. l.
Szemlér Ferenc I. Babits összegyűjtött művei. Láthatár 21—27. l.
U. az. Babits verseiről. Nyugat. I. 140—145. l.
Thurzó, Gabriel. Babits und der neue ungarische Essay. P. Lloyd. 66. reggeli sz.
 Babits Mihályt megoperálták. — (ry—li.) Magyarország. 33. sz. — M. Hirl. 33. sz.
 A kitiltott Babits. Népszava. 51. sz.
Bajor Gizi. *Hunyady Sándor.* Bajor Gizi mint rendező. Magyarország. 95. sz.
Bajza József. *Császár Elemér* gyászbeszéde Bajza József ravatalánál. Akad. Ért. 131—132. l.
Asztalos Miklós. Bajza József. M. Könyvszemle. 67—70. l. — *Gogolák Lajos.* Ország Útja. 109—116. l. — *G. P.* Irodört. 99—100 l. — *Katona Jenő.* Korunk Szava. 47—48. l. és P. Lloyd. 8. reggeli sz. — Magyarország. 6. sz.
Bakos József. Tenger és sziget. (Versek.) — *Ism. (g.)* Uj. Nemz. 291. sz. (s. g.) Egy szakadár-filológus. Literatura. 396—398. l.
Baksay Sándor. *Schöppflin Aladár.* A hűséges író. Tükör. 456—457. l.
Balassa Imre. Molière. (Regény.) 307 l. — *Ism. Dénes Tibor.* Kat. Szemle. 556—557. l. — S. K. P. Lloyd. 113. reggeli sz. — i. — l. P. Napló. 125. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 25—26. sz. — (ln.) Függetlenség. 147. sz. — Uj Nemz. 117. sz. — Hámos György. Uj Idők. I. 838. l. — (M. I.) Bp. Hirl. 120. sz. — i — s. 8 Órai Ujs. 118. sz. — P. Hirl. 115. sz.
Balassi Bálint. K. I. «Idővel vége szakad.» P. Napló. 148. sz.
Lackóné Kiss Ibolya. Balassa Bálint sírjánál. Ujs. 183. sz.
Nagy Méda. Balassa Bálint. Nemz. Ujs. 264. sz.
vitéz Rózsás József. Balassi Bálint szobrára. Függetlenség. 183. sz.
Szabolcsi Bence. A Balassi- és Himfy-vers történetéhez. IK. 228—233. l.
 szp. á. Balassa. Népszava. 183. sz.
Trencsényi-Waldapfel, Giuseppe. Le fonti Italiane della poesia di Balassi. Roma. 36 l.
Waldapfel József. Balassi, Credulus és az olasz irodalom. 38 l. — *Ism. Literatura.* IV. 15. sz.
 Balassi Bálint. A balassagyarmati áll. gimn. ért. 3—4. l.
Balázs Ferenc. *Maksay Albert.* Balázs Ferenc. Erd. Helikon. 325—340. l.
Balázs Győző. Isten munkatársai. (Versek.) — *Ism. Sáfrán Györgyi.* M. Asszony. 181. l.
Balázs Ignác. G. P. Balázs Ignác. Irodört. 144. l.
Bálint Lajos. A színház titokzatos emberével: a dramaturggal. Literatura. IV. 1. sz.
Balla Boris. A megsebzett. (Regény.) 278 l. — *Ism. Nagy Tamás.* Uj Magyarország. 126. sz. — Konkoly Kálmán. P. Napló 137. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 131. sz. — (ln.) Függetlenség. 126. sz. — *Gogolák Lajos.* Ország Útja. II. 194—195. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 40. l. — Erdősi Károly. Élet. 1094. l. — Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 139. l. — Vigilia. 417—418. l. — i — 6. Uj Nemz. 209. sz. — Tóth Béla. Prot. Szemle. 539—540. l. — M. I. Bp. Hirl. 136. sz. — V. Sz. P. Lloyd. 165. reggeli sz. — Esti Kurir. 246. sz. — Erdős Jenő. Szép Szó. 7. k. 173. l. — Erdős Iván. Ujs. 136. sz.
Balog István. *Raczkó Lajos.* Ludas Matyi shakespearei előadása a tanyavilágban, óriási kasszasikerrel. Magyarország. 26. sz.
Balogh Zoltán. *Kozocsa Sándor.* Balogh Zoltán kiadatlan költeménye. IK. 297. l.
Bán Ferenc. G. P. Bán Ferenc. Irodört. 144. l. — *Schöppflin Aladár.* Nyugat. I. 472. l.

Bánáti Oszkár. Afonya. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. II. 224—225. l.

Bangha Béla. Bangha (mint szerkesztő.) Nemz. Ujs. 42. sz.

Barabás Gyula. Elveszett arcok. (Regény.) 230 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 756. l. — Nógrády Zoltán. M. Kultura. 311. l. — (k—ny.) P. Napló. 218. sz. — M. I. Bp. Hirl. 252. sz. — Illés Endre. Uj Idők. II. 645—646. l. — (h. f.) 8 Órai Ujs. 256. sz. — Uj Nemz. 261. sz. — Ujs. 240. sz. — P. Lloyd. 240. reggeli sz.

Baracsi-Kiss Julia. Sötétben. (Versek.) — Ism. (cl.) P. Lloyd. 160. reggeli sz.

Barát Endre. Szóalj Isten! (Versek.) 62 l. — Ism. (Ákos.) Népszava. 160. sz. — t. P. Lloyd. 165. reggeli sz. — (—nde.) Esti Kurir. 107. sz. — (V. T.) M. Hirl. 120. sz.

Bárd Miklós. *P. Ábrahám Ernő.* Bárd Miklós. 77. l. — Ism. (—ő.) Képes Krón. 27—28. sz. — H. M. Irodört. 188. l. — Kunszery Gyula. Korunk Szava. 359—360. l.

*Zsó*k — Bárd Miklósról. Bp. Hirl. 69. sz.

Bárd Oszkár. Feleki László. (Színmű.) Kolozsvár. 87 l. — Ism. Mihály László. Napk. I. 207—208. l.

Bárdos Artur. (f. i.) Öszinte beszélgetés Bárdos Arturral. P. Napló. 128. sz.

Bartalis János. Világ téerein gázolok. (Versek.) — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 35. reggeli sz. — T. G. Élet. 1390. l. — Ujs. 64. sz.

Vita **Zsigmond.** Bartalis János. Erd. Helikon. 607—613. l.

Bartha József. Hulló lombok. (Versek.) — Ism. Nagy Sándor. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 71. k. 318. l.

Bartóky József. *Agárdi László.* Bartóky József, a meseíró. Bp. kegyes-tanítórend gimn. ért. 19—28. l. — Ism. Nagy Sándor. Irodört. 191—192. l.

Elhunyt tagjaink emlékezete. Koszoru. IV. 249. l.

Bartsay Ábrahám. *Gálos Rezső.* Adat Bartsay Ábrahám haláláról. IK. 57. l.

Batsányi János. *Vajda Ilona.* Batsányi János és Baumberg Gabriella. 124. l. — Ism. Jos. f Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 222. reggeli sz.

Battlay Elsnr Erzsébet. A lélek rejtett világa. (Versek.) Völgyesi Ferenc előszavával. — Ism. Ujs. 240. sz.

Batthyány Alajos. *K. Havas Géza.* Egy nagy magyar író a XVIII. században. Szép Szó. 6. k. 139—148. l.

Beczassy Judit. Mindenért fizetni kell. (Regény.) 276 l. — Ism. P. Hirl. 39. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 1—2. sz.

Békassy Gyöngyi. Tur—An—Ki. (Versek.) — Ism. Kerékgyártó Imre. Élet. 1170. l.

Békeffy Gábor. 1. Megátkozott örökség. (Versek.) — Ism. Esti Ujs. 172. sz. — Marconnay Tibor. Magyarság. 234. sz. — Kunszery Gyula. M. Protestánsok Lapja. 111. l. — (g.) Uj. Nemz. 146. sz. — Magyarság 153. sz. — (k. s.) Diárium. 168. l. — 2. A semmiből indulok. (Versek.) 74 l. — Ism. Bp. Hirl. 75. sz. — Szamosi József. M. Élet. 3. sz.

Benedek Elek. (r.) Benedek Elek levele. Brassói Lapok. 195. sz.

Sántha Alajos. Benedek Elek húsvéti álma a bukovinai magyarok földjén. M. Lapok. 87. sz.

Benedek Elek emlékezete. Brassói Lapok. 184. sz.

Benedekffy Samu. Hívnak a földek. (Versek.) — Ism. Böződi György. Erd. Helikon. 373—374. l. — Szabó István. Páztortűz. 318. l. — (w. gy.) Erd. Szemle. 6. sz. — (Kkj.) Korunk. 714—716. l.

Benes Klára. Háromhetes szerelmek. (Regény.) 229 l. — Ism. Literatura. 53. l.

Beniczky Péter. *Trócsányi Zoltán.* Egy régi verseskönyvről. Bp. Hirl. 18. sz.

Benkő József. *Szabó András.* Benkő József. Erd. Helikon. 106—119. l.

Beöthy Zolt. *Rubinyi, Moses.* Zolt von Beöthy. P. Lloyd. 257. reggeli sz.

Berczeli A. Károly. 1. Július. (Versek.) 701. — *Ism. Kozocsa Sándor. Kat. Szemle.* 755—756. l. — Takáts Gyula. Kelet Népe. 386. l. — Pallós Kornél. M. Kultúra. 349—350. l. — 2. Fekete Mária. (Miszterium 7 képben.) Nemzeti Színház, 1938. X. 29. — *Ism. Szira Béla. Kat. Szemle.* 757—758. l. — Élet. 2017. l. — Keresztury Dezső. Korunk Szava. 659. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 284—285. l. — K. A. M. Ut. 45. sz. — Schöppflin Aladár. Nyugat. II. 449—450. l. — Rédey Tivadar. Napk. 418—419. l. — Könyvalakban: 194 l. — *Ism. László István. Kat. Szemle.* 241. l. — 3. Uram, irgalmazz! (Dráma.) Szeged. — *Ism. Pallós Kornél. M. Kultúra.* II. 91—92. l. — T. L. Bp. Hírl. 147. sz.

Bérczy Károly. *Illés Endre.* Baj Bérczyvel. Tükör. 518—522. l.

Berda József. Emelt fővel. (Versek.) Ujpest. 38 l. — *Ism. G. G. Korunk.* 376—377. l.

Berde Mária. 1. Tüzes kemence. (Regény.) 254 l. — *Ism. Szondy György. Debreceni Szemle.* 44—45. l. — 2. Főtonfótkirály. (Székely népmesék.) Brassó. — *Ism. Csuka Zoltán. Láthatár.* 122—123. l.

Berend Miklósné. 1. Hadiárvák. (Regény.) 280 l. — *Ism. (k. i.) P. Napló.* 125. sz. — Kozocsa Sándor. Diárium. 146. l. — Gombos Gy. M. Ut. 24—25. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 39—40. sz. — (M. i.) Bp. Hírl. 159. sz. — P. Lloyd. 199. reggeli sz. — (r. m.) M. Hírl. 126. sz. — Ujs. 120. sz. — 2. A Piombo-kép. (Regény.) 398 l. — *Ism. (k. i.) P. Napló.* 87. sz. — S. K. P. Lloyd. 91. reggeli sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 120. sz. és Képes Krón. 19—20. sz. — Bp. Hírl. 86. sz. — Orbók Attila. Esti Ujs. 154. sz. — E. K. Élet. 1389. l. — (b. m.) Esti Kurir. 103. sz. — (P. M.) Magyarság. 86. sz. — P. Hírl. 86. sz. — Kozocsa Sándor. Kat. Szemle. 622—623. l. — (r. m.) M. Hírl. 81. sz.

Berényi Dániel. Rianás. (Regény.) — *Ism. M. Jánossy Margit. Napk. I.* 199. l.

Berzeviczy Albert. *Balogh Jenő.* Berzeviczy Albert emlékezete. Bp. Szemle. 248. k. 129—150., 288—304. l.

Ravasz László. Berzeviczy Albert. Bp. Szemle. 248. k. 227—231. l.

Berzsenyi Dániel. 1. Költői művei. Kiadta: Merényi Oszkár. 438 l. — *Ism. Baránszky-Jób László. Keresk. Szakokt.* 45. k. 335—336. l. — 2. Verseinek kiadatlan összevegei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta: Merényi Oszkár. XVI. 91 l. — *Ism. A. Zs. Irodört.* 130—131. l. — Szabó Dávid. IK. 411—412. l. — EPhK. 439. l. — 3. Ismeretlen és kiadatlan levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta: Merényi Oszkár. 121 l. — *Ism. Solt Andor. IK.* 196—197. l. — A. Zs. Irodört. 130—131. l. — EPhK. 439. l.

Babits Mihály. Berzsenyi és az alkotmány. Nyugat. II. 149. l.

Bárdosi Németh János. A sömjéni költő. Literatura. 25—27. l.

Cser László. Berzsenyi-strófák Vörösmarty ifjúkori versei között. IK. 182—183. l.

Merényi Oszkár. Berzsenyi Dániel. Kaposvár. 240 l. — *Ism. Karsó Géza. Irodört.* 184—185. l. — Keresztury Dezső. IK. 410—411. l.

Németh László. Berzsenyi. 114 l. — *Ism. Gy. E. Irodört.* 128—129. l. — Móricz Zsigmond. P. Napló. 121. sz. — (G. L.) M. Nemzet. 15. sz. — Vajda Ernő. Kelet Népe. 371—373. l. — Petróczi István. Műhely. 81—83. l. — Bóka László. Ország Utja. II. 198. l. — Vita Zsigmond. Erd. Helikon. 620—622. l. — Gálos Rezső. IK. 408—410. l. — Fűsi József. Korunk Szava. 431. l. — Simon Árkád. M. Kultúra. 315—316. l. — P. B. M. Ut. 26—27. sz. — Fejtő Ferenc. Szép Szó. 7. k. 14—16. l. — Brestovszky Ede. Népszava. 211. sz. — Tükör. 463—464. l. — (D.) Bp. Hírl. 147. sz. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 199. reggeli sz. — Ujs. 120. sz.

U. az. Sopron ellenében. Tükör. 266—272. l.

Radnay György. Jegyzetek Berzsenyiről. Napk. 296—300. l.

Szabó Miklós. Berzsenyi Dániel levele Tatay Jánoshoz. IK. 71—72. l.

Turóczi-Trostler, Josef. Der Dichter Berzsenyi in unserer Zeit. P. Lloyd. 199. reggeli sz.

Berzsenyi Dániel születési és halálozási adatainak hitelessége. Magyarság. 43. sz.

Bessenyei György. *Aradvári Béla.* Romantikus Bessenyei-keresők és regemondók Szabolcsban. Szabolcsi Szemle. 73—79. l.

Belohorszky Ferenc. Bessenyei és Kölcsey. Szabolcsi Szemle. 84—88. l.

U. az. Bessenyei kultusz Nyíregyházán. Szabolcsi Szemle. 79—82. l.

Eckhardt Sándor. Bessenyei és a francia gondolat. Szabolcsi Szemle. 103—115. l.

Gulyás József. Bethlen Miklós és Bessenyei György kéziratai a sáros-pataki könyvtárban. IK. 186—187. l.

Hankiss János. Bessenyei és a magyar élettípus. Irod. tört. 67—70. l.

Korompay Károly. Bessenyei szobránál. Szabolcsi Szemle. 199—202. l.

Pásztohy Artúr. Bessenyei szelleméhez. Szabolcsi Szemle. 203—204. l.

Szabadi Béla. Protestáns örökség Bessenyei György írásában. Prot. Szemle. 506—509. l.

Bethlen Farkas. *Svéda Pál.* Bethlen Farkas históriája 1526—1571. Pécs. 62 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 306—307. l.

Bethlen Margit. 1. A kisasszony. (Regény.) 284 l. — Ism. M. T. M. M. Női Szemle. 148. l. — 2. Fehér lapon fekete képek. (Elbeszélések.) 160 l.

— Ism. (y.) Ung. Jahrb. 18. k. 64—65. l. — 3. Morzsák. (Apró írások.) — Ism. (—u.) Est. 284. sz. — (i. a.) Magyarország. 296. sz.

Bethlen Miklós. *Csabai István.* Bethlen Miklós útja. Ország Útja II. 129—135. l.

Gulyás József. Bethlen Miklós és Bessenyei György kéziratai a sáros-pataki könyvtárban. IK. 186—187. l.

Bezerédj Amália. *Schöpplin Aladár.* Flóri könyve. Tükör. 212—213. l.

Szondy György. Bezerédj Amália. Debrecen, 20 l. — Ism. Kn. Irod. tört. 75—76. l. — Éber János. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 72. k. 83—84. l.

Bibó Lajos. 1. Anna tekintetes ur. (Regény.) 214 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Diarium. 22—23. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 1—2. sz. — df. Bp. Szemle. 250. k. 113—116. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 279—280. l. — Bresztovszky Ede. Népszava. 75. sz. — Varjas Béla. M. Kultúra. I. 127. l. — (—g.) Élet. 54. l. — Cs. M. Kat. Szemle. 690. l. — Királyi Pál.

Korunk Szava. 151—152. l. — (s. m.) Napk. I. 55. l. — Kádár Erzsébet. Nyugat. I. 231—232. l. — Tükör. 68. l. — 2. A gyerekek. (Regény.) 288 l. — Ism. Illés Endre. Új Magyarság. vas. mell. VI. 5. sz. — (dt.) Függetlenség.

120. sz. — Király László. M. Kultúra. 190. l. — Kardos László. Nyugat. II. 221—222. l. — Új Nemz. 139. sz. — Máriáss Imre. Bp. Hirl. 120. sz. — (b. i.) Esti Kurir. 138. sz. — B. A. Magyarság. 136. sz. — Várkonyi Titusz.

M. Hirl. 126. sz. — Ujs. 120. sz. — 3. Eszter. (Dráma.) Nemzeti Színház, 1937. XII. 17. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 49. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 90—91. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. I. 28. l. — B. L.

Élet. 40. l. — Keresztury Dezső. Korunk Szava. 39. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 32. k. 145—146. l. — Rédey Tivadar. Napk. I. 133—134. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 75—76. l.

Bihari Klára versei. — Ism. Sós Endre. Toll. 32. l.

Bihari Mihály. 1. Selyemcukor. (Nóvellák.) Eperjes. — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 478—479. l. — Esti Kurir. 102. sz. — 2. Tisztelettel értesítjük. (Színmű.) Eperjes. — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 478—479 l. —

Irsay György. Szocializmus. 255—266. l. — Esti Kurir. 102. sz.

Bitay Árpád. *Flozsnik György.* Apróságok Bitay Árpádról. M. Lapok. 12. sz.

György Lajos. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága. Erd. Múz. 185—202. l.

U. az. Bitay Árpád tudományos munkássága. Vasárnap. 472—473. l.

Bolyai Zoltán. Bitay Árpád. Korunk. 57—58. l. — *G. P.* Irod. tört. 43. l.

Blaskovics Ferenc. *G. P.* Blaskovics Ferenc. Irod. tört. 43. l.

Bodnár István. Az én falum árnyékában. (Rajzok.) — Ism. Berkó Sándor. Korunk. 710—711. l.

Magyar—szlovák irodalmi plágiumpör. M. Nemzet. 15. sz.

Bodrogi Zsiga. *Kelemen István.* Bodrogi Zsiga, a legelső szociális népdalköltő életének epilógusa. M. Hirl. 91. sz.

Bókay János. 1. A balék. (Elbeszélések.) — Ism. K. E. Bp. Hirl. 293. sz. — (lv.) P. Hirl. 289. sz. — 2. Karos-zék. (Regény.) 223 l. — Ism. T. Kat. Szemle. 501. l. — 3. A rossz asszony. (Színmű 3 felv.) Pesti Színház, 1938. I. 22. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 112. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. I. 155—156. l. — tg. Élet. 260—261. l. — Járosi Andor. Pász-tortüz. 119. l. — Rédey Tivadar. Napk. I. 205—206. l. — Schöpflin Ala-dár. Nyugat. I. 160—161. l. — Ebeczki György. Uj Idők. I. 168. l. — 4. Ragaszkodom a szerelemhez. (Vígjáték.) 1938. X. 1. — Ism. Az író mun-kájáról. Koszorú. V. k. 45—46. l. — R. Nagy András. Erd. Helikon. 785—786. l. — Forcher Irma. M. Protestánsok Lapja. 152. l. — Illés Endre. Uj Idők II. 534—535. l. — 5. Szakíts helyettem. — Ism. R. Nagy András. Erd. Helikon. 70. l.

Bokor Malvin. Szülők. (Regény.) — Ism. Ruzitska Mária. Uj Idők. I. 103. l.

Bólyai Farkas. *Némethy Endre.* Bólyai Farkas világnézete és irodalmi munkái. 44 l. — Ism. Keresztury Dezső. EPhK. 245—246. l.

Bólyai Farkas mint drámaíró. Függetlenség. 204. sz.

Bornemisza Péter. *Kerecsényi, Desider.* Ein oberungarischer Schrift-steller aus alten Zeiten. P. Lloyd. 284. reggeli sz.

Boros Sándor. Örök tükör. (Versek.) — Ism. P. Lloyd. 1. reggeli sz. — (B.) P. Napló. 76. sz. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 147—149. l. — Kiss Tamás. Napk. I. 127. l.

Boros Mihály. A Kanálosi ház. (Regény Kisfaludy Károlyról.) 304 l. — Ism. Lukács Gáspár. Kat. Szemle. 499—500. l. — (k—ly.) P. Napló. 92. sz. — P. Lloyd. 91. reggeli sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 23—24. sz. — E. K. Élet. 1096. l. — Bp. Hirl. 97. sz. — Esti Kurir. 170. sz. — Nagy Andor. Esti Kurir. 126. sz.

Egy tartalmas írói élet. Literatura. 188. sz.

Boross Elemér. Az éneklő fűrés. (Regény.) 352 l. — Ism. P. Lloyd. 35. reggeli sz. — Uj Nemz. 67. sz. — R. P. M. Hirl. 29. sz. — (—r.—) Esti Ujs. 41. sz. — L. M. Magyarság 41. sz. — Bp. Hirl. 29. sz. — (B. Gy.) P. Napló. 47. sz. — (f. j.) P. Hirl. 41. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 81. sz. — U. az. Képes Krón. 11—12. sz. — Szélpál Árpád. Népszava. 59. sz. — E. K. Élet. 1096. l. — Előd Géza. Szép Szó. 6. k. 314. l. — Kádár Erzsébet. Nyugat. II. 142—143. l. — Hárs László. Szocializmus. 398—399. l. — Hámos György. Uj Idők. I. 280. l. — (—l.) Ujs. 29. sz.

Bozzay Margit. Vörös köd. (Regény.) 238 l. — Ism. P. Lloyd. 59. reggeli sz. — (—cz.) P. Napló. 57. sz. — P. Hirl. 64. sz. — Bp. Hirl. 64. sz. — M. Hirl. 59. sz. — H. I. M. Napk. I. 340. l.

Brassai Sámuel. *Boros György.* Brassai Erdélyben. Erd. Muz. 203—209. l. *Gajáry István.* Apróságok Brassai bácsiról. Uj Idők. I. 655—657. l.

Brisits Frigyes. Brisits Frigyes. Korunk Szava. 398. l. — Uj Nemz. 164. sz. — Nemz. Ujs. 138. sz.

Bródy Sándor. *Bródy János.* Levél a szerkesztőhöz. Toll. 41—45. l.

Budaváry László. A kassai kriptában. (Színmű.) — Ism. S. J. Magyarság. 164. sz.

Cholnoky Viktor. *Kárpáti Aurél.* Délibábok hősei. P. Napló. 12. sz.

Czapáry László. *G. P.* Czapáry László. Irodört. 145. l.

Czike Gáborné Lovich Ilona. Dalol a fészek. (Versek.) — Ism. Pallós Kornél. M. Kultúra. II. 47. l.

Cziráky Imre. Mifelénk... (Elbeszélések.) Óbecse. — Ism. Csuka Zoltán. Lát-határ. 37—38. l. — Szirmai Károly. Kalangya. 46—47. l. — Herczeg János. Nyugat I. 386. l.

Draskoczy Ede. Cziráky Imre. Kalangya. 97—101. l.

Czuczor Gergely. *Kerekgyártó Imre.* A kisalföld költője. Nemz. Ujs. 270. sz.

Csapó Antonin. *G. P.* Csapó Antonin. Irodört. 43—44. l.

Császár Elemér. Császár Elemér megtisztelése. Koszorú. V. k. 52. l.

- Császár Elemér a Petőfi-Társaság új elnöke. Koszoru. IV. k. 111—113. l.
- Császár Ernő.** *Alszeghy Zsolt.* Császár Ernő. Bp. középisk. tanárképző-int. gyak. gimn. ért. 12—15. l.
- Császár Károly.** Császár Károly. Erd. Szemle. 1. sz.
- Csathó Kálmán.** 1. Barátom, Bálint. (Regény.) — Ism. Divinyi Mihály. Diárium. 117. l. — 2. Fűszer és csemege. (Egy régi bolt tört.) Vigszínház, 1938 III. 26. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 309—310. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 285—286. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. I. 218—219. l. — B. L. Élet. 612. l. — Rédey Tivadar. Napk. I. 344—345. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 393—394. és Tükör 382—383. l. — Possonyi László. Vigilia. 243—245. l. — Ebeczi György. Uj Idők. I. 488. l. — Tanár. Napk. 341—342. l.
- Csathó Kálmán. Koszoru. V. k. 60. l. — Szélgjegyzetek egy jubileumhoz. Uj Idők. I. 886. l.
- Csengery Antal.** *Joó Tibor.* Az utókor emlékezete. Nyugat. I. 482—484. l. *Preszty Elemér.* Csengery Antal. P. Hirl. 110. sz.
- Csengery János.** *Császár Elemér.* Csengery János. Koszoru. V. k. 57—58. l.
- Csiky Gergely.** *özv. vitéz Békey Béláné.* Erinnerung an Gregor Csiky. P. Lloyd. 19. reggeli sz.
- Csokonai Vitéz Mihály.** Méla Tempefői. (Vigj.) Független Színpad. — Ism. (b—ár.) Nemz. Ujs. 96. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 475—476. l. — Rédey Tivadar. Napk. II. 59. l. — B. Gy. P. Napló. 97. sz. — Korunk Szava. 357. l.
- Benkő Barnabás.** Magyarázat Csokonai egyik bordalához. Irodört. 121—124. l.
- Elek István.** Csokonai versművészete. 114 l. — Ism. K. S. Irodört. 32—33. l. — Haraszthy Gyula IK. 199. l. — P. Lloyd. 56. esti sz. — T. G. Kat. Szemle. 498. l. — Rb. M. P. Napló. 92. sz.
- Ecsy Ó. István.** Egy Csokonai-vers eredeti kéziratáról. IK. 75—76. l.
- Dorogi-Ortutay Gyula.** Csokonai utólete. Pécs, 78 l. — Ism. Clauser Mihály. Irodört. 35—36. l.
- Gulyás József.** Csokonai-versek egybeillesztése. IK. 405. l.
- Halász Gábor.** Ismeretlen Csokonai-mű. IK. 276—286; 359—371. l.
- Kardos Albert.** Tóth Árpád Csokonai-kultusza. Irodört. 97—99. l.
- Karinthy Frigyes.** Csokonai és az új melák. P. Napló. 112. sz.
- Klenner Ferenc.** Csokonai és a preromantika. Pannonia. 241—283. l.
- Nagy Méda.** Csokonai Vitéz Mihály. Nemz. Ujs. 281. sz.
- Csontos József G. P.** Csontos József. Irodört. 44. l.
- Csontos Gyula.** *Máriáss Imre.* Csontos Gyula. M. Színpad. 61—67. sz.
- Csűrös József G. P.** Csűrös József. Irodört. 201. l.
- Dallós Sándor.** Dunántúli legendáskönyv. (Elbeszélések.) Fáy Dezső fametszeteivel. — Ism. Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 6. reggeli sz. — K. Holler Erzsébet. Magyarság. 41. sz. — (k—ly k.) P. Napló. 12. és 265. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 5—6. sz. — Tóth Béla. Kelet Népe. 370—371. l. — Jemnitz Sándor. Népszava. 62. sz. — Szabó József. Korunk Szava. 136. l. — Szirmai Károly. Kalangya. 44—46. l. — Thurzó Gábor. Napk. I. 189—191. l. — Illés Endre. Nyugat. I. 65—68. l. — Juhász Géza. Válasz. 250—251. l. — Magyarság. 281. sz. — Baráth Ferenc. Vigilia. 833—834. l. — Ujs. 1. sz. — Kolba Gyula. Nemz. Ujs. 287. sz. — (r. e.) Uj Magyarság. 281. sz. — Máriáss Imre. Bp. Hirl. 287. sz. — Vándor Kálmán. Ujs. 276. sz. — Baráth Ferenc. M. Nemzet. 92. sz.
- Dalmady Győző.** *Bán Aladár.* Dalmady Győző költészete. Koszoru. IV. k. 79—84. l.
- Diószeghy Miklós.** Dalmady Győző nyolcvanhét éves özvegyének. Uj Magyarság. 159. sz.
- Görző Nándor.** Dalmady Győző és kora. A Gyöngyösi István Társ. Almanachja. 95—103. l.

Darkó István. Deszkaváros. (Regény.) Pozsony. — Ism. Czuczor László. Kelet Népe. II. 302—304. l.

Marék Antal. Egy államdtíjas kisebbségi író. Napk. 49—51. l.

Darvas József. A törökverő. (Regény.) — Ism. (B. Gy.) P. Napló. 161. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 25—26. sz. — i — ó. Függetlenség. 126. sz. — Pogány Ö. Gábor. Kelet Népe. 150—152. l. — E. K. Élet 1258. l. — Pap Gábor. Korunk. 706—708. l. — Holló Ernő. M. Ut. 28—29. sz. — Nagypál István. Nyugat. II. 220—221. l. — J. E. Esti Kurir. 127. sz. — Zugligeti-Pintér József. Szép Szó. 7. k. 171. l. — G. J. Magyarság. 126. sz. — (B. S.) M. Hirl. 131. sz. — F. G. Magyarország. 126. sz. — 8 Órai Ujs. 125. sz. — P. Hirl. 126. sz. — (B. J.) P. Hirl. 131. sz.

Dávid Lajos. Tölgy a viharban. (Regény.) 85 l. — Ism. Z. G. Függetlenség. 193. sz. — P. Hirl. 210. sz.

Deák Ferenc. Panka Károly. Deák Ferenc könyvtáráról. M. Könyvszemle. 288—293. l.

Preszly Elemér. Kölcsey és Deák. P. Hirl. 202. sz.

Vértés István. Deák Ferenc és az ujságírás. Sajtó. 1—4. sz.

Dékány András. Aranyvizet. (Színmű. 3 fv.) Nemzeti Színház, 1938. III. 26. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 308. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 28.6 l. — Molnár M. Lajos. M. Kultúra. I. 252. l. — (B. L.) Élet. 699. l. — Valkó László. Pásztortűz. 242. l. — Rédey Tivadar. Napk. I. 343. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 395. l. és Tükör. 385. l. — Possonyi László. Vigilia. 242—243. l. — Ebeczki György. Új Idők. I. 609. l.

Dénes Gizella. Két sor ház. (Regény.) 317 l. — Ism. P. Szalóczi Pelbárt. Kat. Szemle. 438—439. l. — —r—. P. Napló. 155. sz. — Esti Ujs. 172. sz. — Dávid Tibor. M. Kultúra. I. 378—379. l. — Kerékgyártó Imre. Élet. 1747. l. — (—ád.) Új Nemz. 146. sz. — t. P. Lloyd. 159. reggeli sz. — Thurzó Gábor. Nemz. Ujs. 234. sz. — Ujs. 144. sz.

Déry Tibor. Füzes György. Déry Tibor. Korunk. 1004—1005. l.

Ilyés Gyula. Déry Tibor regénye. Nyugat. II. 139—140. l.

Dési Nagy Sándor. Gálos Rezső. A szerelem gyötrelmei. IK. 372. l.

Devecseri Gábor. A mulatságos tenger. (Versek.) 61 l. — Ism. Kiss Tamás. Napk. I. 128. l.

Déznai Viktor és Gárdonyi István. D. terv. (Regény.) Pozsony. — Ism. Gaál Gábor. Korunk. 813—815. l.

Dobolyi Lajos. Minden énekel. (Versek.) — Ism. Pusztai Sándor. Nemz. Ujs. 59. sz.

Dobrossy István. Siklóssy László. Dobrossy István. Sajtó. 8. sz.

Dormándi László. Két jelentéktelen ember. (Regény.) 220 l. — Ism. Galambos Gruber Ferenc. Kat. Szemle. 176—177. l. — (B. B.) P. Napló. 1. sz. — Nyigri Imre. Népszava. 12. sz. — Kázmér Ernő. Kalangya. 236—237. l. — Kardos László. Nyugat. I. 303—304. l.

Dózsa Dániel. Kristóf György. Dózsa Dániel elbeszélő költészete. IK. 1—18; 105—118. l.

Döbrentei Gábor. Jancsó Elemér. Döbrentei Gábor. Pásztortűz. 134—136. l.

Dömötör Sándor. Kunszery Gyula. Dömötör Sándor tanulmányai. M. Protestánsok Lapja. 78. l.

Drózdý Győző. Aurora Borealis. (Regény.) — Ism. (—rdy.) P. Hirl. 51. sz.

Dsida Jenő. Angyalok citeráján. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 434—436. l. — Kázmér Jenő. Kalangya. 575—576. l. — Jékely Zoltán. Napk. 348—351. l. — Rónay György. Vigilia. 653—657. l. — P. L. Nemz. Ujs. 234. l.

Szemlér Ferenc. Dsida Jenő költészete. Pásztortűz. 324—327. l.

Császár Károly. Dsida Jenő. Pásztortűz. 321—322. l. — G. P. Irodört. 145. l. — Kovács László. Erd. Helikon. 475—480. l. — **Kunszery Gyula.** M. Protestánsok Lapja. 108. l. — **László Dezső.** Láthatár. 232—234. l. — **Mihály László.** Napk. II. 127—131. l. — **Molter Károly.** Erd. Helikon.

- 484—486. l. — *Szerb Antal*. Nyugat. II. 66—67. l. — Erd. Múzeum, 320. l. — Erd. Helikon. 474. l. — Uj Magyarország vas. mell. VI. 12. sz.
- Dsida Jenő utolsó arca. M. Ut. 49. sz.
- Dudith András. *Ifj. Zipszer Sándor*. Dudith András a trienti zsinaton. — Ism. Szendrey Miklós. Nemz. Ujs 131. sz.
- Dugonics András. *Császár Károly*. Dugonics és Péczeli. Páztortúz. 302—304. l.
- Diósi Géza. A százötven éves Etelka. A szegedi kegyesrendi gimn. ért. — Ism. Nagy Sándor. Irod. tört. 191. l. — P. Napló. 206. sz.
- Simon Árkád. Egy elfelejtett magyar regény margójára. M. Kultúra. 325—327. l.
- Forgács Antal. A százötven éves Etelka. Literatura. 301—302. l. — *Kerékgyártó Imre*. Nemz. Ujs. 75. sz. — *Osváth Tibor Ottó*. Függetlenség. 153. sz. — (r. ó.) Koszoru. IV. k. 242. l.
- i. m. Dugonics András eddig ismeretlen iskoladrámája Szegeden. Nemz. Ujs. 142. sz.
- Dukai Takács Judit. *Zsoldos Benő*. Lantpengető asszonyok. Nemz. Ujs. 131. sz.
- Egerváry Jusztna. *Zsoldos Benő*. Lantpengető asszonyok. Nemz. Ujs. 131. sz.
- Ego. 21 év korkülönbség. (Regény.) 156 l. — Ism. Literatura. 436—437. l.
- Egri Viktor. Égő föld. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 29. sz. — E. K. Élet. 510. l. — Kilián Zoltán. Napk. I. 410—412. l. — Kósa János. Nyugat. I. 152—153. l.
- Egry Irén. Zsarátnokot dobott az Ur. (Regény.) — Ism. Literatura. 411. l. — (m. i.) Bp. Hirl. 252. sz. — Rubinyi Mózes. Uj Idők. II. 586. l. — Galla Ferenc. U. o. II. 798. l. — (mp.) P. Napló. 234. sz. — Esti Kurir. 240. sz. — Uj Nemz. 245. sz. — Az író regényéről. Nemz. Ujs. 240. sz. — Ujs. 240. sz. — K. M. Nemz. Ujs. 270. sz. — P. Lloyd. 240. reggeli sz. — (ákos.) Népszava. 246. sz.
- Elek Imre. Mert ember vagyok. (Versek.) — Ism. Kerékgyártó Imre. Élet 1170. l.
- Emőd Tamás. *Bródy László*. Emőd Tamás. Libanon. 138—139. l. — *Gábor István*. Brassói Lapok. 245. sz. — Uj Idők. II. 730. l. — P. Napló. 218. sz. — P. Hirl. 240. sz. — Népszava. 241. sz. — Bp. Hirl. 240. sz.
- Vér György. Emőd Tamás ismeretlen levelei Juhász Gyulához. P. Napló. 224. sz.
- Endrédy Zoltán Sándor. Tüzek köré keverve. (Versek.) — Ism. Harsányi Lajos. Nemz. Ujs. 281. sz.
- Endrődi Sándor. *Bánkúty Ernő*. Endrődi Sándor kiadatlan levelei és költeményei. Győri Szemle. 38—80. l.
- Eötvös József. Éljen az egyenlőség! (Vígjáték.) Nemzeti Színház, 1938. X. 15. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 691—692. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 250. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. II. 372. l. — Zsigray Julianna. Uj Idők. II. 625—626. l.
- Benedek Marcell. Eötvös József báró. Századunk. 309—314. l. — (Ákos.) Népszava. 207. sz. — *Bóka László*. Ország Utja. 201—210. l. — Vass, Stefan. P. Lloyd. 205. reggeli sz.
- Koppány István. Eötvös József öröksége. Élet. 1631—1633. l.
- Putay Laura. Báró Eötvös József világnézete. 28 l. — Ism. (I. R.) Ung. Jahrb. 18. k. 61. l.
- Szalatnai Rezső. Egy szlovák Eötvös József-monografia. Korunk. 87—90. l.
- W. S. Eötvös és Kuthy. Uj vetés. 9. sz.
- Zoltai Lajos. Br. Eötvös József családjának debreceni származása. 8 l. — Ism. —ry. Irod. tört. 80—81. l.
- Az aktuális Eötvös. Brassói Lapok. 225. sz.
- Erba Odescalchi Sándor. 1. Istenek és rabszolgák. (Regény.) — Ism. T. M. Pannonh. Szemle. 298. l. — 2. XI. Ince. (Regény.) — Ism. Mihályi Ernő. Pannonh. Szemle. 297—298. l.

Erdélyi János. *Haraszthy Gyula.* Erdélyi János kritikái a Magyar Szépirodalmi szemlében. IK. 192. l.

U. az. Erdélyi János levelei Csengery Imréhez, Kemény Zsigmond báróhoz és Gyulai Pálhoz. IK. 393—402. l.

Erdélyi József. 1. Örök kenyér. (Költői elbeszélések.) — *Ism.* Szij Gábor. M. Ut. 26—27. sz. — 2. Fehér torony. (Versek.) 388 l. — *Ism.* Szirák Ferenc. Kat. Szemle. 434—436. l. — (— h — s.) Esti Ujs. 24. sz. — Barsi Dénes. Kelet Népe. 190—192. l. — Bóka László. Ország Útja. 349—350. l. — Vita Zsigmond. Erd. Helikon. 776—778. l. — Pákozdy Ferenc. M. Élet. 6. sz. — Koczogh Akos. M. Ut. 5. sz. — Fodor József. Toll. 220—221. l. — Jankovich Ferenc. Válasz. 172—177. l. — Füsi József. Vigilia. 78—79. l. — 3. Kiáltás a Dunán. (Rapszódia) — *Ism.* vitéz Varga Imre. Új Vetés 3/4. sz.

Kozocsa Sándor. Erdélyi József. Országépítés. 192—193. l. — *Rónai Mihály András.* P. Napló. 120. sz. — *Szegei Pál.* Nyugat. II. 15—21 l. Két költő a bíróság előtt. P. Napló. 113. sz.

Erdős Renée. A Timothy-ház. (Regény.) 518 l. — *Ism.* —n. P. Lloyd: 136. reggeli sz. — (bl.) P. Napló. 171. sz. — E. K. Elet. 1389. l. — Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 155—156. l. — N. M. Napk. II. 52—53. l. — O. P. Bp. Hirl. 135. sz. — M. Hirl. 115. sz. — 8 Órai Ujs. 126. sz. — F. J. P. Hirl. 131. sz.

Eszterhás István. Forradalom (Regény.) 548 l. — *Ism.* (k. i.) P. Napló. 92. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 120. sz. és Képes Krón. 23—24. sz. — Máriáss Imre. Bp. Hirl. 86. sz. — Függetlenség 86. sz. — Bresztovszky Ede. Népszava. 87. sz. — Fodor Gyula. Új Idők. I. 579. l. — (b. m.) Esti Kurir. 101. sz. — Proszvimmer Margit. Magyarság. 86. sz. — P. Hirl. 86. sz.

Kemény István. Irodalom a parlamentben. Literatura. 161—162. l.

Fábián Julianna. *Zsoldos Benő.* Lantpengető asszonyok. Nemz. Ujs. 131 sz.

Falu Tamás. Tiszta víz. (Regény.) — *Ism.* Az író munkájáról. Koszoru. V. k. 46. l.

Faludi Ferenc. *Szander József.* Faludi Ferenc. Korunk Szava. 449—450. l.

Turóczi-Trostler József. Az első magyar szonett. 10 l.

U. az. Faludi és a gáláns költészet. Irodört. 57—66. l.

Faludi György. A pompéji strázsán. (Versek.) 91 l. — *Ism.* Josef, Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 142. reggeli sz. — R. M. A. P. Napló. 161. sz. — Szabó István. Pásztortűz. 442—443. l. — Pap Gábor. Korunk. 695—696. l. — Gosztonyi Lajos. M. Hirl. 131. sz.

Marconnay Tibor, Michelangelo ? C. F. Meyer ? Faludi ? Marconnay ? Nyugat. I. 169—170. l.

Farczádi Nagy Gizella. Az álmok koldusa. (Versek.) — *Ism.* Zalai Fodor Gyula. Napk. II. 200—201. l.

Farkas Pál. *Kosaras István.* Farkas Pál. — *Ism.* —yy— Kat. Szemle. 689. l.

Fazekas Ernő. Megpróbált élet. (Regény.) — *Ism.* P. Hirl. 171. sz.

Fazekas Mihály. Ludas Matyi. Bevezetéssel kiadta: Havas István. — *Ism.* Borotvas-Nagy Sándor. Keresk. Szakokt. 46. k. 26—27. l.

(K. I.) Ludas Matyi. Diárium. 154. l.

Kozocsa Sándor. A Ludas Matyi-kiadások története. Magyar Könyvszemle. 123—130. l. — Önállóan is: 10 l.

Fazekas Mihály. Élni akarok. (Versek.) — *Ism.* Radnóti Miklós. Nyugat. II. 224. l.

Feer Ellz, Schmittelyné. Tükör. (Novellák.) — *Ism.* P. Napló. 47. sz. — P. Hirl. 37. sz. — (g. i.) Esti Kurir. 88. sz. — (L. K.) Magyarság. 115. sz.

Fejér Adorján. G. P. Fejér Adorján. Irodört. 146. l.

Fejes István. *Gulyás József.* Szabolcska Mihály levelei Fejes Istvánhoz az új próbaénekeskönyv ügyében. IK. 183—185. l.

Fejtő Ferenc. Fejtő-Fischl. Kelet Népe. 463. l.

Flórián Tibor. Vázlatok. (Versek.) Kolozsvár, 80 l. — *Ism.* Kozocsa Sándor. Kat. Szemle. 500. l.

Fodor József. Összhang nélkül. (Versek.) — *Ism. Fehér Tibor. Szép Szó.* 6. k. 401. l. — *P. Lloyd.* 59. reggeli sz. — *B. Gy. Est.* 39. sz. — *Kállay Miklós. Képes Krón.* 15—16. sz. — *B. D. Kelet Népe.* 245—246. l. — *Szép-pál Árpád. Népszava.* 60. sz. — *Kemény Gábor. Korunk.* 354—356. l. — *Holló Ernő. M. Út* 12. sz. — *Forgács Antal. Nyugat.* I. 306—307. l. — *Jankovich Ferenc. Válasz.* 306—308. l. — *Szép-pál Árpád. Szocializmus.* 252—253. l. — (szym.) *Esti Kurir.* 54. sz. — *Ujs.* 41. sz.

Peterdi Andor. A szellem és szabadság költője. *M. Hirl.* 41. sz.

Fodor László. 1. Hajnali vendég. (Szinjáték.) *Vígsház.* 1938. I. 29. — *Ism. Szira Béla. Kat. Szemle.* 178—179. l. — *Máthé M. Lajos. M. Kultúra.* I. 124. l. — *B. L. Élet.* 303. l. — *Rédey Tivadar. Napk.* I. 204—205. l. — *Ebeczki György. Új Idők.* I. 204. l. — 2. Művészpár. (Komédia — Művészszínház, 1938. XI. 5. — *Ism. Szira Béla. Kat. Szemle.* 759—760. l.) — *Máthé M. Lajos. M. Kultúra.* 285. l. — *Schöpplin Aladár. Nyugat.* I. 239—240. l. és II. 453. l. — *U. az. Tükör.* 225—226. l. — *Ebeczki György. Új Idők.* II. 792. l.

Forgács Antal. Időm törvénye szerint. (Versek.) — *Ism. S. M. Hirl.* 12. sz. — *Kovács Katona Jenő. Korunk.* 479—480. l. — *Zalai Fodor Gyula. Napk.* I. 196—197. l. — *Jankovich Ferenc. Válasz.* 120. l.

Fóthy János. A csillagok felé. (Regény.) 242 l. — *Ism. Orbók Attila. Esti Ujs.* 154. sz. — *Sándor Ákos. M. Kultúra.* II. 123. l. — *E. K. Élet.* 1389. l. — *O. P. Bp. Hirl.* 136. sz. — *t. P. Lloyd.* 159. reggeli sz. — (k. i.) *Esti Kurir.* 163. sz. — (—t—) *M. Hirl.* 136. sz. — *Ujs.* 131. sz. — *Lányi Viktor. P. Hirl.* 126. sz. — (—ó.) *P. Napló.* 265. sz.

Földes Jolán. 1. Más világrész. (Novellák.) 170 l. — *Ism. E. K. Élet.* 510. l. — *Madarassy Zsuzsa. Toll.* 28—29. l. — *Kardos László. Nyugat.* I. 236. l. — 2. Fej vagy írás. (Regény.) 343 l. — *Ism. t. t. P. Lloyd.* 18. reggeli sz. — *E. K. Élet.* 510. l. — *Sárkány Oszkár. Napk.* I. 119. l.

Tábori Kornél. Mrs Földes útja Indiáig. *Literatura.* 248—249. l.

Földi Mihály. 1. A miniszter. (Regény.) 301 l. — *Ism. (—l—) P. Lloyd.* 144. reggeli sz. — *Szántó Rudolf. P. Napló.* 137. sz. — *Az író munkájáról. Koszoru. V. k.* 49—50. l. — *Thurzó Gábor. Élet.* 1623—1624. l. — *Szekely Nándor. Kat. Szemle.* 681—682. l. — *Bálint György. Nyugat.* II. 214—215. l. — *Máriáss Imre. Bp. Hirl.* 136. sz. — *Rónay György. Vigilia.* 659—660. l. — (sós.) *M. Hirl.* 131. sz. — *Kárpáti Aurél. Magyarország.* 132. sz. — 8 Órai *Ujs.* 125. sz. — (B. J.) *Ujs.* 131. sz. — *Laczkó Géza. Est.* 130. sz. — 2. A viszony. (Regény.) — *Ism. Kolozs Pál. Esti Kurir.* 22. sz. — *Kállay Miklós. Képes Krón.* 3—4. sz. — *Kárpáti Aurél. Nyugat.* I. 53—58. l. — 3. A párizsi menyasszony. (Elbeszélések.) — *Ism. Kemény István. Magyarország.* 246. sz. — *Szántó Rudolf. Est.* 232. sz. — *Haraszthy Gyula. Diárium.* 219. l. — *Máriáss Imre. Bp. Hirl.* 252. sz. — *Kárpáti Aurél. P. Napló.* 230. sz. — (B. J.) *Ujs.* 252. sz. — *Semjén Gyula. Vigilia.* 832—833. l. — *P. Lloyd.* 246. reggeli sz. — *P. Hirl.* 246. sz.

Friss Andre. Szélcsend. (Versek.) — *Ism. Marconnay Tibor. Prot. Szemle.* 41—43. l.

Füst Milán. Erdős Jenő. Füst Milánról. *Szép Szó.* 7. k. 145—147. l. **Gaal József.** A Peleskei Nótárius. Bevezetéssel kiadta: Galamb Sándor. — *Ism. Borotás-Nagy Sándor. Keresk. Szakokt.* 46. k. 26. l.

Janovics Jenő. A 100 esztendő Peleskei nótárius. *P. Napló.* 206. sz. **Gabányi László. Rédey Tivadar.** Színészjubiläumok a Nemzeti Színházban. *Napk.* II. 275—276. l.

[*Rm.*] **Gabányi László.** Népszava. 208. sz.

Gábor György és Gál László. Egy asszony árnyéka. (Dráma.) 67 l. — *Ism. László István. Kat. Szemle.* 370—371. l. — *U. az. Kelet Népe.* 127. l. — *Ujs.* 6. sz.

Gábel Asztrik. Gábel Asztrik. *Diárium.* 47. l.

Gagyai László. A kiválasztottak. (Regény.) *Kolozsvár.* 248 l. — *Ism. Molter Károly. Erd. Helikon.* 615—617. l. — *Juhász Géza. Láthatár.* 392—393. l. — *Szenczei László. Korunk.* 713—714. l. — *M. Szemle.* 34. k. 4. sz. VII—X. l.

- Rónay György. M. Kultúra. 219—220. l. — (m.) Bp. Hirl. 252. sz. — B. I. Bp. Hirl. 136. sz. — Szemlér Ferenc. Brassói Lapok. 160. sz. — Semjén Gyula. Vigilia. 734—735. l. — P. L. Nemz. Ujs. 234. sz. — Ujs. 240. sz. — K. M. Nemz. Ujs. 270. sz. — Baróthy Gábor. Uj Magyarország. 276. sz. mell. — P. Lloyd. 246. reggeli sz. — P. Hirl. 246. sz.
- Gál Gyula.** *Vajda Pál Sándor.* Félévszázad a színpadon. M. Hirl. 91. sz.
- Gáldi László.** Gáldi László. Vasárnap. 96. l.
- Garay János.** *Kerekgyártó Imre.* Az ideális szerelem költője. Nemz. Ujs. 35. sz.
- Gárdonyi Géza.** Magyarul így! 368 l. — Ism. Pintér Jenő. Magyarosan. 121—122. l. — Bresztovszky Ede. Népszava. 116. sz. — M. I. Bp. Hirl. 109. sz. — (v. l.) Magyarország. 115. sz. — Ujs. 109. sz.
- D. N. L. Gárdonyi és a sárkány.** Uj Magyarország. 86. sz.
- Kulpin Klára.** Gárdonyi Géza és Az én falum. P. Napló. 187. sz.
- Elhunyt tagjaink emlékezete. Koszoru. IV. k. 248—249. l.
- Göre Gábor** bíró úr. Uj Élet. 149—150. l.
- Ismeretlen Gárdonyi vers egy régi temető régi sírkövén. P. Napló 110. sz.
- Gárdonyi István.** Ld. *Dezsnai Viktor.*
- Gárdos Miklós.** Földindulás. (Versek.) Debrecen. — Ism. (r. m.) Literatura. 465. l.
- Gáspár Jenő.** A puszták fiai. (Regény.) — Ism. Az író könyvéről. Koszoru. IV. k. 169—170. l.
- Gáspár Miklós.** Cézár hitvese. (Regény.) — Ism. Uj Idők. I. 489. l.
- Gáspárné Dávid Margit.** Az árvízi hajós. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 69. reggeli sz.
- Gaudek Andor.** A vándor visszanéz. (Elbeszélések.) — Ism. M. Kultúra. I. 31. l.
- Géczy István.** *Sővény Aladár.* Garamszegi Géczy István. 35 l. — Ism. Bb. Irodört. 133. l.
- Terescsényi György.** Géczy Istvánról. Koszoru. IV. k. 116—120. l.
- Genszky Géza.** Vox humana. (Versek.) — Ism. (ky.) Népszava. 64. sz.
- Gereblyés László.** Nehogy engedj! (Versek.) — Ism. Szemlér Ferenc. Pásztortűz. 443. l. — (r. m.) Literatura. 72. l.
- Gergely István.** *Gergely István.* Nemz. Ujs. 150. sz. — G. P. Irodört. 201—202. l. — P. Napló. 128. sz.
- Gorove László.** G. P. Gorove László. Irodört. 100. l.
- Gorzó Nándor.** Uj versek. — Ism. (—ő.) Képes Krón. 9—10. sz. — Ujs. 29. sz.
- Gosztonyi Ádám.** Kölönös eset. (Regény.) 208 l. — Ism. (F.) Esti Ujs. 35. sz. — Bp. Hirl. 29. sz. — P. Napló. 35. sz. — P. Hirl. 47. sz. — (ky.) Népszava. 35. sz. — Ujs. 29. sz.
- Gömöri Jenő Tamás.** 1. Van ember, aki tudja, ki vagyok? (Versek.) 128 l. — Ism. Zalai Főur Gyula. Napk. I. 197. l. — 2. A macska család. (Verses idill.) 40 l. — Ism. O. P. Pannonh. Szemle. 299—300. l. — 3. Föld és ég között. (Versek.) — Ism. t. P. Lloyd. 109. reggeli sz. — Bp. Hirl. 120. sz. — Esti Kurir. 102. sz. — (ky.) Népszava. 229. sz.
- Görög Demeter.** *Molnár József.* Görög Demeter. Debreceni Szemle. 35—42. l.
- Gulácsy Irén.** Die schwarzen Freien. (Regény.) Ford. Andreas Gaspar. Wien. — Ism. P. Lloyd. 248. esti sz.
- Gulyás József.** Gulyás József tanulmányai. Literatura. IV. 1. sz.
- Gulyás Pál.** *Tóth Béla.* Gulyás Pál, a költő. Prot. Szemle. 257—259. l.
- Gyallay Domokos.** Nyár Solymoson. (Regény.) — Ism. Erd. Szemle. 9—10. sz. — Kovács Katona Jenő. Korunk. 1099—1101. l. — (B.) Bp. Hirl. 171. sz. — Boga Alajos. M. Lapok. 225. sz. — Uj Nemz. 245. sz. — P. Lloyd. 240. reggeli sz. — P. Hirl. 246. sz.
- Benczedy Pál.** Gyallay Domokos. Erd. Szemle. 7—8. sz.
- Gyallay Pap Sándor.** Sírkövek között. (Versek.) — Ism. Erd. Szemle. 1 sz.
- Gyarmathy Zsigáné.** Gyarmathy Zsigáné. Uj Magyarország. 258. sz. mell.

- Gyenes Rózsa.** Lányom. (Regény.) — Ism. (bl.) P. Napló. 200. sz. — P. Lloyd. 216. reggeli sz. — P. Hirl. 264. sz.
- Gyergye Béla.** Szívem harang: megkongatom. (Versek.) Sopron. 80 l. — Ism. ry. Soproni Szemle. 108. l. — Zalai Fodor Gyula. Napk. II. 200—202. l.
- Gyóni Géza. E. B.** Feldúlták a csehek Gyóni Géza szibériai sírját. Est. 212. sz.
- Förster Viktor.** Gyóni Gézával Krasznajarszkban. M. Minerva. 11—14. l.
- Merényi Oszkár.** Gyóni Géza magyar mítosza. Prot. Szemle. 66—70. l.
- Mikola Géza.** Gyóni Géza költészete. IK. 239—249.; 337—350. l.
- Egy ismeretlen Gyóni-vers. Literatura. 189. l.
- Rövidesen hazaszállítják Gyóni Géza hamvait. M. Nemzet. 101. sz.
- Gyökössy Endre.** Apró jónapok hegedőse. (Versek.) — Ism. Bp. Hirl. 287. sz.
- Gyöngyösi István.** 1. Gyöngyösi István összes költeményei. 4. köt. Közéleteszi: Badics Ferenc, 432 l. — Ism. Turóczi-Trostler József. IK. 83—84. l. — Várdai Béla. Irodört. 28—29. l. — t. t. P. Lloyd. 64. reggeli sz. — 2. Marssal társalkodó murányi Vénusz. Bevezetéssel kiadta: Prónai Lajos. — Ism. Borotvás-Nagy Sándor. Keresk. Szakokt. 46. k. 26—27. l.
- Kozocsa Sándor.** Adalékok a Gyöngyösi-kiadások történetéhez. M. Könyvszemle. 317—319. l.
- Tóth Béla.** Gyöngyösi István költészete. Debrecen. 54 l. — Ism. Asztalos Dezső. Napk. II. 203—204. l.
- Gyöngyössy János. Kerékgyártó Imre.** A házasság barokk költője. Nemz. Ujs. 252. sz.
- György Lajos. G. P.** György Lajos. Irodört. 44—45. l.
- Györy Dezső.** Zengő Dunatáj. (Versek.) Eperjes. — Ism. Berkó Sándor. Korunk. 284—285. l. — Andreánszky István. Szocializmus. 59. l.
- Györy Tibor. G. P.** Györy Tibor. Irodört. 100—101. l.
- Györy Vilmos. Klein Andor.** Györy Vilmos. Ujs. 6. sz.
- Gyulai Pál. Kozocsa Sándor.** A «Virágnak mondanálak» legrégibb változata. Irodört. 92—93. l.
- Papp Ferenc.** Gyulai Pál levelei Imre Sándorhoz. IK. 45—55.; 140—157.; 250—258.; 351—359. l.
- Hajdu József. G. P.** Hajdu József. Irodört. 101. l.
- Hajnal Anna.** Himnuszok és énekek. (Versek.) — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 142. reggeli sz. — Fodor József. Kelet Népe. 155—166. l. — Radnóti Miklós. Nyugat. II. 63—64. l.
- Halász Imre. Schöppflin Aladár.** Erinnerung an Emmerich Halász. P. Lloyd. 71. reggeli sz. és Nyugat. I. 249—254. l.
- Halász Tibor.** Kisvárosi tragédia. (Novellák.) Nyíregyháza. — Ism. Sziklay László. Szabolcsi Szemle 210. l.
- Hámori Lajos.** Hazajáró lélek. (Versek.) — Ism. Pusztai Sándor. Nemz. Ujs. 6. sz. és Korunk Szava. 200. l. — L. K. Magyarság. 12. sz. — Zalai Fodor Gyula. Napk. II. 200—201. l.
- Hamvas Béla. Marconnay Tibor.** Hamvas Béla. Magyarság. 264. sz.
- Haracsi Erzsébet. Várkonyiné.** Férfihűség. (Élbeszélések.) Kaposvár. 80 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 110. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. I. 62. l. — Kerékgyártó Imre. Élet. 1170. l. — M. J. M. Napk. II. 54. l.
- Harmos Sándor. Cseh Arnold.** Harmos Sándor. Orsz. Izr. tanítóképző-int. ért. 4—5. l. — G. P. Irodört. 45. l. — Zs. J. Libanon. 29. l.
- Hárs László.** Keress egy másik csillagot. (Versek.) — Ism. Bródy László. Libanon. 62. l.
- Harsányi Kálmán.** Ellák. (Tragédia 5 fv.) Felújítás. Nemzeti Színház, 1938. l. 23. — Ism. Keresztury Dezső. Korunk Szava. 39. l. — Valkó László. Pástor-tűz. 54—55. l.
- Elhunyt tagjaink emlékezete. Koszoru. IV. k. 249. l.
- Harsányi Lajos.** 1. Holdtölte. (Versek.) 100 l. — Ism. Uj Nemz. 292. sz. — Nemz. Ujs. 293. sz. — 2. Zúgó Márton. (Regény.) 246 l. — Ism. Szirák Ferenc. Kat. Szemle. 242—243. l. — Possonyi László. Nemz. Ujs. 24. sz. —

P. Napló. 64. sz. — P. Lloyd. 81. reggeli sz. — (p.) Bp. Hirl. 53. sz. — Az író munkájáról. Koszoru. V. k. 47—48. l. — Thurzó Gábor. Élet. 1095. l. — P. L. Vigilia. 163—164. l. — L. M. Magyarság. 69. sz. — Ujs. 53. sz.

Harsányi Rezső. Elekes Boldizsár. Harsányi Rezső. Képes Krón. 9—10. sz. **Harsányi Zsolt.** 1. És mégis mozog a föld. (Galilei életének regénye.) 1—3. k. — Ism. Bencze Lajos. Kat. Szemle. 365—366. l. — 2. Jókendű könyv. 256 l. — Ism. P. Lloyd. 35. reggeli sz. — Uj Nemz. 66. sz. — R. P. M. Hirl. 29. sz. — (— i.) Esti Ujs. 35. sz. — P. Napló. 35. sz. — Hámos György. Uj Idők. I. 768. l. — Hegyaljai Kiss Géza. Debr. Ujs. 75. sz. — Esti Kurir. 55. sz. — Ujs. 29. sz. — 3. Magdolna. (Regény.) 1—3. k. — Ism. Ottlik Pálma. Bp. Hirl. 270. sz. — Márai Sándor. Uj Idők. II. 881—882. l. — Ujs. 270. sz. — (h. f.) 8 Órai Ujs. 265. sz. — Uj Nemz. 272. sz. — P. Hirl. 270. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 270. sz. — (d. a.) Uj Magyarság. 276. sz. — I. B. P. Lloyd. 270. reggeli sz. — F. J. P. Hirl. 276. sz. — (K.) P. Napló. 254. sz. — 4. Sacra Corona. (A szent korona regénye.) — Ism. (K. i.) P. Napló. 116. sz. — Sándor István. Kat. Szemle. 558—559. l. — n. P. Lloyd. 121. reggeli sz. — Milotay István. Uj Magyarság. 120. sz. — (ln.) Függetlenség. 120. sz. — E. K. Élet. 1389. l. — Hámos György. Uj Idők. I. 768. l. — V. I. Bp. Hirl. 120. sz. — (n. b.) M. Hirl. 109. sz. — (— l —) U. olt. 126. sz. — F. J. P. Hirl. 115. sz.

Havas Endre. Sebesültén. (Versek.) — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 18. reggeli sz. — M. Hirl. 24. sz. — szp. á. Népszava. 53. sz. — Radnóti Miklós. Nyugat. II. 223—224. l. — Forgács Antal. Válasz. 361. l.

Havas István. 1. Kövek, virágok, emberek. (Versek.) — Ism. Rb. M. P. Napló. 131. sz. — G. J. Nemz. Ujs. 131. sz. — Az író munkájáról. Koszoru. IV. k. 244—245. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. 286. l. — P. Hirl. 210. sz. — F. T. Uj Idők. II. 102. l. — 8 Órai Ujs. 126. sz. — Ujs. 131. sz. — P. Lloyd. 246. reggeli sz. — (ky.) Népszava. 273. sz. — 2. Van értelme az életnek. (Elbeszélések.) 216 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 110. l. — P. Hirl. 55. sz. F. T. Uj Idők. I. 135. l.

Amon Vilmosné. Havas István. M. Asszony 349. l.

Havas István a Petőfi-nagydíj nyertese. Koszoru. IV. k. 181—186. l.

Heckenast Gusztáv. Heckenast Dezső. Heckenast Gusztáv. 46 l. — Ism. Szemző Piroska. M. Könyvszemle. 187—190. l.

Hegedűs Géza. A mámor zendülői. (Regény.) 321 l. — Ism. thg. Kat. Szemle. 502. l. — (Rma.) P. Napló. 47. sz. — Nagypál István. Nyugat I. 304—305. l.

Hegedűs István. Gyalui Farkas. Hegedűs István. Pásztortűz. 343—345. l.

Hegedűs Loránt. Viola-város. (Novellák és egyéb írások.) — Ism. Bp. Hirl. 240. sz.

A Görgey-dramáról. Nyugat. II. 360—361. l.

Hegyi Endre. Napóra. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Kiss Jenő. Erd. Helyikon. 142—143. l. — Kovács Katona Jenő. Korunk. 287—288. l. — Enyingi Sándor. Vasárnap. 78. l.

Heinrich Gusztáv. Kemény István. Gusztai bácsi. P. Napló. 115. sz.

Heltai Gáspár. Tolnai Gábor. A kolozsvári Heltai-nyomda ismeretlen termékei. M. Könyvszemle. 160—162. l.

Waldapfel József. Heltai Gáspár és a magyar Poncianus. IK. 31—44.; 119—129. l.

Hercz György. Idegenből idegenbe. (Versek.) — Ism. Tiszay. Uj Magazin. 7. sz. — (r. m.) Literatura. 151. l.

Herczeg Ferenc. 1. Napkelte előtt. (Cikkek.) — Ism. Erdős Jenő. Szép Szó. 7. k. 74. l. — 2. Utolsó tánc. (Színjáték.) Nemzeti Kamaraszínháza. 1938. XI. 18. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 756—757. l. — B. L. Élet. 2106. l. — Keresztúry Dezső. Korunk Szava. 695. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 313. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. II. 452—453. l. — Rédey Tivadar. Napk. 417—418. l. — Könyvalakban is. — Ism. Uj Nemz. 283. sz. — (m. i.) Bp. Hirl. 276. sz. — 3. Die Heiden. (Roman.) Ford. Andreas Gaspar. Bécs. — Ism. P. Lloyd. 248. esti sz.

- Illés Endre.* Herczeg Ferenc, a kortárs. Uj Idők. II. 806—808. l.
- Janovics Jenő.* A hetvenöt éves Herczeg Ferenc. Páztört. 516—518. l. — *Janovics Jenő.* P. Napló. 188. sz. — *József kir.* hg. Akad. Ért. 186. l. — (d.) Uj Magyarország. 214. sz. — *Karl Sebestyén.* P. Lloyd. 213. reggeli sz. — Literatura. 380. l. — Bp. Hirl. 216. sz. — P. Hirl. 213. sz. — Korunk Szava. 396. l. — Koszoru. V. k. 53. l. — Nemz. Ujs. 213. sz.
- R. Nagy András.* Kék róka. Erd. Helikon. 705—706. l.
- Nagy Miklós.* Jelentés a Könyi Manó-jutalom odaitéléséről. Akad. Ért. mell. 1—5. l.
- s —e. Próba fél 11-kor. Uj Idők. II. 634—636. l.
- Szabó József.* Herczeg Ferenc a drámaíró. Debrecen. 48 l. — Ism. N. S. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 72. k. 81. l.
- Szász Anna.* Balatoni rege. Erzsébetesek Lapja. 8. sz.
- Szira Béla.* Herczeg Ferenc a színpadon. Élet. 1751—1753. l.
- Vér György.* Bizánc: a szabadtéri dráma. P. Napló. 145. sz.
- Herczeg-ciklus a Nemzeti Színházban. Uj Idők. II. 349—350. l.
- Herczeg Ferenc édesanyja. Uj Idők. II. 41—42. l.
- Herczeg Ferenc gyásza. Koszoru. V. k. 52—53. l.
- Herczeg Ferenc levele Németh Antalhoz. P. Hirl. 5. sz.
- Herczeg Ferenc ünneplése a Nemzeti Színházban. Koszoru. IV. k. 123. l.
- Hetényi János. Zsoldos Jenő.* Hetényi János. Libanon. 131—138. l.
- Hevesi András.* Irén. (Regény.) 243 l. — Ism. Keresztúry Dezső. 8 Órai Ujs. 279. sz. — Uj Nemz. 291. sz.
- Hevesi Sándor.* A bűvészinás. (Vígjáték.) Belvárosi Színház, 1938. XII. 10. — Ism. E. Gy. Uj Idők. II. 998. l.
- Hilóczy Béla. Somogyi Ferenc.* Egy híres borsalról. Irodört. 93—94. l.
- Hoblik Márton. Péterfy Mária.* Hoblik Márton élete és munkássága. (1791—1843.) 56 l. — Ism. Solt Andor. IK. 308. l.
- Hoffmann Frigyes. G. P. Hoffmann Frigyes.* Irodört. 147. l.
- Hollós Korvin Lajos.* Elhal a dal. (Versek.) — Ism. Kovács Katona Jenő. Korunk. 911—912. l. — (l.) P. Napló. 234. sz. — P. Lloyd. 210. reggeli sz. — Ujs. 252. sz. — Bóka László. Ország Utja. 269—270. l.
- Homok. Nagymihály Sándor.* Homok, Tömörkény, Móra. Bp. Hirl. 171. sz.
- Horánszky Lajos. Császár Elemér.* Horánszky Lajos. Koszoru. IV. k. 250—251. l.
- Horváth Adám, P. Gulyás József.* P. Horváth Adám levele Szentgyörgyi Istvánhoz. (?) IK. 402—405. l.
- Horváth Béla.* 1. Szabadító angyal. (Versek.) — Ism. Harsányi Lajos. Nemz. Ujs. 281. sz. — 2. Utolsó jelenések. (Versek.) 77 l. — Ism. Pap Gábor. Korunk. 574. l. — K. Á. M. Ut. 2. sz. — Rónay György. Napk. l. 192—193. l. — Forgács Antal. Válasz. 177—178. l. —nd. Ujs. 144. sz.
- (r. m.) Horváth Béla, költő és inkvizitor. Literatura. 408—410. l.
- Két költő a bíróság előtt. P. Napló. 113. sz.
- Horváth János. Baránszky Jób László.* Horváth János egyetemi előadásai. Napk. I. 44—47. l.
- Horváth János. Korunk Szava. 615—616. l.
- Horváth János hatvan éves. Irodört. 140—141. l.
- Horváth Mihály. Hatvany Lajos.* Az egyik Horváth Mihály és a másik. M. Hirl. 47. sz.
- Hugó Károly. Hegyi László.* Hugó Károly. Literatura. 244—245. l.
- Hunyadi Sándor.* 1. A tigris-síkos kutya. (Elbeszélések.) — Ism. Bálint György. Magyarország. 218. sz. — Fodor József. P. Napló. 194. sz. — Halász Gábor. Nyugat. II. 363—365. l. — (p) Bp. Hirl. 252. sz. — Esti Kurir. 222. sz. — Erdős Jenő. Szép Szó. 7. k. 163—164. l. — Rónay György. Vigilia. 787—738. l. — (m.) Uj Nemz. 255. sz. — Ujs. 222. sz. — P. Lloyd. 228. reggeli sz. — 2. Bors István. (Színjáték.) Víg-színház, 1938. II. 26. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 244. l. — Rédey Tivadar. Napk. 275. l. — Máthé M. Lajos. M. Kultúra. 188. l. — B. L. Élet. 479. l. — Keresztúry Dezső. Korunk Szava. 261. l. — Járosi Andor. Páztört. 184. l. — Schöpflin

Aladár. Nyugat. I. 314—315. l. — Possonyi László. Vigilia. 156—157. l. Ebeczki György. Uj Idők. I. 343. l. — 3. Nemes fém. (Regény.) 219 l. — Ism. Gyarmathy Zoltán. Kelet Népe. 460. l. — Fodor József. Magyarország. 257. sz. — Ujs. 264. sz. — r. P. Lloyd. 264. reggeli sz. — (p.) Bp. Hirl. 276. sz.

Hunyady Ferenc gr. Szétesett ország. (Regény.) 376 l. — Ism. Haraszthy Gyula. Diárium. 65. l. — Szakáts László. Napk. I. 124—126. l.

Hunyady István. Két óraútás közt. (Versek.) — Ism. (—6.) Képes Krón. 9—10. sz.

Igaz Sámuel. *Gálos Rezső.* Igaz Sámuel egyik verséhez. IK. 193. l.

Ignác Rózsa. 1. Anyanyelve magyar. (Regény.) 324 l. — Ism. K. S. Kat. Szemle. 47—48. l. — Debreczeny Lili. Prot. Szemle. 217—218. l. — Uj Élet. 137. l. — 2. Rézpénz. (Regény.) — Ism. K. A. P. Napló. 87. sz. — t. P. Lloyd. 91. reggeli sz. — P. J. Uj Magyarság. 86. sz. — Possonyi László. Nemz. Ujs. 83. sz. — Bp. Hirl. 75. sz. — B. L. U. ott. 86. sz. — Függetlenség. 74. sz. — Debreczeny Lili. Prot. Szemle. 413—414. l. — Barabás Gyula. Népszava. 86. sz. — K. J. M. Élet. 7—8. sz. — Uj Nemz. 83. sz. — Esti Kurir. 76. sz. — Ujs. 81. sz. — G. I. P. Hirl. 81. sz. — Liszt Nándor. Függetlenség 81. sz.

(b. e.) Beszélgetés a színésznővel, aki regényt ír. M. Hirl. 69. sz.

(Uy.) Interju Ignác Rózsával. Esti Ujs. 41. sz.

Ijjas Antal. Mirandola fordulása. (Regény.) 245 l. — Ism. t. t. P. Lloyd. 19. reggeli sz. — (ráth.) Esti Ujs. 18. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 1—2. sz. — (—6.) U. o. 9—10. sz. — E. K. Élet 510. l. — Szegedi Gergely. Kat. Szemle. 170—171. l. — Kézai Béla. Napk. I. 322—323. l. — Vigilia. 79—80. l.

Illyés Gyula 1. Magyarok. (Naplójegyzetek.) 470 l. — Ism. (B.) Bp. Hirl. 276. sz. — M. Nemzet. 92. sz. — Márai Sándor. P. Hirl. 279. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 258. sz. — Belohorszky Ferenc. Szabolcsi Szemle. 271—272 l. — 2. Rend a romokban. (Versek.) 220 l. — Ism. Haraszthy Gyula. Diárium. 66—67. l. — Sárkány Oszkár. Prot. Szemle. 276—279. l. — L. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 71—73. l.

Halász Gábor. Az új Illyés. Nyugat. I. 36—40. l.

Kozocsa Sándor. Illyés Gyula. Országépítés. 300—304. l.

Örley István. Illyés Gyula új versei. Napk. 354—356. l.

Sándor Pál. Illyés Gyula. Korunk. 696—703.; 752—759.; 892—900. l.

Szabó Zoltán. Kortársak. Korunk Szava. 553—554. l.

Szegedi Gergely. Illyés Gyula költészete és vallásgyalázónak mondott verse. Kat. Szemle. 101—102. l.

Illyés Gyula «vallásgyalázó» verse. Uj Élet. 84—85. l.

Incze Gábor. *Borbély László.* Incze Gábor. M. Protestánsok Lapja. 8—9. l.

Ipolyi-Ihraczký Géza. Kérges kézzel. (Versek.) — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. II. 200—202. l.

Istvánfy Miklós. *Geréb László.* A négyszáz éves Istvánfy. Literatura. 321—323. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.